Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes, ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce Amasya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Isparta, Tokat, Samsun, Sivas, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Manisa, İzmir, Çorum, Muğla, Sinop, Erzurum, Giresun, Ordu, Bayburt, Ağrı, Hakkari, Siirt, Bitlis, Van'ı yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Şanlıurfa ile ilgili.

Yazarın ayrıca, Din Psikolojisi ve Kişilik isimleriyle ebook formatında iki tercümesi ile Kadı Kızı isimli bir roman çalışması vardır.

Evliyalar Şehri
Kilis

Abdulhalim Durma

ISBN
978-9944-0466-7-2

Dizgi
Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı
Abdulhalim Durma

Baskı Yeri
Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mh. Necati Efendi Sk. No.41/A Samsun/Türkiye

1000 Adet basılmıştır
2014

İçindekiler

Kilis Evliyaları…1

XV. Yüzyıl…3

XVI. Yüzyıl…4

XVII. Yüzyıl…17

XVIII. Yüzyıl…24

XIX. Yüzyıl…32

XX. Yüzyıl…45

Ve Diğerleri…80

Musabeyli Evliyaları…101

Polateli Evliyaları…103

Kilis'te Mevlevilik…105

Kilis'te Nakşibendilik…115

Kilis'te Rufailik…118

Yer ve İsim İndeksi…119

Kaynakça…123

Kilis Evliyaları

XI. Yüzyılın sonlarında yöre Haçlıların istilasına uğrayıp Urfa Haçlı Kontluğu topraklarına katıldığında, Kilis bu kontluğun sınırları içinde kalır[1]. Haçlılara karşı savaşlarıyla tanınan Artukoğullarından Belek Gazi 1124 yılında Azaz ve çevresini, bu arada Kilis'i de Frankların elinden alarak yeniden İslam topraklarına katar. Daha sonra Eyyûbi ve Memlük idaresi altına giren Kilis'in adına Timur'un Anadolu'yu istila ettiği yıllara kadar rastlanmaz.

Şehrin Ulu Camisi, Kilis'in en eski mahallelerinden biri olup kayıtlarda Sibat Mahallesi olarak geçen Hacı Gümüş Mahallesindedir. Günümüze kadar pek çok defa tamir ve tadilat geçirmiş olan cami buna rağmen asli planını büyük ölçüde koruyabilmiştir. Ulu Cami avlusunun doğu ve batısındaki odalar ile muhtemelen kuzeydeki revağın bir bölümü, medrese olarak kullanılmıştır. Ne var ki, medresenin inşa tarihini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen medresenin XVI. Yüzyıldan sonra yapılmış olması muhtemeldir. Avlunun kuzeyinde yer alan mekanın Şafilere tahsis edilmiş olduğu görülür. Buradaki iki mihraplı revak 1905 tamiri kitabesinde iki mescit olarak zikredilir. Minarenin zamanla yerinin değiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mihrap üzerindeki kitabesine

[1] Kilis. Metin Tuncel. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 26

göre 1924 yılında tamir edilmiştir. Ahşap minber de Cumhuriyet dönemine aittir. En erken tamir kitabesi 1388 yılına ait olan yapının muhtemelen 728 yılında yapılmış olması beklenir.

Cüneyne Camii Meşhetlik olarak zikredilen bugünkü Abdioymağı Mahallesindeki Odunpazarı mevkiindedir. Caminin ismi Arapça Cenne fiilinden türeyen bahçecik anlamındadır. Eserin bulunduğu mahallede Kilis'in Müslümanlarca fethi sırasında şehit düşen Sahabilere ait olduğu söylenen mezarlar bulunmaktadır. Bu mezarlardan dolayı Cüneyne Camiinin bulunduğu mahalleye Şehitlik anlamına gelen Meşhetlik, Sahabilerin şehit düştüğü yerde inşa edilen camiye de küçük cennet manasına gelen Cüneyne adı verilmiştir. Adının Kilis'in Müslümanlarca fethi dönemine kadar uzanması bu camiinin Ulu Camiden sonra Kilis'in en eski camilerinden birisi olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Eserin banisi, plan ve mimarisi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yapılan tamirler neticesinde orijinal şeklini kaybeden Cüneyne Camiinden günümüze ancak minaresi gelebilmiştir. 1865 ve 1959 yıllarında tamir edilen Cüneyne Camiinin eski şekli hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Caminin avlusunda bulunan taş sandukalı tek mezarın kitabesinde 'Salih Ağanın vefatı 1857' yazılıdır.

XV. Yüzyıl

Alacacı Cami 1460 yılında Emir Nasreddin tarafından yaptırılır. Halk arasında Katrancı Cami olarak da bilinen eser 1937'de Vakıflar tarafından satılır. Gördüğü tamirler sonucunda orijinalliğini kaybeden yapı 1952'de tamamen yıktırılarak yerine betondan bugünkü iki katlı cami yapılır. Harimin kuzey doğu duvarının avlu tarafında yer alan kitabesi şöyledir. "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, bu mübarek mekan, irade-i seniyyenin izniyle Allah'ın lütfuna muhtaç Hacı Yusuf Ramazanoğlu Nasruddin Muhammed Tarafından 1460 yılında yaptırıldı."

1496'da Mevlana Kadı Veli tarafından inşa ettirilen Ali Çavuş Camiiinin vakfiyesi olmakla birlikte günümüze ulaşamayan camilerdendir.

XVI. Yüzyıl

1519'da yapılan tahrire göre şehir, bir kasaba özelliği gösteren altı mahalleli (Kana, Kıbeliye, Çukurfasl, Hacıgökçe/Meşhedler, Kızılca, Sübbad), 314 hane, yetmiş dört bekardan meydana gelen yaklaşık 1500 civarında nüfusa sahip bir yerleşme yeridir. Yüzyılın sonlarına doğru Halep'e bağlı, kendisiyle aynı adı taşıyan sancağın merkezi durumunda bulunan Kilis'te beş mahallede (Kıbeliye, Kana, Meşata/Çalcıyan, Kızılca, Sübbad) 576 hane mevcuttur.

Şehrin belirgin gelişmesi, Kanûni Sultan Süleyman döneminde Canbolat ailesinin buraya yerleştirilmesi ve Kilis'in bu aileye yurtluk-ocaklık olarak verilmesiyle daha da hızlanır. Ailenin reisi Canbolat Bey, Kilis'te imar faaliyetine girişerek burada bir cami (günümüzde Canbolat/Tekke Camii), bir tekke, iki kervansaray, üç hamam, bir bezzazistan ve iki pazar yeri yaptırır. Bu eserler günümüzdeki Kilis şehrinin çekirdeğini oluşturur.

Kadı Camii (Kadıoğlu-Karakadı Camii) Büyükkütah Mahallesindedir. Kayıtlara göre "Karakadı" adıyla tanınan Ali bin Ahmet Alaeddin er-Rumi tarafından XVI. Yüzyılın ortalarına doğru yaptırılmıştır. Bu yüzden Kadıoğlu ve Karakadı adlarıyla da anılır. Karakadı Kilis'in Osmanlı döneminde fetihten önce ve fetih sırasında tahririni yapmış, yaptığı deftere Defter-i Atik adı verilmiştir.

Dokuz kemer gözlü son cemaat yeri ve kıbleye paralel olarak uzanan iki sahnlı harimden meydana gelen ve özgün olarak kare planlı olan cami, sonradan XIX. ve XX. Yüzyılda yapılan onarımlarla doğu-batı yönünde genişletilmiş ve enine uzanan dikdörtgen plana dönüşmüştür. Düz çatılı olup kıble duvarında, biri sonradan genişletilen bölümde olmak üzere iki mihrabı vardır. Minber sonradan yapılmıştır. Çapraz tonozlarla örtülü son cemaat yerinin arkasındaki avlu bölümü siyah beyaz taşlı geometrik zemin döşemesiyle kaplıdır. Caminin ana yapısından ayrı olarak kare bir kaide üstünde yükselen minare dikkat çekicidir. Şerefe altı mukarnaslarla bezelidir. Avlunun doğusunda Fetvahane ve kuzeyindeki hücreler tamamen yıkılmış olup burada sadece minare kalmıştır. Eski fotoğraflardan fetvahanenin iki katlı yuvarlak kemerli pencereleri olan taştan yapılmış bir bina olduğu görülür. Minarenin batısındaki merdivenlerden avluya inilince hemen sağ tarafta bir kuyu bulunmaktadır. Caminin batısına dokuz, güneyine ise altı dükkan yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeyindeki hücreler ve doğusundaki fetvahane 1938 yılında yıkılmış, fetvahanenin yerine bugünkü musluklar ve helalar yapılmış, hücrelerin bulunduğu alan ise bugünkü Cumhuriyet Caddesine katılmıştır. Avlunun ortasında bulunan şadırvandan da günümüze hiç birşey kalmamıştır. Kilis’te 1820 yılında meydana gelen depremde çok büyük hasar gören Kadı Camii, mütevelli Hacı Abdurrahman Efendi tarafından esaslı şekilde tamir ettirilir. 1878 ve 1889 yıllarında cami, plan ve

mimarisinde büyük değişikliklere sebep olacak şekilde batıya doğru genişletilir.

2007 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Kilis Tekke Mahallesi, Cumhuriyet Meydanının güneyinde bulunan külliyenin parçası olan Canbolat Camii'ni ve türbesini, caminin kitabesinden öğrenildiğine göre, 1552 tarihinde Canbolat Paşa yaptırmıştır[2]. Canbolatoğulları Kilis, Azaz ve Halep taraflarında ortaya çıkan ve daha sonra Lübnan'a kadar yayılan bir Dürzi ailesidir. Bu ailenin atası Kasım Bey'dir. Canbolat Paşa, Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve çevresine yaptığı akınlarda babası Emir Kasım ile İstanbul'a getirilmiş, babası idam edilmiş, Canbolat da eğitimini sarayda yapmıştır. Aileye adını veren Canbolat Bey böylece Osmanlı sarayında yetişmiş, daha sonra Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verilmiştir. Canbolat bölgeyi asilerden temizlediği için büyük itibar kazanır ve Ulyanoğlu'nun isyanını (1567) bastırmak üzere Basra tarafına gönderilen Bağdat Beylerbeyi İskender Paşa'ya yardım etmekle görevlendirilir[3]. Canbolat Bey 200 parça gemi ve piyade askeriyle Birecik Limanı'ndan hareket ederek bu sefere katılır. Ayrıca Kıbrıs'ın fethinde de bulunur.

---

[2] Canbolatoğulları. Mücteba İlgürel. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 7

[3] Abdurrahman Sağırlı. Cezayir-i Irak-ı Arab veya Şattü'l Arabın Fethi –Ulyanoğlu Seferi- 1565-1571

Etrafı medrese hücreleriyle çevrili bir avlunun güneyinde yer alan Canbolat Paşa Camisi, beş kubbe ile örtülü son cemaat mahalli ve tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harimden meydana gelir[4]. Avlusunda kıble duvarının önünde bulunan türbe, cami ile aynı sarımtırak taştan yapılmıştır. Duvar işçiliğinde yer yer siyah taş kullanılmıştır. Caminin güneyindeki hazire kuzeybatıdaki minareye kadar devam etmektedir. Son cemaat yerinin doğusunda hazireye açılan kapı, batısında da minare bulunmaktadır. Minarenin batısında Canbolat oğullarından Hacı Bekir Bey'e ait bir türbe vardır. Avlunun ortasında yer alan şadırvan muhtemelen 1960'larda yıkılmış, malzemeleri caminin haziresine nakledilmiştir.

Diğer adıyla Tekke Camii klasik devir eseridir. Son cemaat mahallinin dördü gri, ikisi beyaz mermerden olan sütunları tarihi Ravenda Kalesi civarındaki Küncülü Ocağından getirilmiştir[5].

---

[4] Abdulkadir Dündar. Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserler. TC Kültür Bakanlığı.

[5]Ravanda Kalesi Afrin Çayı'nın doğusunda Belenözü köyü sınırlarındadır. Oldukça geniş bir açısı olan kale yüksek konik bir tepe üzerine kurulmuştur. Kaleye ait yapılar zirvedeki düzlüktedir. Surlar ve birbirinden farklı uzaklıkta köşeli ve yarım yuvarlak biçiminde olan burçlarının bir kısmı hala ayaktadır. Kalenin içinde iki büyük su sarnıcı ile büyük bir yapıya ait olduğu sanılan kalıntılar vardır. Yesemek yerleşimi yöreye yakın olduğundan Hitit yapısı ya da Hititler tarafından kullanıldığı görüşü oldukça yaygındır. Kaleye ait kesin bilgiler XI.Yüzyıla ve bu yıllardaki Haçlı Seferleri'ne dayanmaktadır.

Tekke Camiinin kubbelerinde tuğla, portalinde ve minarenin kaidesinde renkli taş, kapı ve pencerelerin pervazlarında mihrap ve minberde renkli mermer, duvarlarda ise muntazam kesme taş kullanılmıştır. Müezzin mahfili kadınlar mahfilinden daha yüksektir.

Cami sadece mimarisiyle değil aynı zamanda süslemeleri ile de Kilis'teki en önemli eserdir. Renkli taş işçiliğinden başka sıva ve ahşap üzerine renkli kalem işleriyle de dikkati çeker.

Türbe altıgen planlı olup, üzeri tuğladan yapılmış bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçiş mukarnaslıdır. Türbenin doğusunda basık kemerli kapısı ve altıgen gövdenin her cephesinde birer pencere bulunmaktadır.

Türbe kitabesi bulunmamaktadır. Türbe içerisinde üç ahşap sanduka vardır. Bu türbeyi külliyenin bir parçası olarak kendisi için yaptıran Canbolat Paşa 1571'de Kıbrıs'ta şehit düşmüş ve oraya defnedilmiştir[6]. Bu

---

Özellikle VII.Yüzyılın ortalarında bölgede yaşanan Hıristiyan-Müslüman çatışmasında "Avasım, Sügur" adı verilen bölge içersinde bulunan Ravanda Kalesi İslam Devletlerince Hıristiyan Bizans'a karşı verilen savaşlarda önemli bir askeri üs olmuştur. XII. Yüzyıldan XVI. Yüzyılın başlarına kadar çeşitli beylik ve devletlerce (Selçuklu, Artuklu, Eyyübi, Memluk) kullanılan Ravanda Kalesi 1516 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçer.

[6] Anlatıldığına göre Canbolat Bey, Kıbrıs'ta Magusa şehrine girişi engellemek üzere yapılmış ve üzerinde keskin bıçaklar olan çark denilen büyük bir tekerleğin dönüşünü durdurmak için atıyla birlikte bu korkunç savunma silâhının

bilindiği halde, Hami isimli bir şairin yazdığı levhada Paşanın burada medfun bulunduğu anlatılır.

“Zair anlatayım kimdir olan bunda defin
Canbolad hazretidir bani-i asar-ı behin
Ona medyun-ı teşekkür şu Kilis halkı bütün
İtmiş asar-ı güziniyle bu şehri tezyin”

Kilisteki türbeler içinde sadece Şeyh Efendi Tekkesindeki Abdullah Sermest Efendi’nin türbesi (1880) ile bu türbenin inşa tarihi bilinmektedir. Diğer taraftan, şehirdeki türbelerin hepsi de kare planlı olup sadece Canbolad Paşanın türbesi altıgen planlıdır.

Canbolat Paşa Camiinin vakfiyesi 1553 tarihlidir. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Paşanın Kilis’te yaptırmış olduğu eserler arasında caminin yakınlarında bir hamam, Meşhetlik Mahallesinde yine bir hamam, bahçe, bedesten, bedestenin yakınında 160 dükkan ve bu

---

üzerine atlamıştır. Magosa Kalesi’nin güneydoğu ucunda olan Venedikliler’in mühimmat deposunu koruyan büyük yuvarlak burç, 1571’de Türk topçularının şiddetle hücum ettikleri yer olur. Top mermileriyle tahrip edilen bu burç fetihten sonra onarılarak içi bir türbeye dönüştürülmüş ve buraya Canbolat Bey’in kabri yapılmıştır. Türbe 1968 yılında yeniden düzenlenerek müze haline getirilmiştir. İnanışa göre, Canbolat Bey’in mezarının olduğu yerde zaman içerisinde kendi kendine bir incir ağacı yetişmiş. Çocuğu olmayan hanımlar bu ağacın meyvelerinden yediklerinde arzuladıkları evlatlarına kısa sürede kavuşuyorlarmış. “Canbolat Bey Türbesi. Semavi Eyice. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 7”

bedestene bitişik bir han bulunmaktadır[7]. Caminin plan ve formu, eseri Mimar Sinan ekolüne dahil etmeyi mümkün kılar.

Tekke Camii Medresesinin kuzey kanadının batı bölümünden bugün geriye bir şey kalmamıştır. Yıkılan revağın bir bölümüne avluya inilen bir merdiven yapılmıştır. Avlunun doğusundaki yıkılan hücrelerin yerlerinde günümüzde evler yükselmektedir. Eser, geniş bir avlunun doğu ve batısına sıralanan hücreler ve kuzeydeki revaktan meydana gelen bir plan şemasına sahiptir.

Eski adı Meşhedlik Mahallesi olan Tabakhane Mahallesi'ndeki Tabakane Camiinin inşa kitabesi yoktur. Nakledildiğine göre, avluda kabri bulunan **Şeyh Gökçe Ferdi Efendi** tarafından yaptırılmıştır. Tarikat serpuşlu sandukasından Şeyh Gökçe Efendi'nin aynı zamanda bir din alimi olduğu anlaşılmaktadır. Kanuni zamanında yaşadığından, caminin XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yapı, Hurufat Defterleri

[7] XIX. yüzyılda Kilis'in en büyük ticari merkezi olan "Büyük Bedesten" merkezi konuma sahip bir alandı. Şehirdeki birçok cadde ve sokak bu alana bağlanmaktadır. Bedesten etrafındaki sokakların her biri belli mesleki guruplar tarafından kullanılıp ihtisaslaşma alanları meydana getirilmiştir. Demirciler, bakırcılar, hasırcılar, nacarlar belli sokakları işgal ederek bedesten çevresinde de bir ticari merkezi oluşturmuştu. Diğer taraftan hanların birçoğunun da bedestene göre konumlandığı görülür. Ne var ki, 85 dükkan kapasiteli bu bedesten 1935 yılında Topaloğlu Haşmet Beyin Kilis Belediye Başkanlığı döneminde yıktırılır.

kayıtlarında Bağhane Camii, Şeyh Gökçe Camii Şerifi, Şeyh Gökçe Ferdi Camii ve Debbağhane Camii isimleriyle de anılır. Evliya Çelebi eserden 'kireç örtülü' olarak bahseder. II. Abdülhamid Albümleri'nde eski halini gösteren bir fotoğraf vardır. Buna göre cami, beş kemer gözlü son cemaat mahalli ile birlikte üzeri toprak damlı, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. 1691 yılında Hacı Haydar Efendi tarafından inşa ettirilen minarenin şerefesi altında üç sıra mukarnas ve işlemeli silmeler bulunmaktadır. Minare gövdesinde sekiz adet çini süsleme yer alır. 2007 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır. Odalarının bir kısmı anbar halinde olan Tabakhane Camii Medresesi'nde güzide alimlerden takva sahibi Hattat Hoca Mustafa Efendi (1806-1881) ile 1923 senesinde ahirete irtihal eden oğlu Abdullah Efendi ders okutmuşlardır.

Akcurun Camii Hacı İlyas Mahallesi'nde (eski kayıtlarda Kızılca Mahallesi) kendi adıyla bilinen çarşıdadır. İnşa kitabesi olmayan caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Avludaki minarenin inşa kitabesinde Hasan kızı Seyyide Fatime Hatun tarafından 1583 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Kayıtlara göre caminin banisi Şeyh Davud Ağadır. Akcurun adı cami içindeki kuyudan kaynaklanır. "Curun" kelimesi Kilis ağzında "yalak, havuz" anlamına gelir. Bugün de akmakta olan Akcurun Camiinin suyu şehrin kuzeyindeki maksemden gelmektedir. Eskiden düz çatılı olan caminin harim kısmında sonradan eklenmiş bir mihrap önü kubbesi

vardır. Harim kısmı enine dikdörtgen tek bir mekandan oluşur. Son cemaat yerinden harime basık kemerli bir kapıdan girilir. Kapının iki yanında dikdörtgen biçiminde düz atkılı üç tane pencere vardır. Süssüz bir niş olan mihrab oldukça sadedir. İki yanında dikdörtgen biçimde düz atkılı iki, üstünde de sivri kemerli muhdes büyük bir pencere bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında mermerden yapılmış minber de mihrap gibi yalın ve süssüzdür.

İki sahınlı son cemaat mahalli harim kısmından büyüktür. Avluya kuzey ve batı yönlerinden iki kapı ile girilmektedir. Geniş avlunun etrafı medrese odaları ile çevrilidir. Batı tarafında ise dükkanlar yer almaktadır. Yapı 1917 yılında onarım geçirmiştir.

Avlunun kuzeybatı yönünde olan minarenin dikdörtgen bir kaidesi olup kaidenin üst köşeleri pahlıdır. Sekizgen olan pabuçla minarenin gövdesi arasında iki tane sekizgen silme vardır. Gövdesinde bir tane kuşak bulunan minarenin şerefe altı mukarnaslarla bezelidir. Eserin 2011'de restorasyonu yapılır.

Büyükkütah Mahallesi Cumhuriyet Caddesi'nde bulunan Derviş Mehmed Camiini Abdullah oğlu Hacı Mustafa yaptırmıştır. Kıbleye paralel uzanan bir harimi ve son cemaat yeri ile cami dikdörtgen planlıdır. Üç kemerli son cemaat yeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kemerler ile çapraz tonozlar ortada ve yanlarda bulunan ayaklara binmektedir. Harimin batı yönünde olan minarenin kaidesi kare planlı olup köşeleri pahlıdır.

Günümüze kaidesi ile gövdesinin bir kısmı kalmıştır. Cami, çapraz tonozlarıyla örtülü kıbleye uzanan tek sahınlı, üçer eyvanla genişletilmiş harimiyle özgün bir örnektir.

1860-1916 yıllarında yaşamış olan şair Lütfullah Hazım Efendinin, Derviş Mehmed Camii'nin hücresinde kalarak Bekir Vahit Efendi ve Müftü Haki Efendi'den ders görmüş olduğu nakledilir[8].

Derviş Mehmed Camii 1947 yılında Vakıflarca Abdurrahman Karadeniz adında bir kişiye 5.000 liraya satılmış, 1966 yılında eserde yangın çıkmıştır. Binanın yeni sahibi ve oğulları avlunun etrafındaki hücreleri yıktırarak yerine dükkan yapmışlar ve camii de depo

---

[8] Şiirlerinde Lütfi mahlasını kullanan Lutfullah Hazım (1858-1912) Kilis'te doğdu. Sağıroğullarından Abdulnafi Efendinin oğludur. İlk öğrenimini özel olarak Amasyalı Abdurrahman Hocanın yönetimi altında gördü. Medrese öğrenimine başladı. Farsça ve Arapçayı öğrendi. Edebiyatı çok seviyordu. Şiire karşı doğuştan yetenekli bir kişiydi. Şair bir süre arzuhalcilik ettikten sonra memuriyet için baş vurarak o zamanki adıyla Antakye Dûyun-u Umumiye Baş Kitâbetine atandı. Sırasıyla Ersuz, Cisr-i Şugur, Birecik Duyun-u Umumiye memurluklarında ve Kilis Duyun-u Umumiye Başkitâbeti görevinde bulundu.

Lutfullah Hazım duygulu, içine kapanık, yalnızlığı ve kitaplarıyla başbaşa kalmayı seven bir kişiydi. Ölümünden sonra kitâpları ailesi tarafından yok pahasına satılmıştır. Osmanlı divan edebiyatını çok iyi bilirdi. Şiirlerinde divan geleneğini sürdürdü. Gazellerinde en çok Nedim etkisi kendini göstermektedir. Şiirlerini kardeşi Abdulhamit Sağıroğlu derleyerek 'Mecmua-i Lutfi' adıyla bastırmıştır.

olarak kullanmışlardır. Zaman içindeki tahribatlarla cami tamamen yok olma aşamasına gelmiştir. Avlu müştemilatından hiç bir şey kalmadığı gibi harim tamamen yıkılmış vaziyette olup minarenin de sadece kaidesi ile gövdesinden çok az bir şey kalmıştır.

Vakıflar Öğrenci Yurdunun karşısındaki sokağın içinde olan ve Kilis'de yıkılışı sırasında bir çok olaylara da sebep olan Hacı Derviş Camii'nin inşa tarihi 1551 senesidir. 2014’te, Hacı Derviş Camiinin 67 yıl aradan sonra ibadete açılması için, cami önündeki iş yerleri satın alınarak yarım kalan restorasyonuna yeniden başlanır. İstimlak edilen iş yerlerinin de camiye dahil edileceği öğrenilir. Hacı Derviş Camisi Yapma, Yaşatma ve Koruma Derneğinin satın alarak Vakıflara devrettiği cami alanında yedi sekiz türbe bulunmuş olduğu nakledilir.

XVI. Yüzyıl sonlarına doğru inşa ettirilen Muallak Camiinin banisi, eserin doğusundaki bahçede mezarı bulunan Tanrıverdioğlu Hasan Beydir (v.1599). Hasan Bey, Canbolad ailesinin kahyası, Kilis muhassılı Şamlı bir Türktür. İki katlı olarak inşa edilen cami şehirdeki camiler arasında benzersizdir. Üst kata çıkan merdivenlerin minarenin kaidesinin altından geçmesi ve minare kaidesinin esere giriş kapısı şeklinde tertiplenmesi, Cüneyne ve Hindioğlu Camilerinde de görülen bir uygulamadır.

Eserin XX. Yüzyıl başlarında esaslı bir tamirden geçirilmiş olduğu, bu tamirle yapının doğu kanadında önemli değişiklikler yapılmış olduğu görülür.

Hindioğlu Camii Hindioğlu Mahallesinde Dedeağa Sokak'tadır. Caminin 1664 yılında Kilis Voyvodası Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmış olduğu ileri sürülse de, yapıdaki özgün unsurlar Ağa'nın yaşadığı döneme ait değildir. Eserin XVI. Yüzyılın ilk yarısında yapılmış ve Kör Hüseyin Ağa'nın camiyi onartarak bazı ekler yaptırmış olması mümkündür. Biri doğu yönünden diğeri batı yönünden olmak üzere iki girişli bir avlusu vardır. Doğudaki giriş kapısı sivri kemerlidir. Avluya girişi sağlayan yol (kemerin arkasındaki beşik tonozlu bir dehliz) aynı zamanda cami minaresinin kaidesidir. Avlusunun doğu ve kuzey tarafında medrese hücreleri bulunan cami son cemaat yeri ile birlikte dikdörtgen planlıdır. Sadece avlunun kuzeybatı köşesindeki iki hücre kalmış olup diğerleri yıkılmıştır. Bu hücrelerin doğusundaki yıkılan hücrelerin yeri, abdest musluklarının bulunduğu mekan olarak düzenlenmiştir.

Son cemaat yeri üç kemerlidir. Kemerler ortada iki sütuna, yanlarda gömme ayaklara binmektedir. Buranın kuzey tarafındaki köşelerde, gömme ayakların güneyindeki yüzlerde yöre halkınca "Sadaka Taşı" olarak nitelenen birer tane niş vardır. Cami, düz çatılı, sade, küçük bir yapıdır. Minaresi, avlu kapısının üstündedir. Kalın ve silindirik gövdelidir. Dört sütunçeye oturan

külah, Geç Dönem Barok üslubundadır. Minarenin sağında bulunan hücrenin altında “Selçuklu" tekniğinde yapılmış kubbeli bir türbenin sadece cenazelik kısmı kalmıştır. Türbenin **Şeyh Osman Çelebi**’ye ait olduğu tahmin edilir.

Tırıslı Mahallesindeki cami, kayıtlarda Şeyh İhlas, Hıdır Şeyh, ve Şeyh Camii isimleriyle geçer. Kitabesine göre 1569 yılında inşa edilen yapının banisi Hacı Bulgar oğlu Hacı Baki Murad Efendidir. II. Abdülhamid Albümlerinde minaresi ve kubbesiyle yer alan eser 1937’de 1500 liraya satılır. Günümüze ancak minaresi gelebilmiş olan yapı son yıllarda cami cemaatinin yaptırmış olduğu tamir ve genişletmelerle betondan inşa edilir.

Ketenciler Mahallesindeki Bayraklı (Çırazoğlu) Camii kitabesine göre 1596 yılında inşa edilir. 1937’de Vakıflarca satılan cami, 1956 yılında yeniden inşa edilir. Minaresi ise 1966 yılında yaptırılır.

XVII. Yüzyıl

Kilis XVII. Yüzyılda Halep eyaletine bağlı livalardan birinin merkezi olarak kaydedilir. Katib Çelebi de aynı bilgiyi tekrarlar ve valide sultanlara has olarak verildiğini ekler. Evliya Çelebi ise şehrin yüksek duvarlarla çevrili olduğunu, bunun Celali isyanlarının korkusundan kaynaklandığını, harap durumdaki kalesinin önünde hendek bulunmadığını belirtir[9]. Surlarda "tedribe" adı verilen sekiz kapı vardır, bunlardan dördü kıbleye bakan tarafta, dördü doğuya bakan tarafta bulunmaktadır. Bu sekiz kapılı sur içinde beş mahalle, 4660 ev ve otuz camiden söz eden Evliya Çelebi, surun kapıları arasında bazı evlerin dirsek şeklinde ileriye doğru yapıldığını söylemektedir ki, bu ileriye doğru çıkıntı yapan evler birer kule fonksiyonu icra ederek savunma açısından kaleyi ve şehri güçlendiriyordu. Evliya Çelebi Canpulad Oğlunun Camiinden sitayişle söz eder. "Öyle ruhaniyet vardır kim itikafa niyet idüp içinden çıkmamak iktiza eder." Ayrıca Büyük Cami ve Şeyh Camii, Tabakhane Camii, Cenine [Cüneyne] Camii, Ali Subaşı Camii ile Hacı Hilal Mescidine ilaveten şehirde yedi medrese ve onbir sıbyan mektebinden söz eder. Şehirde dokuz çeşme, onbir han, ikibin yüz yetmiş dükkan ve üç hamam, kırk kahvehane yedi tekke bulunduğunu kaydeder.

[9] Seyahatname. Evliya Çelebi. IX. Cilt. Sh. 360-361

Evliya Çelebi şehrin ziyaretgahlarından söz ederken Halid bin Velid'in şehri muhasarası esnasında üç bin şehid düştüğünü kaydeder ve Kilis ziyaretgahları hakkında şunları yazar. Hacı Halil Mescidi dibinde Şeyh Ahmed ve Şeyh Mehmed Hazretleri türbesi bulunur. Uzunpazarında Şüheda Sultan ve Canbuladzade Hamamı civarında Şehid Cemali Sultan ve Akcurun tedribesi (şehrin sekiz kapısından biri) yakınında bayır üzerinde bir tekke bulunur. Burada Hz. Şurahbil medfundur. Peygamber efendimizin akrabalarından olan bu zat Hazreti Muaviye ile birlikte vahiy katipliğinde bulunmuştur. Türbesi üzerine çok defa nur inmiştir. Şehrin batısında bir tekke daha vardır ki orada sahabe-i kiramdan Ritatli diye meşhur Şeyh Muhammed Arabi medfundur. Şehrin kıblesi istikametinde peygamber efendimizin çaşnigirbaşısı olan Şeyh Mehemmedi Simmati Hazretlerinin türbesi vardır. Orada aç insanlar için daima ekmek bulunur. Simmati Hazretleri Ebubekir'in halifeliği zamanında şehid olmuştur. Yakınlarda Şeyh İzzeddin ve Şeyh Yusuf hazretlerinin türbesi vardır. Mevlevihane kapısı dibinde medfun bulunan Hazreti Dur'un kabri bulunmaktadır. Şehrin batısında Hazreti Urya asitanesi ile yakınlarında Hazreti Parsa Hatun ziyaretgahı vardır.

Horuz Kalesi yanında eskiden "Huri Peygamber" denilen "Urya nebi'nin makamı vardır. Kentin, bir surla çevrili olduğu, bu nedenle de "Kuris Kalesi" (bazılarınca Kuris veya Kiristen bozma olarak Horoz Kalesi) veya

Koris, Korus Kalesi olarak kaynaklara geçirildiği anlaşılmaktadır. Hitti Ürya adında bir aziz veya peygamberle ilişkili olduğu iddia edilen mezar, Kilis ve çevre halkınca hala kutsal bilinir. Hazreti Davut'un Dülük'te iken, Kiris'teki kumandanına mektup yazarak Ürya'yı ileri hatlara gönderip ölmesini sağladığı Tevrat'ta açıklanır.

Diğer taraftan, Oylum Höyük kazılarında insanlık tarihine ait dokuz bin yıllık kalıntıların bulunduğu ve özellikle Yahudi dünyasının Doğu Akdeniz'de aradığı bu kayıp kentin, Demir Çağı'na ait papirüs bir belgeye göre, İbrahim Peygamber'in yaşadığı kent olduğu ileri sürülür[10].

1940'ta satılan Şeyh Ahmet Zaviyesinin yakınlarında olduğu kabul edilen **Şeyh Ahmed** ve **Şeyh Muhammed** Türbesi Abdioymağı Mahallesinde olup zaviyeden günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Türbede yatan zatlar hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kare planlı ve kubbeli, basit yapıdaki türbe muhtemelen XVII. Yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.

Bugünkü caminin son cemaat bölümünde bulunan kitabeye göre, Kesik Minare Camii 1620 yılında Hacı

[10] Oylum Mahallesi'nde (eski Oylum Köyü) bulunan Oylum Höyük, Kilis – Gaziantep karayolunun hemen güneyinde yer almaktadır. Höyük, 460 m. uzunluğunda ve 370 m. genişliğindedir. Biri 22 m., diğeri 37 m. yüksekliğinde, bir boyunla birbirine bağlanan iki yükseltiden oluşmaktadır.

Satılmış oğlu Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Başlangıçta küçük bir mescit olarak inşa edilen camiye 1626 yılında Halil Paşa tarafından bir minare ve medrese eklenir. Zamanla minarenin bir kısmı yıkılmış ve cami 'Kesik Minare' olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüze ilk cami, sonradan eklenen minare ve medreseden hiçbir şey kalmamıştır. 1957 yılında cami tamamen yıkılarak yeri genişletilmiş ve bugünkü betonarme yapı yapılmış, ayrıca iki katlı bir Kuran Kursu yapısı eklenmiştir. Bugünkü minare özgün değildir. Taş minber ise 1958 tarihlidir. Medresede Mantıki Hacı Ömer Efendi ile talebesi olan Büyük Hoca namındaki Dokuzluzadelerden Hocazade Abdurrahman Efendi, ayrıca oğlu ve talebesi olan ünlü Hocazade Abdullah Enveri Efendi ders vermiş ve çeşitli telifatta bulunmuşlardır.

Aşıt Mahallesi'ndeki (eski adı Kızılca Mahallesi) Çalık Camiinin üç kapılı girişi olan avlusunda minare, medrese hücreleri, taş bilezikli kuyu ve camiyi yaptıran Hacı Ali oğlu Çalık Mehmet Ağa ile eşine ait olduğu söylenen mezarlar vardır. Caminin kuzeyinde olan medrese kısmı (1682) daha önce yapılmış olup Çalıkoğlu Hacı Ali b. Çalık Mehmed Ağa Medresesi Vakfı bulunmaktadır. 1683 yılında yapılan cami halen mevcut ve ibadete açıktır. Avlunun üç tarafına sıralanmış olan medrese odalarının ise çoğu yıkılmıştır. Kuyusu çalışmaktadır.

Çalık Camiinin batı cephesindeki taç kapı üzerinde Mevlevi sikkesi şeklinde bir kitabe yer alır. Caminin harimi, enine dikdörtgen planlı ve mihrap önü kubbeli tek bir mekandan ibarettir. Üç kemerli son cemaat bölümü vardır. Cami, 1960 yılında doğu yönünde genişletilmiş ve son cemaat mahalli de bu yönde üç ek kemerle uzatılmıştır. Minaredeki çini süslemelerin çoğu dökülmüştür.

Kıbleye paralel uzanan tek sahınlı, iki kubbeli bir harimi olan Çalık Camisi, altı serbest, bir gömme ayağa binen altı sivri kemerli, ahşap örtülü, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Son cemaat yeri üç kemer gözlü olup bunlar serbest yığma ayaklara binmektedir. Buradan harime basık kemerli bir kapıdan girilmekte, kapının her iki yanında düz atkılı, üçgen alınlıklı, dikdörtgen biçiminde iki tane pencere bulunmaktadır.

Harim, yapılan onarımlarla genişletilince özgün mihrap iptal edilmiş, her iki bölümün ortasındaki pencere kapatılarak mihrap biçiminde düzenlenmiştir. Avlunun sağ tarafında harimin güneybatı köşesine bitişik olan minarenin kaidesi kare planlı, üst kısmı pahlıdır. Çokgen gövdesinde iki tane kuşak bulunan, minare tek şerefelidir. 2005 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Arslan Mahallesi Nahaslı Çeşme Sokağındaki Pirlioğlu Camii muhtemelen XVII. Yüzyılın ilk yarısında

yapılmıştır. Avlunun kuzeyine taştan yapılmış dört hücre yerleştirilmiştir.

Deveciler Mahallesindeki Hasan Attar Camii muhtemelen XVIII. Yüzyılda inşa edilmiştir. 1802 yılındaki tamir esnasında bir minber ilavesiyle camie dönüştürülen yapı 1911 tarihinde minareye kavuşur. 1937 yılında 355 Liraya satılmış olduğu nakledilir.

Şeyhler Mahallesinde Ulu Caminin hemen batısında bulunan Şeyh Süleyman (Şeyhler) Camii 1937'de Vakıflarca satılan camiler arasında yer alır. Banisi ve inşa tarihi bilinmeyen caminin kitabesinden 1655 yılında Abaza Hasan Paşa (?-1659) tarafından tamir ettirilmiş olduğu öğrenilmektedir. Caminin kuzeyinde yer alan kalıntılardan önceleri avlunun üç tarafında hücrelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hücrelerden sadece avlunun güneydoğu tarafındaki hücre günümüze ulaşabilmiştir.

Mıhali Mahallesindeki Hacı Özbek Camiinin diğer adı Şeyh Süveyden Camiidir. Banisi ve inşa tarihi bilinmeyen cami geçirdiği tamirler neticesinde orijinal halinden uzaklaşmıştır. Muhtemelen XVII. Yüzyıl öncesine tarihlenmektedir.

Şeyh Abdullah Mahallesinde kendi ismiyle anılan cadde üzerinde bulunan Murtaza Ağa Camii 1661 yılında Kilis Voyvodası Murtaza Ağa tarafından yaptırılır. Geçirmiş olduğu tamirler neticesinde orijinal halini kaybeden camiden sadece minaresi aslını muhafaza

edebilmiştir.

1627'de Şeyh Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilen Şeyh Mehmet Efendi Camii günümüze ulaşamayan camilerdendir.

XVIII. Yüzyıl

Çekmeceli Camii kayıtlara göre Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Çekmeceli adı Çekmecelizade soyundan olan Hacı Mustafa Efendi'den kaynaklanır. Hacı Mustafa Efendi'nin (1685-1757) büyük babası İstanbul'da Çekmece kazasında otururken Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine gönüllü olarak katılmış, sefer dönüşünde ise Kilis'e yerleşmeyi tercih etmiştir. Soyundan gelenler bu yüzden Çekmecelizade olarak anılır. Hacı Mustafa Efendi Aliyilkari namındaki meşhur bir alimden diploma almış, yüzlerce talebe yetiştirmiş ve kitaplar yazmıştır.

Yapının özgün halinden bugüne hiçbir şey kalmamıştır. 1909-1910 ve 1950-1959 yıllarında yapılan onarımlara ait dört kitabe bulunmaktadır. Bu onarımlar sırasında yapı eski plan ve mimarisini tamamen kaybetmiştir.

Halen Baytaz Tekkesi'nin yanındaki cami ile medrese hücreleri mevcut olup, camiye ismini veren Çekmecelizade Mustafa Efendi ile Çekmecelizade Mehmed Efendi (1739-1807) burada ders vermişler ve telif eserler vererek 600 ciltlik Çekmeceli Kütüphanesini meydana getirmişlerdir. Ne var ki, bugün bu kütüphane ve kitapların akıbeti bilinmemektedir.

Çekmecelizade Mustafa Efendi hakkında şu anekdot anlatılır. Azaz ve Kilis Sancak Beyi olan zulüm ve şiddetiyle meşhur Sarı Abdurrahman Paşa bir kış günü

hocayı ziyarete gelir. O sırada caminin damında loğ çekmekle meşgul olan hoca hiç aldırmaz işine devam eder. Paşa bir müddet sabreder, hocanın geciktiğini görünce dama yanına çıkar. Hoca paşaya bir şey söylemeden elinden tutarak damın dört tarafını dolaştırır. Paşa hayretle sorar. “Hocam beni böyle damın başında ne dolaştırıyorsun?” Hoca şu cevabı verir.

- Zalimin bastığı yerde ot bitmez, derler. Seni caminin damında dolaştırmaktan maksadım budur. Bastığın yerde ot bitmez. Caminin damı da kışın damlamaktan kurtulur. Hiç olmazsa camie bu hayrın dokunsun.

Paşa bu cevaptan çok müteessir olur. Damdan aşağıya indikten sonra hoca ile münakaşaya başlar.

- Hocam der, kıyametin hisabı bir günde bitecek diyorsunuz. Bu kadar mahlukatın hisabı nasıl bir günde bitebilir? Hoca mütecellidane cevap verir.

- Paşa esasen Allah kullarının ne yaptığını bilir. Mesela senin hesabın, “Getirin Sarı Paşayı atın cehenneme”, emrinden ibarettir.

Bölük Mahallesinin Küçük Çarşı Sokağında bulunan Kürtler Camiinin bir medrese ile birlikte Kürt Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığı kayıtlarda geçer. Zamanla ismi Türkler Camiine dönüşen eser 1937’de satılan camiler arasında yer alır. Geçirmiş olduğu tamirler neticesinde eski özelliklerini kaybeden yapıdan geriye sadece orijinal minaresi kalmıştır. Cami muhtemelen

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

1719 yılına ait vakfiyesiyle İbrahim Efendi Camii ve Medresesi zamanla harap olduktan sonra 1831 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Halep Valisi olan oğlu tarafından yeniden ihya edilir. Mehmed Paşa Mescidi medresenin kıble tarafına yerleştirerek üç tarafına yirmi hücre, kütüphane ve dershane, çarşı tarafına mescidin bitişiğine minare, bahçenin ortasına bir havuz ve köşelere rastlayan hücrelere de birer kuyu yaptırır. Ne var ki, cami ve yirmi odalı medreseden günümüze sadece minare ve portal kalmıştır. II. Abdülhamid Albümlerinde yer alan eserin bilahare yıkılmış olduğu ve halk arasında "öksüz minare" diye anıldığı nakledilir. Rivayete göre, minarenin alemini tepe noktaya çıkaran Deli Silo namındaki pehlivanın bir ara eli kayınca bunu temaşa eden halktan birisi düşüp bayılmış ve kalpten gitmiştir. 1936 yılında tapusu Milli Eğitim Müdürlüğü'ne devredilmiş olan cami, daha sonraları yıkılarak taşlarıyla Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından Kemaliye İlkokulu'na dönüştürülür. Eski Kilis Valisi Turhan Ayvaz (2009-2011) tarafından, caminin bulunduğu alan yeniden inşaı için Vakıflar Bölge Müdürlüğü mülkiyetine geçirilir. Bugün var olmayan cami İnce Bayraktarzade Mehmet Paşa Camisi, Büyük Kütah Camisi ve Yeni Cami gibi adlarla da anılırdı.

Şair olduğu kadar ve belki daha fazla bir ilim adamı olan **Ruhi** (1720-1797)'nin şairlikte büyük bir şöhret kazanması, muhitine ve zamanına göre iyi bir edip olarak

tanınmasından ileri gelir[11]. Mustafa Ruhi Efendi, Çelebizadeler'dendir. Çekmecelizade'den tahsil görerek icazetname alır. Bundan sonra Güllü Cami Medresesinde ders okutmağa başlar, halkın irfanına önemli hizmetlerde bulunur[12]. Ruhi Türk, Arap ve Fars lisanlarının edebiyatına vakıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir idi. Eserlerinden elde mevcut olanlar Ruhu'ş-Şuruh, Divan, Ta'bir-name, İnşa ve Kur'an-ı Kerim Havassı namındaki eserlerden ibarettir. Ruhu'ş-Şuruh adlı eser Farsça Pend-i Attar'ın mufassal şerhidir. Bu eserini 1767 tarihinde te'lif etmiştir. İhtiva ettiği aydınlatıcı malumat dolayısıyle zamanının Muhitü'l-Ma'arif'i olarak görülür. Nakledilir ki, bu eserini Ruhi çok severdi. Bir aralık Şam'da bulunduğu sırada çıkan bir yangında bir takım eşyası ve o arada *Ruhu'ş-Şuruh'*u kaybolmuş idi. Bundan son derece müteessir olan Ruhi; '*Aramam mal ü menal* Ruh-ı Şuruh'um *yitti'* mısraıyle başlayan meşhur kasidesiyle valiye müracaat ederek kitabını bulmağa muvaffak olur. *Divan*, şairin manzum eserlerini ihtiva etmektedir. *Kur'an-ı Kerim Havassı,* Ruhi'nin manyetizmde de maharet ve ihtisas sahibi

---

[11] Cumhur Ün. Kilisli Mustafa Ruhi Efendi'nin Ruhu'ş-Şuruh'u. Doktora Tezi. Trakya Üni. Edirne. 2007

[12] A. Turan Hazar makalesinde, Vakıflarca satılan ve alan kişinin yıkarken enkazı altında can verdiği Güllü Camii ve medresesinin akarı olan arazileri de Fidanlık Müdürlüğü (Tarım Bakanlığı)'ne satılmış olduğunu kaydeder.

olduğunu gösterir. Bu eserlerin hiçbirisi matbu değildir. Yazma nüshaları torunlarındadır. Ruhi, zamanında pek revaçta olan remil ilminde de ihtisas sahibi idi. Bu husustaki şöhreti şu fıkra ile daha iyi anlaşılmaktadır. Bağdad taraflarında remil ilmine merakı olan bir zat, şöhretini işittiği Ruhi'yi görmek ve kendisinden remil ilmini daha tam bir şekilde öğrenmek arzusu ile Kilis'e kadar gelir. Remil ata ata Ruhi'nin hanesini bulur; kapıyı çalar. İçeriden kimi istediği sorulunca, Ruhi Efendi'yi istediğini söyler. Ruhi kapıya çıkarak sorar:

- Ne istiyorsunuz?

- Sizin şöhretinizi işittim. Bağdad'dan beri remil tahsil etmeğe geliyorum. Biraz remil bilirim. Hatta evinizi de remil atarak buldum.

Ruhi o adama iyi bir tokat aşkettikten sonra şu cevabı verir:

- Madem ki benim evimi bulabilecek kadar remil biliyor idin. Sana remil öğretip öğretmeyeceğimi remil atarak anlamalı da ona göre buraya gelmeli idin. Bu noktayı anlamadan kalkıp Bağdad'dan beri buraya kadar geldiğin cihetle dayağa müstehaksın!

Ruhi'nin edebi şöhreti kendisine başka memleketlerden de bir çok dostlar kazandırmış idi. Her taraftan bir çok şairler kendisini ziyarete gelirlerdi. Hatta İstanbullu şair Zati de mumaileyhin gıyaben tanışıp seviştiği ve mektuplaştığı dostlarından idi. Bunlar birbiriyle gıyaben muhabere ve hatta müşaare ederler,

edebi latifeler yaparlardı. Bir gün Zati Efendi haber vermeksizin Ruhi'yi ziyaret için Kilis'e kadar gelir. Ruhi'nin evini arayıp bulur. Ruhi'ye mülaki olunca hüviyetini bildirmeden hemen şöyle söze başlar:

- Efendim! Der. Sizi görmeğe gelirken yolda bir köpek ölüsü gördüm; ruhi g...den çıkmış idi.

Ruhi, misafirinin Zati Efendi olduğunu bu sözlerinden anlayarak hemen hürmet ve ikramla içeriye alır. Oturup sohbet ederler. Fakat Ruhi, Zati Efendi'nin şu latifesine bir mukabelede bulunmayı ihmal etmez. Akşam yemeğinden sonra oturup konuştukları sırada içeriye açık meşrep bir kadın girer. Zati Efendiye hitaben:

- Efendim bir şüphem var, halleder misiniz? (Eliyle alet-i tenasüliyesinin üzerine vurarak) Şu a'razi midir zati midir?

Zati Efendi Ruhi'nin mukabelesini derhal çakmış ve:

- Zatidir kadın zati!

cevabı ile meclisin kahkahalarını celbetmiştir.

Ruhi Efendi'nin buna benzer edebi latifeleri çoktur. Edebi hayatında cinaslı ve hoş ve şaşırtıcı sözleri pek severdi. Fakat özel hayatında felekten çok şikayet eder, liyakatsiz cahillerin mevkı'a geçmesine pek kızardı. Aşağıdaki kıt'a bu yoldaki şikayetlerinden birisidir.

Ey felek lutfun eğer cahil ü nadana ise
Ben dahi ta o kadar alim ü dana değilim
Echelin dunı deniyim bana da bir nazar et
Ehl-i fazl anladın ise beni haşa değilim

Ruhi, ilim ve edebiyat cihetiyle parlak ve hürmetli bir hayat yaşadıktan sonra vefat eder. Vefatına Haki-i Kadim tarafından söylenilmiş olan tarih manzumesi hala mezar taşında okunmaktadır.

Şair Meyli 1770 yılında Kilis'te dünyaya gelir. Yoksul bir ailenin çocuğudur. Yetenekli olduğu halde okuma imkanı bulamamış, nalbant çıraklığı yapmaktadır. Bir gün Haki Efendinin ders okuttuğu medresenin önünden geçerken, gördükleriyle Meyli'nin öğrenme hevesi alevlenir. Haki Efendi talebelere Farsça manzum olarak yazılmış olan Şahidi adlı eseri okutmaktadır[13] . Meyli ertesi gün nalbant çıraklığını bırakarak okumağa başlar. Kısa zamanda çok şeyler öğrenir. Şahidi adlı esere özenerek Meyli Tuhfesi'ni kaleme alır[14]. Ne var ki, elden

---

[13] Hâki-i Kadim diye anılan Mehmet Hâki Efendi (1757-1832) Kilis'in Davutağa oğullarındandır. İlk öğrenimini Uncuzade Hasan Efendi'den tahsil etmiştir. Daha sonra Hindioğlu Camii Medresesinde ders okutmağa başlamıştır. Hâki Efendi yaradılıştan zeki ve çalışkan idi. Hali vakti iyi olduğundan yoksul ve düşkünlere yardım etmekten büyük bir mutluluk alırdı. Şiirlerini Divan-ı Hâki adı altında topladı. Divanını bastırmak üzere İstanbul'a gitti. Önemli görevlerde bulundu. "….vüzeray-ı izama divan kâtipliği yapmış ve Mahmut Han Asrında defterdar mektupçuluğu ile taltif edilmiştir." İstanbul'da vefat etmiştir. Yaşamış olduğu tarihler konusundaki ihtilafları, Şair Meyli'nin hocası olması ve Kilisli Ruhi'nin mezartaşına tarih manzumesi yazmış olması ortadan kaldırır.

[14] Tuhfe-i Şâhidî, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede (öl. 1550)'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Tuhfe, 1514'te kaleme alınmıştır. Tuhfe-i Şâhidî asıl sözlük kısmından önce gelen besmele, hamdele, salvele ve sebeb-i telif kısımlarına

ele gezen bu eseri zamanla kaybolur.

---

sahiptir. 61 beyitten oluşan bu kısımdan sonra gelen asıl sözlük kısmı 451 Beyitten oluşmaktadır. Şahidi için bkn. Evliyalar Şehri Muğla. Sh.8-13

XIX. Yüzyıl

XIX. Yüzyılın sonlarında Kilis, Halep vilayetinin merkez sancağına bağlı bir kazanın merkezidir ve 15.000'i Türk olmak üzere 20.000 nüfusa sahiptir[15]. Aynı yıllarda şehirde kırk yedi cami, on iki mescid, dört tekke, yirmi dört medrese ve üç kilise, beş hamam, 740 dükkan, yedi han, on bir fırın, çeşitli kumaşlar üreten 120 atölye, on beş kahvehane, bir eczahane ve 4100 ev bulunmaktadır. Çevresinin en önemli ürünlerinden olan zeytin ve hububatı işleyen iki sabunhane, zeytinyağı mengeneleri ve un fabrikaları da vardır. Bütün bunlar XIX. Yüzyılın sonlarına doğru şehrin önemli bir kültür, ticaret ve sanayi merkezi durumuna gelmiş olduğunu gösterir. Bu gelişmede Kilis'in, Kuzey Suriye ile Anadolu'nun kuzeydoğu ve güneydoğu kesimleriyle bağlantıyı sağlayan yol üzerinde bulunması önemli rol oynamıştır.

XIX. Yüzyılda şehirde üç kilise, bir havranın olduğu görülür. Muhtemelen gayrimüslim nüfus bu kiliselerin ve havranın bulunduğu mahallelerde yaşamaktaydılar. Bu yapılar Vaiz Mahallesi İpşir Paşa sokağında Ermeni Protestan Kilisesi ki bu kilise, 1924 yılında yıkılmış, enkazıyla Hükümet Konağı inşa edilmiştir. İkinci kilise Ermeni Katolik Kilisesi olup şimdiki Cumhuriyet

---

[15] V. Cuinet. La Turquie D'Asie. Paris. 1892.Cilt II. Sh.186

İlköğretim Okulunun olduğu yerdeydi. 1963 yılında bu kilise de yıkılmıştır. Üçüncü kilise Kendirli Kilise olup Rum Kilisesi olarak kullanılmaktaydı. Bunlardan Surp Hovannes Ermeni Kilisesi 1856 yılında inşaına başlanmış ve 1872 yılında tamamlanmış, 1873 yılında ise takdis edilmişti. Havra ise, okul, hahamhane, meşruta evlerden oluşmaktaydı. Bu havra tamir edilerek günümüze ulaşmış olan bir yapıdır[16].

Gaziantep velilerinden **Baytazzade Hacı Abdullah Efendi**nin (1819-1880) babası Muhammed Efendidir. Kilis'te doğdu. Soyu, bugün Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan ve XV-XVI. Yüzyıllarda Hoten-Turfan civarında yaşamış olan Tomanbay (Tumenbey) aşiretine dayanmaktadır[17]. Aşiretin nüfusu giderek artınca geniş bir aile Tazabay aşiretini oluşturur.

---

[16] Yahudiler'in Kilis'ten ayrılmalarından sonra ibadete kapatılan, Kilis Sinagogu, Sabah Pazarı'nda bulunan Muallak Cami'ye 20 metre mesafededir. Osmanlı döneminden bu yana Yahudiler Kilis'te de küçük gruplar halinde 1958 yılına kadar varlığını sürdürür. Kilis'te yaşayan Yahudiler il merkezinde bulunan sinagogda ibadetlerini yerine getirirler. O tarihe kadar açık olan sinagog, 1958 yılında Yahudilerin İsrail ve ABD'ye yoğun göçlerinin ardından kapılarını kapatarak bir daha hiç açmaz. Kilis halkının, tarihi değeri de olan sinagogu, "daha önce komşuluk yaptıkları Yahudilerin bir emaneti olarak muhafaza etmeyi sürdürdükleri" söylenir. 1980'li yıllarda Kilis Sinagogu'nun cephe duvarı çöker. İstanbul'dan gelen Yahudi Cemaati temsilcileri sayesinde finans sağlanarak yıkılan duvar yeniden yaptırıldı.

[17] Kilisli Abdullah Sermest. Nihat Azamat.TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 26

Bu aşiretten bir grup XVI. Yüzyılın ortalarında Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a göç eder. Abdullah Sermest'in büyük dedesi Süleyman Akif, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Taşkent'ten ayrılıp Irak üzerinden Kilis'e gelir ve buraya yerleşir.

Babası Muhammed Efendi, Çekmeceli Camiinde müderrislik yapardı. Sülalesi Taşkent bölgesinden hicret edip, Kilis'e yerleşmişti. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Baytazzade, bir komşusunun himayesinde büyür. İlk tahsilini tamamladıktan sonra, Akcurun Camii müderrisi Hacı Hafız Efendinin derslerine devam eder. Baytazzade ilim tahsiline devam ettiği sıralarda, Kilis ve havalisi Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edilir[18]. İbrahim Paşa, ordusuna katılmak üzere Kilislilerden gençler ister. Paşaya asker olarak verilen gençler arasında yetim Abdullah da vardır. İbrahim Paşa bu gençleri Mısır'a gönderir. Baytazzade Abdullah Efendi Mısır'da iki yıl askerlik yapar. Bu arada Kölit adındaki bir Fransızdan hekimlik ve biyoloji öğrenir. En zor ve karmaşık konuları

[18] Halk arasında anlatılır ki, İbrahim Paşanın Kilis'i ele geçirmesi Kilisliler için bir felaketin başlangıcı olur. İbrahim Paşa kasabanın batısında büyük bir askerî kışla yaptırmak için halkı seferber eder. Hergün yüzlerce insanı karşılıksız çalıştırır. Ayrıca ordusuna asker toplamak üzere harekete geçer. Çeşitli hileler düzenler. Hepsinden beteri askerleriyle Kilis'e Trahom hastalığını getirir. Yıllarca birçok Kilislinin gözlerinin kapanmasına neden olur. Kilis'te 1960 yılına kadar bir Körler Çarşısı vardır.

kısa zamanda kavrayacak kadar akıllı, zeki ve çalışkandır. Hattatlık ve hakkaklık alanında da üstün bir kabiliyeti vardır. Kıymetli taşları oyup biçimlendirmede ve maharetle mühürler kazmada çok başarılıdır. Elinin emeği ile geçindiği gibi, para da biriktirmektedir. Bir gün çarşıda dört çocuklu yoksul bir hanım görür. Kadının beyi ölmüş ve çocukları ile birlikte yersiz yurtsuz, aç bir halde sokakta kalmıştır. Yardım için baş vurduğu her yerden kovulmaktadır. Baytazzade Abdullah Efendi, gözyaşlarıyla dolaşan bu hanıma biriktirdiği paraları verir. Birkaç gün sonra rüyasında Peygamber efendimizi görür. Peygamber efendimiz ona Mekke-i mükerremeye gitmesini söyler. Askerlikten kaçmanın cezasının ölüm olduğunu bilmesine rağmen, her şeyi göze alarak Mekke-i mükerremeye gider. Abdullah Dehlevi'nin halifesi Mevlana Muhammed Can Mekki'nin talebesi olur[19]. On iki sene şeyhinin rahle-i tedrisinde kalır. Sohbetlerinde kemale gelir. Hocasının vasıtasıyla Abdullah-ı Dehlevi'nin rûhaniyetinden istifade eder. Muhammed Can Hazretleri ona icazet vererek, memleketine gönderir. 1858'de Muhammed Bedevi Zaviyesi'ne yerleşir. Bilahare, Hacı Abdullah, memleketinde Baytazzade Tekkesini yaptırır. Vefatına kadar yaklaşık yirmi yıl bu tekkede irşad faaliyetini sürdüren Abdullah Sermest

---

[19] Muhammed Can Hazretlerinin doğum yeri ve târihi bilinmemektedir. Bezm-i alem Valide Sultan Abdullah Dehlevi Hazretlerinin halifesi Muhammed Can Hazretleri için Mekke'de bir dergah yaptırır. 1849 senesinde Mekke-i mükerremede vefât etti.

Efendi ailesinin geçimini ve tekkenin masraflarını hakkaklık yaparak sağlar.

Anlatılır ki, bir sene Kilis'te kıtlık olmuş, Şeyh Abdullah Efendi başka yerlerden develerle getirttiği zahireyi fakirlere dağıtarak onlara destek olmuştur[20]. Ölümünden iki yıl önce kendi adına bir vakıf tesis ederek zeytinyağı imalathanesini, kahvehanesini, fırınını ve on altı dükkanlı hanını bu vakfa bağışlar. Vakıf bugün de faaliyetini sürdürmektedir.

Baytazzade aynı zamanda Allahü tealanın aşkıyla şiirler de söylemiştir. Şiirlerinin toplandığı divan basılmamıştır. Şiirlerinde Sermest ve Halis mahlasını kullanmıştır.

“Saki hele kalk, badeye bak vakt-i seher bu
Sen saat-i dünyayı bil ki tezce geçer bu
Gel fursatı fevt etme bilip vakti ganime
Çün ömrü bilin, ömrü gibi ömrü gider bu.
Ağlayu gelmezseniz, can ile bilmezseniz
Ölmeden ölmezseniz, burda hiç olmazsanız
Hayfa size hem bize ger bizi bilmezseniz
Saki hemen mey getir, bi-gışş u bi şey getir.”

Abdullah Sermest, Kilis’in Bölük Mahallesinde Kurtağa Caddesindeki Çekmeceli Camii karşısında bulunan tekkesinin bahçesine defnedilir. Ölümüne müridlerinden Rahmi Efendi, “Çıkıp on iki piran etti

[20] Hür Mahmut Yücer. XIX. Yüzyılda Anadolu’da Tasavvuf. Doktora Tezi Marmara Üni. İstanbul. 2001

ilham Rahmi'ye tarih / Makam-ı dilgüşaya sür yüzü bab-ı velayet bu", beytini tarih düşürmüştür. Kabri üzerine türbe inşa edilmiş olup türbesi bugün bir ziyaretgahtır.

Şeyh Abdullah Efendi'nin müntesipleri arasında meşhur mantıkçı ve Havaş-ı *Cedide* müellifi Kilisli Hocazade Abdullah Efendi (1885)'nin bulunması dikkate değerdir[21]. Yine onun muhibleri arasında,

"Ben bende-i dergah-ı Rasulü 's-Sekaleynem

Ben aşık-ı müdhet geri ceddi'l-hasaneynem" mısralarıyla peygamber ve ehl-i beyt sevgisini izhar eden XIX. Asrın önde gelen kalender-meşrep halk şairlerinden sayılan Zihni Baba (Mehmed Nadrat*)* da bulunmaktadır[22].

İlk öğrenimini mahalle mektebinde yapan **Bekir Vahid Efendi** (1802-1887), medresede önce Hocazade Abdurrahman Efendi'nin, sonra Sadakazade Hacı Sadık

---

[21] Hür Mahmut Yücer. XIX. Yüzyılda Anadolu'da Tasavvuf. Sh. 216

[22] Zihni Baba 1834-1891) Kilis'te doğdu. Babası Çermik müftüsü Abdullah Efendidir. Esas adı Mehmet Nadrat'tır. İlk öğreniminden sonra Bekir Vahid Efendinin ve Hattat Hocanın derslerine devam etti. İçki düşkünlüğü yüzünden okuyamadı. Bekir Vahid Effendi talebesini, esrikliği ve derslere karşı ilgisizliği dolayısıyla kızıp bir gün Nadrad yerine "darrat-osurukçu" diye çağırdı. O da Mehmet Nadrad adını değiştirip Zihni mahlasını kullanmaya başladı. Daha sonra halk arasında Zihni Baba diye anıldı. Birecik'e gittikten dört yıl sonra orada öldü. Şiirlerinde aşk, esriklik, ince bir tasavvuf içindedir. Deyişleri akıcı ve rindçedir.

Efendi'nin derslerine devam eder. Arapça ve Farsça bilen Bekir Vahid Efendi, hocalarından icazet alarak Ulu Cami Medresesinde dersler verir. "ebced" hesabıyla Salih Ağa çeşmesinin kitabesini de yazan Bekir Vahid Efendi şiir de kaleme almıştır.

"Şayet ki bana lütfede bir gün Huda seni
Ben mestmend-i aşkına müptela seni."

Yenimahalledeki banisi ve mimarı bilinmeyen Zeytinli Camiinin XIX. Yüzyılın ortalarında inşa edilmiş, 1937'de 200 liraya satılmış olduğu nakledilir. Minaresi ise 1975 yılında yapılmıştır. Bir süre Kız Kur'an Kursu olarak kullanılan yapı, sağlam vaziyette olmasına rağmen kuzeyine büyük bir cami inşa edilmiş olması sebebiyle, ibadete açık değildir.

Şeyh Ahmet Malhut aslen Mısır'dan Kilis'e gelip yerleşen Rufai tarikatına mensup mutasavvıf bir ailenin çocuğudur. Kendisi de bir Rufai Şeyhidir. Zeytinli Camiinde bulunan mezar taşından hareketle yüz kırk iki yıl gibi uzun bir ömür yaşamış olduğu nakledilir.

Şeyh Ahmet Malhut kendi döneminde cehri, yani sesli zikir yaptıran bir mürşittir. Belli bir tekkesi olmayan Şeyh Malhut, genellikle kendi evinde veya müritlerinin evlerinde zikir yaptırırmış. Anlatılanlara göre yine bir gün müritlerinden birinin evinde zikir yaptırırken Şeyh kendisini manen Muhammed Bedevi'nin yetiştirdiğini söyler. Ve elindeki sancağı zikir esnasında içerde bulunan müritlerinden birinin eline verir. Sancağı alan mürit titremeye, kendinden geçmeye ve sancağı tutarken

çok güç harcıyormuş gibi hareketler sergilemeye başlayınca, o gün orada tesadüfen bulunan ve gördüklerine pek bir anlam veremeyen biri içinden, "bunlar kimi kandırıyor. Bir bez parçası insanı nasıl bu hale getirebilir ki", diye geçirir. Ve şeyhi hile yapmakla, halkı kandırmakla suçlar. Zikir bittikten sonra şeyh o kişiye dönerek, "yarın yine gel sancağı senin eline vereceğim, o zaman bez parçasını görürsün", der. İçinden geçirdiklerine şeyhin cevap vermiş olması o şahsı çok ürkütür, ama merak ettiğinden ertesi gün şeyhin dediği gibi zikre yine katılır. Zikrin hararetlendiği bir anda şeyh ona dönerek, "hadi bakalım sıra sende tut şu bez parçasını", der ve sancağı ona uzatır. Adam biraz tereddüt eder ve çekinerek de olsa sancağı tutar. Fakat sancağı tutması ile yükselmesi bir olur. Sancak Muhammed Ensari Türbesi üzerinde yükselir ve havada uçarak Şeyh Muhammed Bedevi Türbesine kadar gider. Şeyh Ahmet Malhut ve diğer müritleri olabildiğince hızlı bir şekilde Muhammed Bedevi Türbesine doğru yol alırlar. Türbenin bulunduğu tepeye geldiklerinde bakarlar ki, adamcağız hala elinde tuttuğu sancakla tam Muhammed Bedevi'nin türbesi üzerinde dönüyor. Etraftakiler, "bırak sancağı elinden, ne tutuyorsun", diye bağırırlar. Adam, "ben onu bıraktım, o beni bırakmıyor. Lütfen şeyhim ben ettim sen etme özür dilerim, bu bir bez parçası değilmiş.", der. Bu söz üzerine şeyh besmele çekerek sancağa seslenir, "Allah'ın izni ile in aşağı.", der ve adam sancakla beraber aşağı iner.

Kilis'te dünyaya gelen **Abdullah Enveri Efendi**

(1826-1887) Büyük Hoca adıyla ünlü Hocazade Abdurrahman Efendi’nin oğludur[23]. İlk ve yüksek öğrenimini babasının yanında, onun derslerine devam ederek yapar ve babasından icazetnamesini alır. Nakşibendi şeyhlerinden Mevlana Muhammed Can Hazretlerinin halifesi Baytazzade Hacı Abdullah Şah Sermesti Veli Efendiden de sülûkünü tamamlar. Bundan sonra dedelerinin müderrislik yaptığı Kesik Minare medresesinde ders okutmağa başlayıp sırf nazariyattan ibaret kalarak hiçbir tatbikat göremiyen mantık nazariyelerini tatbikata koyarak o zamanlara kadar mantığın yalnız Arapçaya, Arapça kitaplara münhasır ve mahsus olması gibi hasıl olan garip fikirleri esasından çürüterek dersleri sırasında yapılan kıyasların çoğunu Türkçe ibare ve ifade ile çeşitli mevzularda tertip ve tatbike muvaffak olur.

Her sene İslam memleketlerinin her tarafından ekserisi icazetname alan zatlar olmak üzere yüzlerce ilim talibi ders halkasına gelir. Ders okuttuğu sene başında talebelerine hiçbir kitaba müracaata lüzum bırakmaksızın mantıkın hülasasını herkesin anlıyabileceği bir şekilde takrir eder, sonra sırasıyla tasavvurat ve tasdikatın en lüzumlu bahislerini, onlara uygun olarak da kelam ilminde ya Akaid-i Nesefiye şerhini, yahut Celaleddin Devvani’yi, Kıraat-i Aşere ve Seb'ayı ve bir miktar tefsiri şerif okutur, her sene Recep ayı başlarında icazetname

---

[23] Bursalı Mehmed Tahir Efendi. Osmanlı Müellifleri. Meral Yayınevi.İstanbul. Cilt 1. Sh.279-280

verirdi. Kıraati Seb'a ve aşere üzerinde defalarca Kur'an-ı Azimüşşanı hatmetmiş ve ettirmiş, yirmiden fazla Ramazanı Şerifte hatimle teravih kıldırmıştır.

1272 H. de İstanbul'a gelerek Tasdikat haşiyesini Abdülmecit Hana takdim etmiş, 100 lira ihsana nail olmuş, bu haşiye Padişahın iradesiyle Matbaayı Amirede bastırılmıştır. 1275 H. de vilayet vasıtasiyle Tasavvurat haşiyesini takdim etmiş, hayatı boyunca 150 kuruş maaşla taltif olunmuştur.

Vefatında pederinin yanına defnolunur.

Başlıca eserleri, “Tasavvurat Tastikat Fenari ve İsagoci haşiyesi”, “Hüseyniye Haşiyesi”, “Celaleddini Devvani Haşiyesi”, “Akaid Şerhi Haşiyesi”, “Hayali Haşiyesi”, “Tezhibül Mantık Haşiyesi”, “ Miribül Fetih Haşiyesi”’dir.

Mehmet Sezai Efendi (1839-1896) Kilis’te dünyaya gelir. Yavaşçazade Süleyman Efendinin oğludur. Ailenin kökleri Kırım Türklerine dayanmaktadır. Kırımlı Mehmet Ali Paşa’nın İstanbul’un fethinde büyük yararları görülmüş ve Yavaşça Şahin Paşa diye anılmıştır. İstanbul Mercan yokuşundaki Şahin Paşa Camii, bu Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır[24]. Daha sonra Yavaşça

---

[24] İstanbul kuşatmasına askerleriyle beraber geldiği, Fatih Sultan Mehmet’in nereden geldiklerini sorduğunda “dün Horasan'dan yola çıktık. Kimseler duymasın diye yavaşça İstanbul’a geldik” demesi üzerine, “Yavaşça Şahin” lakabını aldığı söylenir. Fetih sırasında Deniz Kuvvetleri komutanı idi. Kabri ismiyle anılan camii'nin haziresindedir.

Şahin Paşanın bazı akrabaları Halep ovasına yerleşirler. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Yavaşça Süleyman Çelebi adlı bir zat Kilis ovasına göçmek üzere padişahtan izin ister ve kendisine Kilis'in beş km. kadar güneyindeki Keferrahim (*İnanlı*) köyü tımar olarak verilir. Çok hayırsever bir kişi olan Süleyman Çelebi 1682 yılının Ramazan ayında, "Yavaşçazade Vakfı"nı kurar. Mehmet Sezai Efendinin babası olan Süleyman Efendi, bu vakfı kuran Süleyman Çelebi'nin torunlarındandır.

Mehmet Sezai ilk öğrenimini bitirdikten sonra Kilisli Şair Bekir Vahit Efendinin derslerine devam eder. Arapça ve Farsça öğrenmiş, fıkıh, mantık, feraiz, akaid ve meani okumuştur. Zeki ve çalışkan olduğu halde icazetname almadan medreseden ayrılır. Olgun kişiliğinden dolayı "Ebül Fadl-ı Kemal" ünvanıyla anılır. Mehmet Sezai genç yaşta Kilis Kaymakamlık İdare Meclisi Başkatipliğine atanmış ve kırk yıla yakın bir süre memurluk yapmıştır. En çok Kilis Şeriyye ve Nizamiye Mahkemeleri kitabeti görevinde bulunmuştur. Mehmet Sezai Efendi Kilis'te mahkeme işlerini 30 yıl başarıyla yürütür. 1877 yılında Zeytin kazasında çıkan isyanın soruşturması için gönderilen heyet arasında Mehmet Sezai de vardır. Soruşturma sırasında gösterdiği üstün başarı dikkat çekmiş ve kendisine Kilis dışında yüksek görevler teklif edilmiş ise de, "Anamın aşı, tandırın başı", diyerek Kilis'ten ayrılmamıştır. 1879 yılında Halep Valisi Hüseyin Cemil Paşa'nın öldürülme olayının iç yüzünü İstanbul'dan gelen görevliler bir türlü çözemeyince bu görevin de Mehmet Sezai Efendi'ye verilmiş ve

soruşturmanın kısa zamanda başarıyla sonuçlanmış olduğu anlatılır[25].

---

[25] Hüseyin Cemil Paşa (1830-1890) Osmanlı askeri ve devlet adamıydı. Mehmed Namık Paşa'nın oğluydu. Abdülaziz'in başmabeyinciliğini, Edirne (il), Halep ve Hicaz valiliği yaptı. Hüseyin Cemil Paşa 1830 yılında İstanbul'da doğdu. Harbiye Okulunu bitirdikten sonra Abdülaziz'in yaveri ve başmabeyincisi oldu. Daha sonra birçok askeri ve mülki görevlerde bulundu. Serasker olan babasının (Mehmed Namık Paşa) azli (1869) üzerine onun da Askeri Danıştay'daki görevine son verildi. 1877'de Edirne (il), 1880'de Halep, 1887'de Hicaz valiliğine gönderildi. 1890 yılında İstanbul'da vefat etti. Ayrıca mason teşkilatında çalışmıştır. Gaziantep'te günümüzde konaklama merkezi olarak kullanılan Şire han, 1885 yılında Halep Valisi Cemil Paşa'nın emriyle halktan alınan vergilerle inşa ettiği, vergi veremeyen halkın inşaatında çalıştığı, çalışamayanların ise han bitimine kadar gelip dualar ettikleri Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Ca'ber Kalesi'nin kuzeybatı eteklerinde "Türk mezarı" diye anılan türbe kare şeklinde bir avlunun içinde idi. Süleyman Şah'a izafe edilen kitâbesiz mezar, mihrabın karşısında ve ortada bulunuyordu. Zamanla harabe haline gelince II. Abdülhamid'in emriyle Halep Valisi Cemil Hüseyin Paşa (ö. 1889) tarafından 12x7 ebadında dikdörtgen şeklinde yeniden yaptırılmış ve üzeri tonozla örtülmüştür. Türbenin bakımı için maaşlı bir türbedar tayin edilmiş ve bunun ikameti için avluya bir ilâve bina yaptırılmıştır. Muhammed Ataullah'ın Harac tercümesi, diğer siyasetnamelere nisbetle oldukça mütekâmildir. Halep Valisi Hüseyin Cemil Paşa tarafından tercüme ettirilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir. Vefatından üç yıl önce 1886'da bir Ermeni tarafından başarısız bir suikaste uğrar.

Akrabalarından Hacı Ali Bey'in kızı Şakire hanımla evlenmiştir. Şeker hastalığından ölmüş ve Canbolat Paşa (Tekye) Camiinin haziresine defnedilmiştir.

İnandırıcı ve güzel konuşurdu. İyimser ve şen bir kişiliği vardı. Yardım severdi. Toplumdaki çarpık olaylar karşısında alaycı bir tavrı vardı. Şiirleri düzenli olarak derlenip toplanmamıştır.

Mehmet Sezai güzel naat-ı şerifler ve gazeller yazmıştır. Şiirlerinde divan geleneğini izlemiştir. 'Şimdi' redifli bir kasidesinde zamanın bozukluklarını şöyle dile getirir.

"Yalan ambarı bitti, kalmamıştır elde sermaye
Becardır ebkem olsa hep sunûf-u şairan şimdi
Aceb var mı mutabık kavline fiili bu alemde
Elinde herkesin sermayesi laf-u yalan şimdi"

XX. Yüzyıl

Şehirde günümüze ulaşmayan ve sadece isimleri bilinen cami ve mescitler şunlardır. Ali Çavuş Camii, Şeyh Mehmet Efendi Camii, Ali Subaşı Camii, İbrahim Efendi Medresesi Camii, Kütahoğlu Camii, Hacı Veli Camii, Tahtalı Camii, Çukur Mescit, Revhaniye Mescidi, Cuma Fakih Mescidi, Derviş Ahmet Camii, Bestami Camii, Molla Mehmed Mescidi, Hacı Ömer Ağa Mescidi, Hacı Osman Mescidi, Habibzade Camii, Şeyh Şemün Zaviyesi Mescidi, Tepelik Mescidi, Hacı Ali Ağa Camii, Şeyh Şahabettin Camii, Yazıcı Ahmet Camii, Şeyh İvaz Cami, Şeyh Lü'lüce Camii, Bazenci (Dokumacı) Ahmet Camii, Zaim Halil Ağa Camii, Hacı Yusuf Camii, Kadızade İsmail Mescidi, Karamolla İsmail Mescidi, Çavuşzade Hacı Mehmet Ağa Camii, Daltabanoğlu Mehmet Paşa Camii, Servili Medrese Mescidi, Kapçıkoğlu Camii, Güllü Camii, Ebülüla Camii, Arpacıoğlu Camii, Çekicek Mescidi, Tokatlı Camii, Halep Ağası Camii, Küçük Cami, Sabri Efendi Camii'dir. Günümüze ulaşamayan tekke ve zaviyeler şunlardır. Parsa Hatun Zaviyesi, Şeyh Muhammed Arabi Tekkesi, Şeyh Muhammed Sımati Tekkesi, Şem'ün Nebi Zaviyesi, Revhaniye Zaviyesi, Şeyh Muhammed Ensari Tekkesi, Şeyh Iyd Zaviyesi, Bekir Dede Zaviyesi, Hz. Talha Zaviyesi, Şeyh Ahmed Zaviyesi, Şeyh Yusuf Zaviyesi, Şeyh Kırbaç Zaviyesidir. Günümüze ulaşamayan hanlar ise şunlardır. Canbolad Paşa Hanı, Daltaban Paşa Hanı,

Ömer Ağa Hanı, Nalbant Habib Hanı, Nalbant Hamdi Hanı, Şakir Ahmed Hanı, İsakiye Hanı, Sarıeminler Hanı, Nalbant Nafi Hanı, Kara Hacce Hanı, Canbaz Durmuş Hanı, Canbaz Hüseyin Efendi Hanıdır.

Tekke Mahallesinde Kadı Camiinin hemen batısında yer alan ve muhtemelen Canbolad Paşa tarafından yaptırılan Baytazzade Hanı günümüzde sağlam vaziyettedir. XIX. Yüzyılın sonlarında inşa edilen ve günümüze sadece Deve ahırı kalmış olan Vehhab Efendi Kervansarayı, Çaylak Mahallesinde Hasan Bey Hamamının batısında yer almaktadır.

Abdioymağı Mahallesindeki Revhaniye Zaviyesini ve zaviyeye bitişik mescidi, aynı mahalle sakinlerinden olan Nakşibendi tarikatı Şeyhlerinden Musallizade Şeyh Hacı Mustafa Şakir Efendi yaptırır ve vakfını tesis eder. Vakfiyeden mescidin zaviyeye bitişik olduğu ve zaviye ile mescidin altlarında iki mahzen ve bir dükkanın bulunduğu anlaşılmaktadır. 1937 yılında Vakıflarca ihaleye çıkarılan zaviye 250 liraya satılır. Ne var ki, bugün yeri bilinmemektedir[26].

Arslan Mahallesindeki Şeyh Kırbaç Zaviyesi 1937 yılında Vakıflar tarafından ihaleye verilerek satılan eserler arasındadır. Hafaf Çeşmesi Sokağında içersinde bir yatır bulunan hücredeki mezarın **Şeyh Kırbaç**'a ait olduğu söylenir. Muhtemelen Şeyh Kırbaç Zaviyesi burada bulunmaktaydı.

---

[26] Abdulkadir Dündar. Kilis'teki ..Sh.61

Helvacıoğlu Mahallesindeki Şeyh Yusuf Zaviyesi 1937'de Vakıflarca ihaleye verilerek 10 liraya satılır. Bugün yeri belli değildir.

Meşhedlik Mahallesindeki Hz. Talha Zaviyesi 1937 yılında Vakıflarca 125 liraya satılır. Cüneyne Camiinin güneybatısındaki Ağalarağası Sokakta içersinde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e nispet edilen iki yatırlı hücrenin bulunduğu yerde muhtemelen günümüze ulaşamayan Hz. Talha Zaviyesi bulunmaktaydı. Yine bu türbe içinde medfun bulunanlar, burada bir zamanlar varlığından bahsedilen Hz. Talha Zaviyesi'nin geçmişte yaşamış ve öldükten sonra zaviye içine gömülmüş iki postnişinidir. Nakledildiğine göre, türbe 1930'lu, 1940'lı yıllara kadar oldukça geniş ve güzel bir bahçe içinde yer alıyormuş. Yine muhtemelen türbe bir zamanlar bir Rufai veya Kadiri tekkesi olarak kullanılmaktaydı. Bu bilgiye türbe içinde bulunan Rufai zikirlerinde kullanılan mavsar, kudüm, halliye, topuz, şişler yanında Rufai tarikatının sembolü olan geyik boynuzları da delil sayılır.

Gençlik yıllarında artan geçim sıkıntısı üzerine hanımını da kaybetmenin verdiği üzüntü ile kendini içkiye veren Ökkeş Amca alkolik olma derecesine gelir. O, yine böyle zil zurna sarhoş olduğu bir gece türbe yakınından geçerken türbeye yaklaşır, "Allah'ım eğer burada birileri varsa ve gerçekten mübarek insanlarsa benim bu halime onların hürmetine bir çare ihsan eyle.", der. Bu şekilde kendi kendine söylenirken tağanın kanatları açılır ve içerden kendisinin Talha Bin

Ûbeydullah olduğunu söyleyen aksakallı biri çıkar ve ona, “bu içkiyi bırak, namaza başla, Allah’ın izni ile bütün sıkıntıların bitecektir, az kaldı, sabret, çilen dolacaktır.”, der. O gece oracıkta bayılan Ökkeş Amca kendisine gelince türbeye yakın olan evine gider ve sabah olduğunda kendi kendisine içkiyi bırakma kararı alır. Aradan çok kısa bir zaman sonra arkadaş çevresinin teşviki ile bir kadınla evlendirilir ve geçimce de oldukça rahatlar.

Kilis’teki kabrin makamı olduğu ileri sürülen Talha bin Ubeydullah’ın hayat hikayesi şöyledir[27]. İslam öncesi Mekke’nin önemli tüccarlarından biri olan Talha ticaret için bulunduğu Busra’da karşılaştığı bir rahipten Hz. Muhammed’in peygamberliğini öğrenince hemen Mekke’ye döner ve İslamiyet’i kabul edip ilk müslümanlar arasında yer alır. Vahiy katipliği de yapan Talha hem cennetle müjdelenen on sahabiden hem de Resûlullah’ın havarisi diye bilinen on iki kişiden biridir. Müslüman olduğu günlerde Hz. Ebû Bekir ile aynı ipe bağlanarak işkence gördüğünden her ikisi “Karineyn” (yakın dost) diye anılır. Suriye’de bulunduğu dönemde gerçekleşen Habeşistan hicretine katılamaz. Resûl-i Ekrem Medine’ye hicret ettikten sonra Hz. Ebû Bekir’in ailesini Medine’ye o götürür. Mekke’de iken Zübeyr b. Avvam ile, Medine’de Ka‘b b. Malik ile (bazı rivayetlere göre Ebû Eyyûb el-Ensari, Sa‘d b. Ebû Vakkas veya Said

[27] Talha b. Ubeydullah. Bünyamin Erul. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 39

b. Zeyd) ile kardeş ilan edilir. Yine Şam'da olduğu sırada meydana gelen Bedir Gazvesi'ne katılamadığı zikredilmekteyse de birçok kaynakta Hz. Peygamber'in onu ve Said b. Zeyd'i Şam yoluna istihbarat için gönderdiği ve Medine'ye ancak savaş bittikten sonra dönebildikleri belirtilmektedir. Bu sebeple kendisine ganimetten pay verilir. Uhud Gazvesi'nden itibaren bütün savaşlarda yer alır. Kahramanca savaştığı Uhud Gazvesi'nde Resûlullah'ı korurken birçok yerinden yaralanır ve eli çolak kalır. O gün üzerinde iki zırh bulunduğu için Uhud kayalığına çıkamayan Resûl-i Ekrem Talha'nın sırtına basarak oraya çıkar. Bu sebeple de, "Talha'ya -cennet- vacip oldu", buyurur. Talha'nın faziletine dair birçok hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in hanımlarından dördünün kız kardeşleriyle evlenen Talha'nın on beş çocuğu olur.

Halife seçilmesinin ardından Hz. Ebû Bekir'e hemen biat eden Talha onun zamanında yaşanan ridde olaylarının bastırılmasında aktif rol oynar[28]. Ancak Ebû Bekir'in kendisinden sonra Ömer'i halife tayin etmesini sorgular. Hz. Ömer'in üçüncü halifeyi seçmeleri için

---

[28] Ridde Olayları Resûl-i Ekrem'in Vedâ haccından dönüp Medine'de rahatsızlandığı günlerde bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasıyla ridde olayları başlamış, vefatının ardından bir kısım bedevî kabilelerin namaz kılacaklarını, ancak zekâtı ödemeyeceklerini ilân etmesiyle genişleyip isyana dönüşmüştür. Ridde Olayları bunun üzerine, ilk halife Ebu Bekir tarafından 632-633 yıllarında yapılan askeri harekât ve savaşları ifade eder.

belirlediği altı kişilik heyette yer almasına rağmen o günlerde Medine'de bulunmadığından seçimde yer almaz. Medine'ye döndüğünde herkesin Osman'a biat ettiğini görünce o da biat eder. Fakat Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde görülen yönetim zaafları yüzünden onu eleştirenler arasında Talha da vardır. Osman'ın öldürülmesinden sonra Ali'ye biat ederse de bu biatın kendisinden zorla alındığını söyler. Hz. Ali'nin yeni valiler tayin edeceğini öğrenince kendisine ait geniş toprakların ve taraftarlarının bulunduğu Basra valiliğini ister, fakat halife bunu kabul etmez. Bunun üzerine Zübeyr b. Avvam ile birlikte hareket ederek Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen Hz. Aişe'nin safına katılır ve Mekke'ye gider. Onun ve Zübeyr'in bu tutumunda Osman'a karşı yaptıkları şiddetli muhalefetten duydukları pişmanlığın etkili olduğuna dair rivayetler vardır. Basra Valisi Abdullah b. Amir'in ısrarı üzerine gittikleri Basra yakınlarında Hz. Ali'nin ordusuyla karşılaşırlar. Burada Ali ile görüşen Talha savaşmaktan vazgeçer ve geri safta durur. O sırada genellikle bir çarpışmanın gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir. Ancak umulanın aksine iki ordu arasında Cemel Vak'ası olarak bilinen çarpışma meydana gelir ve Talha bu sırada kendisini Hz. Osman'ı öldürenler arasında yer almakla suçlayan Mervan b. Hakem tarafından öldürülür (656). Kabri Basra'nın dışındadır. İyi bir hatip olan, zenginliği ve cömertliğiyle tanınan Talha'nın Hz. Peygamber tarafından "hayr, feyyaz, cûd" sıfatlarıyla anıldığı rivayet edilmiştir. Sahabenin en

zenginlerinden biri olduğu için geriye büyük bir miras bırakır. Cemel Vak'ası sırasında el konulan bazı gayri menkulleri Hz. Ali tarafından çocuklarına geri verilir. Resûl-i Ekrem ile Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den rivayetleri olan Talha'dan başta oğulları Yahya, Mûsa ve İsa olmak üzere Seleme b. Ekva', Said b. Zeyd, Malik b. Evs, Kusem b. Abbas, Said b. Osman b. Affan, Ahnef b. Kays, Ebû Seleme b. Abdurrahman hadis nakletmiştir.

Yine Kilis'teki kabrin makamı olduğu ileri sürülen Talha b. Zübeyr'in hayat hikayesi şöyledir[29]. Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ve cennetle müjdelenen on sahabiden biri olan Zübeyr b. Avvam (595-656) Mekke'de doğdu. Babası Hz. Hatice'nin kardeşi Avvam b. Huveylid, annesi Resûl-i Ekrem'in halası Safiyye bint Abdülmuttalib'dir. Zübeyr b. Avvam çocukluğunun büyük bir kısmını Resûlullah'ın çocuklarıyla birlikte geçirdi. Zübeyr'in putlara hiç tapmadığı, Cahiliye inanışlarına meyletmediği, İslam'a davetin ilk günlerinde on altı yaşında iken dört, beş veya yedinci müslüman olarak İslamiyet'i kabul ettiği, bunda Hz. Ebû Bekir'in etkisinin bulunduğu nakledilir. Müslümanlığı kabul etmesine önce amcası Nevfel b. Huveylid karşı çıktı; İslam'dan vazgeçmediği takdirde kendisine şiddet uygulayacağına dair yemin etti; bir sonuç alamayınca onu bir hasıra sardı ve tavana astı, alttan ateş yakarak dumanıyla ona işkence etti, ancak Zübeyr inancından

[29] Zübeyr b. Avvâm. Mehmet Efendioğlu. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 44

vazgeçmedi. Oğluna eziyet edildiğini öğrenen annesi Safiyye onu Nevfel'in elinden kurtardı.

Ok atmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi öğrenerek yetişen Zübeyr, Mekke döneminde İslam adına ilk kılıç çeken kişi oldu. Evinde istirahat ederken dışarıdan gelen, Hz. Peygamber'in müşrikler tarafından öldürüldüğüne dair seslerle uyanmış, hemen kılıcını kuşanıp dışarıya fırlamış, yolda Resûl-i Ekrem'le karşılaşmış, telaşının sebebini soran Resûl-i Ekrem'e durumu anlatınca onun duasını almıştı. Bu dönemde Hz. Peygamber, Zübeyr'i ilk müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd ve Talha b. Ubeydullah ile kardeş ilan etti. Müşriklerin müslümanlara karşı baskısı artıp Habeşistan'a hicret izni verilince Zübeyr ilk kafileyle oraya gitti. Ardından müşriklerin iman ettiği yolunda bir haberin yayılması üzerine geri döndüyse de haberin asılsız olduğunu anlayınca Zem'a b. Esed'in himayesinde Mekke'ye girdi. Ancak baskıların artarak devam etmesi üzerine ikinci defa Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldı. Bu sırada Habeşistan'da Necaşi Ashame'ye karşı bir ayaklanma meydana geldi, ayaklanmayı bastırmak için yapılan savaşta Zübeyr Ashame'nin yanında yer aldı. Mekke'ye ise hicretten kısa bir süre önce döndü, Esma bint Ebû Bekir ile evlendi ve ticaretle uğraşmaya başladı. Bu maksatla gittiği bir Şam seyahatinden dönerken Medine yakınlarında Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber ve Ebû Bekir ile karşılaştı, kendilerine beyaz renkli elbiseler hediye etti. Hemen Mekke'ye dönüp bazı işlerini gördükten sonra o da Medine'ye gitti. Resûlullah

onu ensardan Seleme b. Selame b. Vakş veya Ka‘b b. Malik ile kardeş ilan etti. Hz. Peygamber, şehre geldiğinde atından başka bir mal varlığı bulunmayan Zübeyr’e Naki bölgesinde tarım yapılmayan bir araziyi tahsis etti. O da bir yandan bu araziyle uğraşırken bir yandan da Baki çarşısında kasaplık yaptı.

Zübeyr, Medine’de de Resûl-i Ekrem’in yakın çevresinde yaşadı, onunla birlikte bütün savaşlarda bulundu. Bedir Gazvesi’ne katılan üç süvariden biri olup büyük yararlılıklar gösterdi. Resûlullah, Bedir’de müslümanlara yardıma gelen Cebrail ile diğer meleklerin başlarında Zübeyr b. Avvam’ın sarığına benzeyen sarıklar gördü. Uhud Gazvesi’nde muhacir sahabilerden Hamza b. Abdülmuttalib, Mus‘ab b. Umeyr, Ömer b. Hattab, Talha b. Ubeydullah ve Ali b. Ebû Talib gibi seçkin bir grupla cephenin en ön safına yerleştirildi. Onun bu savaşta piyadelere kumandan tayin edildiği de nakledilmektedir. Savaşın en karışık anında Hz. Peygamber’in çevresini sarıp onu müşriklere karşı koruyanlardan biri de Zübeyr’dir. Hendek Gazvesi’nde kuşatmanın ilk günlerinde müşriklerin cengaverlerinden Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmi ortaya çıkıp meydan okuduğunda önce karşısına kimse çıkmadı, fakat ardından Zübeyr b. Avvam onunla çarpıştı ve öldürdü. Bu esnada Beni Kurayza yahudilerinin müslümanlara ihanet ettiği haberi gelince Hz. Peygamber, haberi teyit etmek için birinin oraya gidip durumu araştırmasını istediğinde herkesten önce Zübeyr bu göreve talip oldu; geri döndüğünde Resûl-i Ekrem, “Her peygamberin bir

havarisi vardır, benim havarim de Zübeyr'dir" buyurdu. Beni Kurayza'dan gelmesi muhtemel saldırıya karşı Resûlullah, Zübeyr'i bir birliğin başında görevlendirdi. Yahudiler ihanetleri yüzünden ölüm cezasına çarptırılınca cezalarının infazında Zübeyr de bulundu. Ardından yapılan ganimet taksiminde hem ona hem önemli hizmeti dolayısıyla atına pay verildi. Hudeybiye Antlaşması'nda da yer aldı (628). Hayber Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösterdi. Vadilkura Seriyyesi ile Fedek'in fethine katıldı. Bu savaşlarda elde edilen ganimetlerden de hem kendisine hem atına pay ayrıldı. Mekke'yi fethetmek için yola çıkan İslam ordusunun kumandan ve sancaktarlarından biri de Zübeyr'dir. Hz. Peygamber, Mekke'nin dış semti Hacûn'da konakladığında Zübeyr Resûlullah'ın sancağını onun çadırının önüne dikti. Mekke'ye üç koldan giren ordunun sol cenahına kumanda etti. Huneyn, Taif ve Tebük seferleriyle Veda Hacc'ında da bulundu. Resûlullah'ın vefatından sonra yapılan ilk halife seçiminde önce Hz. Ali'yi desteklediyse de çoğunluğun Hz. Ebû Bekir'e meyletmesi üzerine ona biat etti. Zübeyr b. Avvam, Hz. Ebû Bekir devrinde Medine yakınlarına kadar gelen mürtedlere karşı mücadele etti. Henüz on üç yaşında olan oğlu Abdullah'ı da yanına alıp Yermük Savaşı'na katıldı (636). Bu savaşta da büyük kahramanlıklar gösterdi ve ciddi yaralar aldı. İyileştikten sonra bedeninde bu yaraların çukur halinde izleri kaldı. Oğlu Urve, babasının vücudundaki bu izlerden söz ederken küçüklüğünde onlara parmaklarını sokup oynadığını söylemiş, bir başkası da

bunların göz çukuru şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ömer döneminde onun en yakınındaki kişiler arasına girdi. İdari konularda halifenin danışmanlığını yaptı, taleplerini halifeye bildirmek isteyenlere yardımcı oldu, halka daha yumuşak davranması için halifeye tavsiyelerde bulundu. Bu dönemde İran, Suriye-Filistin ve Mısır taraflarında gerçekleşen bazı fetihlere katıldı. Mısır'ın fethiyle uğraşan (641) Amr b. As'ın Hz. Ömer'den yardımcı kuvvet talep etmesi üzerine halife ona 4000 veya 5000 kişilik bir ordunun başında yiğitlikte 1000 atlıya bedel olduğunu söylediği Zübeyr b. Avvam'ı gönderdi. Zübeyr özellikle Babilon ve İskenderiye şehirlerinin ele geçirilmesinde önemli roller üstlendi. Onun, yedi ay süreyle kuşatıldığı halde bir türlü alınamayan Babilon şehrine gizlice sızarak kale kapısını açtığı ve müslümanların şehre girmesini sağladığı nakledilir. Fetihten sonra Mısır'da iskan faaliyetleri başlayınca Fustat (Kahire'nin eski ismi) adı verilen şehrin kurulmasına karar verildi. Şehrin planı için yapılan çalışmalarda Zübeyr de görev aldı. Bu arada kendisine ayırdığı arsaya bir ev yaptırdı, ancak evinde fazla kalamadı. Hz. Ömer'in vefat ederken halife adayı olarak tavsiye ettiği altı kişiden biri olan Zübeyr, Hz. Osman döneminde başta Taberistan'ın fethi (650) olmak üzere çeşitli seferlere katıldı[30]. Fakat bu dönemde daha çok

---

[30] Hz. Ömer'in Aşere-i mübeşşereden o sırada hayatta olan Hz. Ali, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın şûrâ meclisini oluşturmasını istemiş olduğu altı kişidir.

ticaret ve ziraatla meşgul oldu. Önemli kişiliği dolayısıyla, fitne olaylarının başlamasından sonra art niyetli bazı kimseler onun dilinden Hz. Osman'a karşı harekete geçilmesi yolunda mektuplar uydurdu; Zübeyr, bu tür mektuplarla bir ilgisi bulunmadığını açıkça belirttiği gibi, isyancılar tarafından kuşatıldığında oğullarını halifeyi korumakla görevlendirdi. Hz. Osman'ın şehadetinin ardından Hz. Ali'ye biat etti ve ondan halifeyi şehid eden asileri yakalayıp cezalandırmasını istedi; şehirlerin valilerini değiştirmede acele etmemesini söyledi. Fakat tavsiyelerinin dikkate alınmaması ve isyancıların Medine'yi terketmemesi üzerine halifeden izin alarak Talha b. Ubeydullah ile birlikte umre yapmak için Mekke'ye gitti. Zübeyr ile Talha, Mekke'de Hz. Aişe ile buluştular ve Medine'yi asilerden temizlemek, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını sağlamak amacıyla bir ordu hazırlamaya karar verdiler, hazırlık yapmak için Basra'ya geçtiler. Durumu öğrenen Hz. Ali de Medine'den Basra'ya doğru yola çıktı ve iki taraf Basra önlerinde karşılaştı. Yapılan görüşmelerde barış aşamasına gelindiyse de Hz. Ali'nin ordusunda bulunan ve Osman'ın katline iştirak etmiş olan bir kısım asilerin karşı tarafa ani baskın düzenlemesi üzerine herkes kendini savaşın içinde buldu. Cemel Vak‘ası diye anılan bu savaşın hararetli anlarından birinde Hz. Ali, Zübeyr b. Avvam ile karşılaştı; aralarında geçen konuşmadan sonra Zübeyr Medine'ye dönmek için savaş alanını terketti. Bunu gören Beni Temimli Umeyr (Amr) b. Cürmûz

birkaç arkadaşıyla birlikte Zübeyr'in peşine düştü. Vadissiba' denilen yerde kendisine yetişti ve namaz kıldığı sırada onu şehid etti. Haberi alan Hz. Ali çok üzüldü, göz yaşı döktü ve katilini cehennemlik diye niteledi. Zübeyr'in, savaş alanından ayrıldığını gören Mervan b. Hakem tarafından okla vurulup şehid edildiği de nakledilmiştir. Hz. Ali'nin Zübeyr ile bu olumlu ilişkilerine rağmen Şia, Zübeyr'in tövbesinin kabul edilmediğini, amelinin boşa gittiğini ve imansız olarak öldüğünü iddia etmiş, günümüze kadar ona karşı düşmanca bir tutum izlemiştir. Irak'ın Zübeyr şehrinde Zübeyr b. Avvam adına yapılan bir cami ve türbe bulunmaktadır. Yakın geçmişte ortaya çıkan Şii-Sünni çekişmelerinde Zübeyr'in türbesi Şiiler tarafından tahrip edilmiş ve son yıllarda onarılmıştır. Zübeyr b. Avvam esmer, iri yapılı, uzun boylu, cesur ve kahraman bir kişiydi. Hulefa-yi Raşidin döneminde ziraat ve ticaretle meşgul olduğundan büyük bir servet edinmişti. Ayrıca değişik şehirlerde ashabın önde gelenlerine dağıtılan boş arazilerden aldığı paylarla birçok yerde gayri menkul sahibi olmuştu. Cömertliği zenginliği kadar meşhurdur. Hz. Ömer'in vefatından sonra kendini divandan çıkarttırmış ve bir daha pay almamıştır. Hz. Osman, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdurrahman b. Avf başta olmak üzere sayıları yediye ulaşan sahabiler vefat ederken mallarını ve ailelerini Zübeyr'e emanet etmiştir. Daha sonraki dönemlerde çocukları ve torunları ilmi ve siyasi alanlarda etkin rol üstlendikleri için ailesi Zübeyriler diye anılmıştır. Çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'in duasını

alan, ayrıca cennette kendisine komşu olacağı bildirilen Zübeyr b. Avvam, vahiy katipliği yaptığı ve Resûlullah ile uzun süre beraber bulunduğu halde ancak otuz sekiz kadar hadis nakletmiştir. Zübeyr b. Avvam hakkında çeşitli eserler yazılmıştır[31].

Günümüze ulaşamayan Şeyh Iyd Zaviyesi muhtemelen Kürtler Camiinin yakınlarında bulunmaktaydı.

Kendi adıyla bilinen mahallede yer alan Helvacıoğlu Camii XX. Yüzyılın başlarında hayırseverlerce yaptırılır, 1937 tarihinde Vakıflarca Mahmut Utku isimli şahsa 160 liraya satılır. Şahısların elinde bulunan eserin çok harap bir vaziyette olup yaşlı bir kişinin barınağı olarak kullanılmakta iken, hayırseverlerce satın alınarak tekrar hizmete açıldığı nakledilir.

İnaplıkütah Camii diye de söylenen Kütahoğlu Camii, 1937'de Hannah Yedili isimli şahsa satılmış olup, caminin pekmezhane olarak kullanılmış olduğu nakledilir. Günümüze sadece arsası kalmıştır.

Abdulkadir Dündar çalışmasında şehirdeki şu medreseleri tespit eder[32]. UIu Cami Medresesi, Tekke Camii Medresesi, Akcurun Camii Medresesi, Çalıkzade Medresesi, Halil Paşa Medresesi, İbrahim Efendi

---

[31] Efendimizin Havarisi ve İhlas Abidesi Zübeyr bin Avvam. Muhammed Emin Yıldırım. Siyer Yayınları. 2012

[32] Abdulkadir Dündar. Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserler. TC Kültür Bakanlığı. Ankara. 1999

Medresesi, Kürt Hüseyin Ağa Medresesi, Şeyh Şemun Medresesi, Ömer Ağa Medresesi, Servili Medrese, Kadızade Medresesi, Küre Medresesi, Şeyh Ayvad Medresesi.

Müftü Haki Efendi, "Bedirli" Türkmenlerinden Mehmed Efendinin oğludur. Kilis'te XIX. Yüzyıl şairleri arasında sayılır. Dinbilgini biridir. Hocazade Büyük Abdurrahman Efendi'den icazet almıştır. Kilis Şer'iye Mahkemesi Başkatipliğinde iken bir yandan da üç odası, bir mahalle mektebi olan Hacı Derviş Camii Medresesinde Farisi, mantık, maani, adap, şerh-i akaid, Kadı Beyzavi okutur. l904'te Kilis Müftülüğü'ne getirilir. Bilimde İzmir Paye-i Mücerredi düzeyindeydir. İri, sarışın, güven veren bir yapıdadır. Antepli Hasırcızade ve Antakyalı Yahya Efendilerle dostluk kurmuş olduğu nakledilir. 1915'te Kilis'te vefat eder.

Haki Efendinin el yazması divanı ve Mecelle konusunda bir eseri vardır. Bunlar basılmamış olup çocuklarında kalmıştır. Gazellerinde aşk, şarap, sevgili gibi divan edebiyatının bilinen konuları işlenmiştir. Ayrıca birçok methiyeler ve tarihler yazmıştır.

"Sevk" ve "iskan" kanununu uyarınca Kilis kazasında yaşayan Ermeni nüfusundan 3.794 kişi Suriye'ye iskan edilir. Bu Kanun ile Kilis'ten ayrılmış olan pek çok Ermeni, Mondros mütarekesinden sonra, intikam duygularıyla Kilis'e döner.

Şehir, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra İngilizler tarafından bir yıla yakın işgal

altında tutulmuş ve daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir[33]. Fransız işgali Ankara İtilafnamesi'ne kadar sürmüştür. Kilis kazasında yaşayan Ermeniler, İngiliz ve Fransız işgallerini, kendileri açısından bir kurtuluş ve geçmişin intikamını alma fırsatı olarak gördüklerinden, büyük heyecanla karşılamışlardır. Bunun için, işgalleri destekledikleri gibi, işgal kuvvetlerini tahrik ederek, Türk halkına karşı baskı ve zulüm yapılmasına da çaba gösterirler. Ermeniler, İngiliz işgali döneminde tahriklerde bulunarak Türk halkına karşı baskı, zulüm ve haksızlıklar yapılmasını sağlarlar. Fransız işgali döneminde ise, bunlara ilaveten Fransız birliklerine gönüllü asker olarak yazılmış, resmi Fransız askeri üniformasıyla bu baskı ve zulümleri sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Kilis'teki Ermeni nüfusunun çok az olmasından dolayı, burada diğer yerlere nazaran büyük katliamlar yaşanmamıştır.

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde 11 Eylül 1919'da Güney Cephesi'nin "güvenlik bakımından" kolordulara bölünmesi kararı alınır[34]. Maraş, Antep - Kilis bölgesinin sorumluluğu 3. Kolordu Komutanlığı ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir. Cemiyet-i İslamiye teşkilatı özellikle işgal altındaki Maraş ve Antep'te (Kilis dahil) uygulanacaktır.

---

[33] Erdinç Gülcü-Ahmet Gündüz. Millî Mücadele Döneminde Kilis Ve Çevresinde Ermeniler

[34] Mustafa Şahin-Cemile Şahin. Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri Ve Kilis Askerlik Şubesi

Heyet-i Temsiliye'nin kararıyla Askerlik Şubelerine, milli mücadeleye katılmak üzere her kaza için bir piyade taburu kurma emri verilmiştir. Bu taburların komutanları Askerlik Şubesi Başkanı olacak, bölük komutanları ise Askerlik Şubesi emrindeki subaylardan ve ihtiyat zabitlerinden oluşacaktır. Bu esasa göre cami veya mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı olarak sayılacak ve bu takımın idaresi, cami veya mescidin imamı ve müezzini veya köyün hocası gibi din adamları tarafından yürütülecektir. Silah ve mühimmatın cami ve mescitlere veya buraya yakın ve gizli yerlere ya da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlenmesi emredilmiştir.

Kilis'i işgal eden İngiliz kuvvetleri, bir Hindli Taburu ile bir İngiliz Süvari Bölüğünden oluşmuştur. Hind Taburu'nda bulunan Müslüman askerler işgal nedeniyle kederli vaziyetteki yerli halkın yanından geçerken üzgün bir eda ile İslami lisanla halka selam vererek geçmişlerdir. Müslüman İngiliz askerlerinin bu tavrı yerli Ermeniler arasında sıkıntı ve kaygı oluşturmuştur.

Ahmet Muhtar Yavaşça (1875-1939), şair Mehmet Sezai Efendinin oğludur. Annesi Hacı Şakire Hanımdır. Kilis'te dünyaya gelir. İyi bir medrese eğitimi görür. Arapça ve Farsça öğrenir. Güzel konuşmaktadır. Rik'a, Sülüs, Divani gibi yazı çeşitlerini bir hattat denecek kadar güzel yazar. Kilis'te birçok cami, çeşme ve Hacı kapısı

yazıları onun eseridir. Kilis Reji Müdürlüğü, Vakıflar Baş Memurluğu, İdare Meclisi, Belediye Meclisi Umumi üyelikleri, savcılık gibi önemli görevlerde bulunmuş, ayrıca Belediye Başkanlığına ve CHP İlçe Başkanlığına seçilmiştir. Kilis Mevlevi Dergahı Postnişini Şeyh Hacı Ahmet Sabuhi Dede'nin kızı Emine Hanımla evlenmiştir.

Ameliyat için götürüldüğü Halep Fransız Hastanesinde vefat eder. Cenazesi Kilis'e getirilerek şehrin güneyindeki Körü mezarlığına defnedilir. Mezar taşına kendisinin daha önce yazmış olduğu uzunca bir şiirden şu beyitler kazılmıştır.

"Hüvel Baki- El Fatiha
Yavaşça-zadelerden Ahmed-i Muhtar idi zair
Çekildim masivadan namım kaldı ancak dünyade
Ne çare bir eser terk etmedim ibkay-i namım çün
Beni hayr ile yad etmek düşer evlad-ü ahfade
Fakat mal-i benûn ol günde asla menfaat vermez
Olur makbûl selim-ül kalb olanlar indi Mevla'de
Benim cürm-ü kusûrum itirafatımla sabittir
Hisaba var mı hacet çünkü zenbim gelmez a'dade
Dua benden icabet ise labud yine Sen'dendir
Duamı müstecab eyle İlahi arş-ı a'lade
Hayatımda memaatım çün dedim tarih-i cevherdar[35]
Beni affinle mağfur eyle Ya Rabb yevm-i ukbade"

---

[35] Bu mısra ölüm tarihine uysun diye oğlu Galip Yavaşça tarafından değiştirilerek mezar taşına, "Hayatımda kalemden aktı bir tarih-i cevherdar", diye yazılmıştır.

Şiirleri genellikle medrese kültürüne ve Divan edebiyatı geleneğine bağlı şiirlerdir.

Müftü Muharrem Efendi diye bilinen Muharrem Kemal Efendi (1863-1947) Kilis'te dünyaya gelir. Babası Sağıroğullarından Hacı Mustafa Efendidir. İlk öğrenimini mahalle mektebinde tamamlar. Sonra hafız Hocazade Hattat Abdurahman Efendiden zamanın güzel yazı sanatlarını öğrenir. Yaycı Süleyman Efendi'den Arapça dersleri alır. Sonra Müftü Haki Efendiden Arap ve İran dil ve edebiyatı okur. Arapçayı ve Farsçayı o dillerde yazılmış eserleri okuyup anlayacak derecede öğrenir. Keçecizade Abdurahman Efendi, Hocazade Müftü Abdurrahim Efendi gibi tanınmış bütün alimlerden dersler alır. Yıllarca Hacı Derviş Camiindeki hücresinde geç saatlere kadar okur. Bilime olduğu kadar şiire, edebiyata da ilgi duymaktadır. Kendisi de divan tarzı manzumeler yazar. Şairliği daha ziyade ilim kuvvetiyledir. Manzum eserleri doğum, ölüm, tebrik ve inşaat dolayısıyla söylenmiş manzumelerden ve bir takım gazellerden ibarettir. Fakat bunlardan bir çoğunun müsveddesinin zayi olduğu anlaşılmaktadır.

İlk şiirlerinde Kamil mahlasını kullanan Muharrem Efendi, daha sonra hocası Haki Efendinin ona "İkinci ilm-ü kemal" diye iltifat etmesi üzerine eski mahlasını bırakıp Kemal mahlasını kullanmaya başlar. Fetva Emini ve Evkaf Encümeni üyeliği gibi görevlerde bulunduktan sonra Zıddızade Abdullah Efendiden boşalan Kilis Müftülüğüne atanır. On yıl hiçbir hükmüne karşı

çıkılmaksızın bu görevde kalır. Ayrıca üç yıl Halep vilayeti Umumi Meclis Üyeliğine seçilerek Kilis'i temsil eder. Birinci Dünya Savaşından sonra Muharrem Kemal Efendiyi Kilis Cemiyet-i İslamiye Başkanı olarak görürüz[36]. İstiklale bütün varlığı ile inanmıştır. Bir Evkaf Komisyonu toplantısında aylıkların arttırılması ve madeni para olarak ödenmesi yolundaki bir öneriye korkusuzca karşı çıkıp, "Buradaki Hükûmet muvakkat ve gayr-i meşru bir Hükûmettir. Yani meşru Kuvva-yi Milliye Hükûmeti gelir, hepimizden bunun hesabını sorar", demek yürekliliğini göstermiştir.

Az sayıda da olsa talebe yetiştirmiştir. Kilis'li Doktor Kara Rıfat ve Muallim Rıfat Beyler de Muharrem Kemal Efendi'den dersler alanlar arasındadır. İki risale yazmış ama basılmamıştır.

Mecit Dilmen (1887-1953) Kilis'de doğmuş ve yine

[36] Cemiyet-i İslamiye teşkilatı ilk olarak, İslam dünyasının önde gelen şahsiyetleri tarafından Berlin'de kurulduktan sonra, Mısır, Suriye vb. gibi ülkeler yanında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de faaliyet gösterir. Kilis'te de bu cemiyetin bir şubesi, eski mebuslardan ve ulemadan Hacı Mustafa Efendi başkanlığında 1919 başlarında kurulmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında; Salihzâde Hacı İsmet, Necioğlu Burhan, Topal oğlu Neşet, Yavaşça Muhtar, Salih oğlu Abdülkadir, Mehmet Cemalettin (İslam Bey), Mehmet Fehmi (Molla Recep), Canbolat-zâde Ali Fuat vs. şahıslar bulunmaktaydı. Cemiyetin görünürdeki amacı, Anadolu'da felakete uğrayanlara yardım etmekti. Fakat 200 kadar faal üyesi bulunan bu cemiyete baskın verilerek defterlerine el konulması üzerine, cemiyet yeraltına çekilir ve faaliyetlerini gizli şekilde yürütmeye başlar.

Kilis’te ölmüştür. Yetenekli bir kişi olmasına rağmen öğrenim fırsatı bulamamıştır. Çok az sayıda manzume yazmıştır. İnanmış bir insandır. Baytazoğlu tekkesine bağlı, zeki ve şakacı bir adamdı. Onun kelleci dükkanına her çeşit insan gelirdi. Birçokları da ona takılmadan edemezdi. Mecit Usta her takılmaya, taşı gediğine koyan bir nükteli karşılık verirdi. Kilis’te “Eşşekleri sevenler Derneği”ni kurmuştu. Derneğin Başkanı ve tek üyesi kendisiydi. Bu ‘eşşekleri sevme’ sözünün altında insanların insanca olmayan durumlarını kınayan bir nükte ve incelik gizliydi.

Anlatılır ki, Kilisli Yahudilerin Şeyh Mehmet Vakıf Efendiye gelerek hahamlarının öldüğünü, yenisinin ancak üç dört ay gibi bir zamanda Halep’den tayin edileceğini, bu zaman içinde hahamlarının olmadığını bildirdiklerinde, Şeyh Efendi onlara geçici olarak birini göndereceğini söylemiş. Aynı gün Kelleci Mecit adındaki müridine haham olarak Havraya gitmesi gerektiğini söylediğinde, “Efendim ben İbranice bilmem ne yapacağım.”, demiş. Şeyh Efendi ona, “Ben sana yardım ederim”, diye buyurmuş. Kelleci Mecit Efendi, nasıl olduğunu bilmeden iki ay kadar bu görevi ifa ettikten sonra arkadaşlarına, “hahamlık yaptığımda ne söylediğimi bilmiyorum, ama onları hüngür hüngür ağlattığımı görüyordum”, demiş.

Söylendiğine göre bir gün tekkenin Şeyhi Mehmet Vakıf Efendi şair Hafız Kamil’e, “şuna bir takılıver”, demiş. Hafız Kamil de aşağıdaki manzumeyi yazmış.

"Söylemiş olduğu sözler ne hakikat ne mecaz
Var hımarı-i hevese meyli bi inkar olmaz
Anılır, yad edilir, hoş görülür taktirle
Eşşeğin zırlaması çünkü kabul olmalı naz
Rastlıyor pat, sat aruz lehçesine şiiri fakat
Hacı olmaz sanırım tutsa hımar rah-ı Hicaz
Koşalım almak için fırsatı eskitmiyelim
Taze turfanda kelamlar satıyor pir-i papaz"

Bunun üzerine Mecit Dilmen küplere biner. Şu karşılığı yazıp rahatlar.

"Göz görmez, yüz utanmaz, meşhuresini alma ele
Hacet göremem dûn-ü deni müptezeli zemme bile."

Mehmed Vakıf Efendi (1876-1965) Kilis'te dünyaya gelir[37]. Babası, Baytazzade tekkesinin kurucusu Şeyh Abdullah Sermest Efendi'dir. Annesi, Keçikzade Hacı Ömer Ağa'nın kızı Zahide Hanım'dır. Babaannesi Çekmece Camiini yaptıran Hacı Mustafa Efendi'nin kızıdır. Babası Şeyh Abdullah Sermest Efendi hayattayken, icazet vermiş olduğu tarikat silsilesine göre yetiştirmiş olduğu Urfalı Mahmut İbrahim Efendi, Antepli Şeyh Ali Akif Efendi ile üçüncü öğrencisi ve halifesi olan Elbistanlı Şeyh Ahmet Hamdi Efendi icazet görevlerini Şeyh Mehmed Vakıf Efendiye kadar devam ettirirler. Böylece Abdullah Sermest Hazretlerinin tarikat silsilesi Tekke ve Zaviyelerin kapatılması Kanununa muhalefet etmemek için bizzat son şeyhi Mehmed Vakıf

[37] İbrahim Ateş. Kilisli Şeyh Mehmet Vakıf Efendi

Efendi tarafından nihayete erdirilir.

Mehmet Vakıf Efendi, hoşgörülü ve aydın bir insandı. Kilis ve çevresinde "Şeyh Efendi" diye bilinen Mehmed Vakıf Efendi'nin eşi Beşire Tazebay Milliyet Gazetesi'nin 4 Ağustos 1989 tarihli bir haberinde eşi hakkında şunları söylemektedir:

"Şeyh Efendi, Atatürk'ün fikirlerini çok beğenirdi. Şapka Devrimi'nde Kilis'te ilk şapkayı giyen o oldu. Atatürk, 28 Ekim 1918'de Halep dönüşü tekkeyi gezdi. Düğmesi kopmuştu, bana verdi diktim. Tekkeyi gezip gördükten sonra, "Burada ileri görüş hakim" diyerek Tekke ve Zaviyeler Kanunu çıktıktan sonra kapatılmamasını emretti. O zaman kapatılmayan tek tekke bizimkiydi."

YÖK Eski Başkan Vekili Prof. Dr. Uygur Tazebay ise, "Dedem aydın bir insandı. Çok okurdu. Çok değerli kitaplardan oluşan zengin bir kitaplığı vardı. Atatürk'e hayrandı. Yobazlığa karşıydı. Eski nesil ile yeni nesil arasında bir köprü idi.", demektedir. Mehmed Vakıf Efendi Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın (1925-1983) da hocasıdır[38]. Merhum Timurtaş, Mehmet Vakıf Efendi

[38] Faruk Kadri Timurtaş Kilis'te doğdu. Kabataş Lisesi'nde okudu. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Aynı bölümde doktora yaparak önce doçent, sonra profesör oldu. İnceleme ve araştırma yazıları İstanbul, Hisar, Türk Kültürü,

hakkında şunları söylemiştir:

“Onun kadar aydın ve ileri fikirli bir din adamı güç bulunurdu. Taassuptan uzak, İslamın gerçeğine ve özüne en uygun bir anlayış ve görüşü vardı. Hurafeler ve batıl inançların tamamıyla karşısında idi. Müslümanlığın bir şekil değil, bir ruh ve mana meselesi olduğuna ve buna uygun bir ahlaklı davranışın bulunması lüzumuna inanıyordu.”

“Rahmetli, benim hocamdı. 24 yıl kadar önce 15-16 yaşında bir lise öğrencisi iken ondan Farsça okumuştum. O yıl, Almanların Balkanlara inmesi dolayısıyla okullar Nisan ortasında tatil edilmişti. Önce Habib Efendi’nin Hulasa-i Rehnüma-yı Farisi’siyle başlamış, sonra Şeyh Sadi-i Şirazi’nin Gülistan’ını okumuştuk. İkinci yıl Hafız Divanı’nın büyük kısmını okutmuştu. Üniversite birinci sınıfta bulunduğum senenin yaz tatilinde ise Sadi’nin Bostan’ını göstermiştir. İlk feyzi kendisinden almıştım. Bu yalnız Farsça öğrenmek bakımından değil, her bakımdan feyz alış idi. Bunu hayatımın çok mesut ve

---

Çağrı ve Kubbealtı dergilerinde yayınlandı. Uzun süre Tercüman gazetesine dil ve edebiyat konusunda yazılar yazdı. Eski edebiyatımızın bazı önemli eserlerini yeniden yayına hazırladı. Ölümünden sonra bütün yazıları iki cilt halinde yayınlandı. Eserleri: Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, Osmanlıca, Dil Davası ve Ziya Gökalp, Şeyhi Hayatı ve Eserleri, Şeyhi'nin Harnamesi, Yeni Osmanlıca Metinleri, Yunus Emre Divanı, Tarih içinde Türk Edebiyatı, Diller ve Türkçe’miz, Sanat Edebiyat Dünyasından.

şeref verici bir hadisesi telakki ediyor, kaderin bir lütfu sayıyorum. Onun 4 Mayıs 1965 tarihinde ebedi aleme göçmesiyle Kilis Efendisiz kalmıştır.”

Mehmed Vakıf Efendi, babasının tarikat adaplarını devam ettirmiş, fakat “Tekke ve Zaviyeler” kanununa muhalefet etmemek için şeyhten ziyade bir alim olarak tebliğ ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Abdullah Sermest’in iki halifesi olmuştur. Bunlardan birisi Antepli Ali Efendi diğeri ise Elbistanlı Hacı Ahmed Hamdi Efendi’dir. Hacı Ahmet Hamdi Efendi hem şeyhinin yerini doldurmaya çalışmış, hem de şeyhinin küçük yaşlarda olan oğlu Mehmed Vakıf’ı yetiştirmiştir. Zira Abdullah Sermest Efendi vefat ettiğinde Mehmed Vakıf henüz altı yaşlarındaydı.

Yıllarca irşat görevini yapan Şeyh Abdullah Sermest Efendi, en büyük çocuğu Mustafa Vakıf Efendi 10 yaşında, Şeyh Mehmed Vakıf Efendi 6-7 ve en küçükleri Süleyman Akif Efendi 4 yaşındayken, 1882 yılında vefat eder.

Şeyh Abdullah Sermest Efendi, dünyasını değiştirdikten sonra çocuklarının bakımını ve öğrenimini, kendisinin icazet vermiş olduğu Şeyh Ali Akif Efendi ve Şeyh Ahmet Hamdi Elbistani Efendi üstlenir. Her ikisi de altı ay ara ile evlerini terkeder, Kilis’e tekkeye gelerek, Şeyh Abdullah Sermest Efendi’nin çocuklarının yetişmesinde ve öğrenimlerinde yardımcı olmak için

dervişane bir tavır ile Tekke'nin bir hücresinde yıllarca ikamet ederler ve gelen misafirlere mihmandarlık yaparlar. Aynı zamanda şeyhlerinin çocuklarının tahsili ile bizzat alakadar olurlar. Böylece Şeyh Mehmed Vakıf Efendi ve kardeşleri o günün şartlarının ve imkanlarının üstünde bir tahsil görme imkanına sahip olurlar.

Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiye'nin usul ve ana düşünceleri ile diğer Tarikat-i Aliye'lerin 12'sinden de ders aldıkları gibi müsbet ilimlerden tıp, astronomi, kimya gibi ilimlerin yanında tasavvufi bilgiler ile donanıp Farsça, Arapça dilleri ile birlikte mantık ve sosyal ilimlerden de ders alarak geniş bir bilgi hazinesine sahip olurlar. Aynı zamanda Kilis'de bulunan medrese ve özel alimlerden de istifade ederek her yönü ile tekkeye şeyh olacak bilim seviyesine üç kardeşi de ulaştırmışlardır.

Şeyh Mehmed Vakıf Efendi sevdiği meslek olan tıp ilmini öğrenerek doktor olmak istediğini dile getirmiş ve Rıfat Kardam ile birlikte tıbbiyeye gitmeye planlar kurup hazırlık yapmış ise de annesini bir türlü razı edememiştir[39]. Bu arada Mısır, Suriye, İran ve Irak'a

---

[39] Kilisli Dr. Rıfat Kardam (1877-1936) Kilis'te dogmuştur. Emin Çelebizade Ahmet Efendi'nin oğlu, Dr. Emin Bilge'nin ağabeyisidir. İlk medrese tahsilini Kilis'te yapmış, 16 yaşında iken 1893 yılında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Soğukçeşme Askeri Rüştiyesine girmiş ve birincilikle bitirmiştir. Daha sonar Tıbbiye İdadisiyle, Askeri Tıbbiye'yi birincilikle bitirerek 1903 yılında yüzbaşı olarak hekim çıkmıştır. Medresede Arapça, tıbbiyede de Fransızca

gidip görmeyi çok arzuladığını da hayatta iken bazı gazete muhabirlerine yaptığı açıklamalarda dile getirmiştir.

Nakledilir ki, annesi Zahide Hanım, tıbbiyeye ve yabancı ülkelere gitmesini önlemek için kendisini genç yaşta Hayriye Hanım ile evlendirir. Bu sebeple, Ahmed Efendinin, "doktorluk kısmet değilmiş", diye sürekli tekrarladığı bilinmektedir.

Şeyh Ahmed Efendi icazet görevine layık kişi aramak için Baytazzade Tekkesi'nin kurucusu yani Şeyh Abdullah Sermest Efendi'nin mürşidi olan Şeyh Mehmed Can Mekki Hazretlerinin çevresinde ya da Tekkesi'nde göreve layık bir zat var mı diye defalarca hicaza gidip emaneti teslim edecek birini aramıştır. Bu sırada askerlik görevini bitirmiş olan Şeyh Mehmed Vakıf Efendi, Kilis'e dönmüştür.

Sonunda en layık olan kişinin Şeyh Mehmed Vakıf Efendi olduğuna, onda gördüğü belirtilere aynı zamanda içinden gelen ilhama dayanarak kendisine ve mürşidine halef olarak Şeyh Mehmed Vakıf Efendi'yi tarikat silsilesine dahil eder. Bu bakımdan Ahmet Efendi ile Ali Akif Efendi'nin çevresindekilere hitap ederken, söyledikleri şu sözleri çok manalıdır. "Babasından aldığımızı, oğullarına teslim ettik, Elhamdülillah."

öğrenmiştir. Bir çok devlet hizmetinde bulunduktan sonra elli dokuz yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir.

Şeyh Mehmed Vakıf Efendi iki evlilik geçirir. Birinci evliliği Kilisli Haleplioğlu ailesinden Hayriye Hanımla olup, bu evlilikten kızı Hatice Batuhan ile oğulları Abdullah Tazebay, Nizamettin, Bahaeddin, Muslihiddin Baytaz, Ali Mazhaz Baytaz, Kemal ve Ekrem dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Gaziantepli Nazlıoğlullarından Beşire Hanımla yapar. Bu evlilikten de kızı Fatma Göksel ile oğulları M. Sermest, Hüsamettin, Übeydullah ve Zahidüddin olur.

Şeyh Efendi, tekkede şeyhlik görevi yanında aynı zamanda, babasından miras kalan Baytazzade Vakfının da mütevelliliği görevini yerine getirir.

Vakıflarla ilgili bazı vakfiye ve benzeri vakıf belgeleri incelendiğinde Mehmed Vakıf Efendi'nin babası Abdullah Sermest Efendi'nin kurmuş olduğu Baytazzade Vakfı'nın birara mütevelliliğini yaptığı gibi, Kilis Mevlevihanesi Şeyhlerinden Ahmed Sabuhi Dede'nin bu Mevlevihane için tanzim ve tescil ettirdiği 30 Haziran 1899 tarihli vakfiyenin mahkemede tescili esnasında şahitlik eden üç kişiden biri olduğu da anlaşılmaktadır.

Şeyh Mehmed Vakıf Efendi'nin geniş bir ilim yelpazesine sahip olduğu gibi, tasavvuf ve tarikat hakkında bilgili olup, hoşgörülü ve aydın bir kişiliği vardı. Kilis ve çevresinde Şeyh Efendi olarak bilinirdi. Gazetecilere yaptığı açıklamalardan birinde, "Siz ne

yaparsınız?” sorusuna, “Ben hep az yerim, az uyurum ve az konuşurum”, der.

Anlatılır ki, Bir Conbul vardı. Aşırı alkolik idi. Yoksulluktan ispirtoya başlamıştı. Hep içerdi. Ayık vakti pek bulunmazdı. Bir gün yolu nasıl olmuşsa Baytazzade Şeyh Efendinin tekkesine düşmüş. Girmiş içeri Şeyh efendiyle sohbete başlamışlar. Derken Şeyh efendi sormuş. “Ne içersin? Rakı mı İspirto mu?”. Conbul boynunu bükmüş. Rakıyı unutalı yıllar oldu. İspirto olsun yeter, demiş. Şeyh Efendi yanındaki ihvanına bir miktar para verip gidip bir şişe ispirto alıp getirmesini söylemiş. İhvan tereddütlü baksa da Şeyh Efendi, “sen al gel”, diye buyurmuş. Mevsim yaz, vakit ikindi girmek üzere. Kalleşten [Kalleş mevkiinden] esinti gelmeye başlamış. Bir şişe ispirto gelmiş, Şeyh Efendiye teslim edilmiş. Şeyh Efendi de Conbul’a uzatmış. Buyur, demiş. Conbul ispirto şişesini eline almış. Bu esnada ikindi ezanı okunmaya başlamış. Conbul ezanı dinlemiş. Bir şişeye bakmış, bir şeyh efendiye bakmış. “Burası Allah’ın evi, Allah’ın evinde içki içilir mi hiç”, demiş. Şişeyi fırlatmış, avlunun ortasındaki havuzun duvarına. Şişe kırılmış, Conbul tövbe edip tekkenin müdavimlerinden olmuş.

Şeyh Efendinin Cumhuriyet devrinde yapılan bütün devrimlere hoşgörü ile bakmış ve ilk defa kendisinin uymuş olduğu nakledilir. Şapka devriminde Kilis’de ilk şapkayı o giymiştir. Evinde ve toplum içerisinde fötr şapkasını devamlı kullanmıştır. Mustafa Kemal’in hep iyi

insan olduğunu söylerdi.

Atatürk 28 Ekim 1918'de Trablusgarb ve Halep dönüşünde Tekke'de misafir edilir. Şeyh Efendi'nin kahvesini içer. Mustafa Kemal Tekke'de bir gün misafir kalıp tekkeyi gezdikten sonra, "Bu Türkmen tekkesi ilim ve irfan yuvasıdır. Burada ileri görüş hakim", diyerek Anadolu'ya gider.

Nakledilir ki, 1925 yılında çıkan Tekke ve Zaviyeler kanununa istinaden bu Tekke'nin kapatılmamasını Atatürk bizzat emreder.

Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Müftü Abdullah Çolakoğlu[40], Hafız Kamil Kıdeyş gibi topluma mal olmuş kişilerin yanında, bir çok molla ve müderris Şeyh Mehmed Vakıf Efendi'den istifade etmiştir. Ayrıca, Şeyh Efendi'nin ahiret kardeşim diye tanımladığı Türkolog ve Mukayeseli Dinler Tarihi Profesörü Anne Marie

---

[40] Abdullah Çolakoğlu (1887-1970) Kilis'de doğdu. İlk öğrenimini Çalık Camii Medresesinin öğretim üyesi Salih Efendizade Hacı Ahmet Efendi'den aldı. Aynı medresede orta öğrenimini tamamlayarak günümüz öğrenimi ile Lise düzeyindeki bölümü bitirdi. Daha sonra İnnaplıkütah Mahallesi Tabakhane Camii İmam ve Vaizi olarak, görev aldı. 1945 yılında Kilis müftülüğüne, 1955 yılında Gaziantep müftülüğüne tayin edildi. 15 yıl bu görevi sürdürdükten sonra kendi isteği ile Kilis Vaizliğine atandı. Kilis'de vefat etti.

Schimmel[41] kendisinden İslam Dini ve Tasavvuf hakkında çeşitli bilgiler almıştır.

Şeyh Efendi, yaz ve kış aynı giysiyi sünnete uygun giyinirdi. Ayağında devamlı yün çorabı ve kırmızı yemenisi olur, yere sanki basmıyor gibi sessiz yürürdü. Beline devamlı yün kuşak bağlardı.

İlme vermiş olduğu değer, şöyle bir hadise ile hafızalarda yer etmiştir. Yanına gelen iki tane üniversiteli gence, "çok zengin olsanız ne yapardınız?", diye sormuş, gencin biri cami yapardım, biri ise aşevi yapardım demiş. Gençler aynı soruyu kendisine, "Efendim siz zengin olsaydınız ne yapardınız?", diye sorduklarında cevap olarak, "Kitap alır okurdum, kitap alır okurdum, kitap alır

---

[41] Annemarie Schimmel (1922 - 2003) Alman İranolojist ve İslam ve Tasavvuf araştırmacısıdır. Schimmel doktora çalışmasını İslam dilleri ve medeniyeti üzerine yaptı. Yirmi üç yaşında Almanya, Marburg Üniversitesi'nde Arap dili ve İslam Araştırmaları profesörü oldu. Aynı üniversitede ikinci doktorasını dinler tarihi alanında yaptı. Schimmel 1954 yılında Ankara Üniversitesi'nde Dinler Tarihi Profesörü olarak çalışmaya başladı. Üniversitede kendisini ülkenin mistik gelenek ve kültürünü araştırmaya adadı. Schimmel'in Bonn Üniversitesi'nden aldığı bir onursal profesörlük, Pakistan hükümetinden İslam, Tasavvuf ve Muhammed İkbal'e ilişkin çalışmalarından ötürü aldığı Hilal-i İmtiyaz olarak bilinen en yüksek dereceli sivil ödülün yanı sıra unvanının yanı sıra İslam edebiyatı ve kültürü, tasavvuf alanlarında elliyi aşkın kitabı ve Farsça, Urduca, Arapça, Sindi, Türkçe şiirlerden İngilizce ve Almanca'ya yaptığı çevirileri bulunmaktadır.

okurdum" diye üç defa tekrarlamıştır.

Şeyh Mehmed Vakıf Efendi, okuyanı severdi. Çocuklara çok ilgi duyar, onlara çeşitli sorular sorar, sorular içerisinde "okuyor musun" sorusu mutlaka yer alırdı.

Mehmed Vakıf Efendi insanlara ilgi ve hizmette din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkese aynı derecede yakınlık gösterirdi. Bu yaklaşımın tabii sonucu olarak da herkesten benzeri sevgi ve saygıyı görürdü. Öyle ki, sadece müslümanlar değil, o yıllarda Kilis'te ikamet eden Yahudiler de sık sık ziyaretine gelir, kendisinden istifade ederlerdi[42].

Öte yandan Şeyh Abdullah Sermest Efendi'nin sağlığında Kilis merkezinde bulunan Baytazzade İşhanının inşaatında Yahudi sevenleri ücretsiz olarak hizmet gayesiyle çalışmışlardır. Bu sevgi, muhabbet Şeyh Efendinin zamanında da aynı derecede devam etmişti. Kilisli bazı kişiler Yahudi sevenlerine, "Sizin ne işiniz var", diye sormuşlardı. Yahudi sevenleri de, "O,

---

[42] Fransızlar Antep'e geldiklerinde Ermeniler Fransızlarla birlikte hareket ettikleri halde Yahudiler Türklerle dostluklarını hiç bozmadılar. "Siz azınlıksınız, savaş yapamazsınız, niçin kaçmıyorsunuz", diye sorduklarında, onlar da, "hiç olmazsa biz de sizin ölülerinizi taşırız, size yardım ederiz", diyorlardı. Bu düşüncelerinde samimi olduklarını gösterdiler. Savaş sırasında Türklere gerçekten büyük yardımlar yapmışlar, hatta cepheye gidenleri ve ölenleri de olmuştur.

tüm dünyanın şeyh efendisi, bizim de şeyhimiz” demişlerdir. Şeyh Efendinin müritleri İran, Irak, Afganistan, Hindistan ve civar illerden gelen insanlardan oluşmaktaydı.

Mehmed Vakıf Efendi’nin cenazesine Kilislilerin yanında çevre illerden onbinlerce insan katılır. Mahşeri kalabalıkta müslümanlar, Gaziantepli ve Kilisli Yahudiler, müritleri, devlet erkanı ve sevenleri hazır bulunarak son görevlerini yerine getirirler.

Hafız Kamil Kıdeyş (1911-1984) Efendi Kilis’te dünyaya gelir. Hacı Kıdeyş oğullarından olup, Babası İsmail, annesi Namime’dir. Beş altı yaşlarındayken gözlerini kaybeden Kamil Efendi, ilk derslerini Ahmo Hoca’dan alır. Hafız Ali Efendi’den de Farsça, Arapça dersleri tahsil eder. Kur’an’ın kıraat bilgisini artırmak üzere Antakya’ya gider. Orada Dar-el Kur’an kapanmış olduğundan Halep’e geçmek zorunda kalır. Halep’te zamanın en tanınmış bilginlerinden biri olan Şeyh Necip Efendi’nin derslerine başlar. Şabaniye ve Haşimiye medreselerine devam eder[43]. Kıraat bilgisinin yanı sıra

[43] Halep'te Osmanlı dönemi vakıf eserleri arasında yer alan medreseler şunlardır. Adimiye Medresesi, Esediyye Medresesi, Firdevs Medresesi, Hüsreviye Medresesi, Osmanlı Medresesi, Sahibiye Medresesi, Sefahiyye Medresesi, Sultaniye Medresesi, Şabaniye Medresesi, Şazbahtiye Medresesi, Şuaybiye Medresesi’dir. Şaban Ağa vakfı XVII. yüzyılın sonlarına doğru 1677 yılında Halep’te Ferafire denilen semtte Halep’te muhassıl-ı emvâllik yapan bir Osmanlı devlet adamı

Fıkıh ve Şer-i ilimler öğrenir. Her zorluğa göğüs gererek bu iki medrese ile Dar-ül Hüffaz'dan icazetnameler alıp Kilis'e döner. Yine Baytazzade'nin derslerine başlar. Bir yandan da Sarf, Nahiv ve lügat ilimlerini öğrenir. Sübhe-i Sibyan, Tuhfe ve Nuhbe gibi sözlükleri ezberler. Daha sonra bunlara Antepli Hasan Efendi'nin "Nazm ül Cevahir" adlı 1300 beyitlik eseri de eklenecektir[44]. Bu arada çeşitli camilerde Kur'an okuyarak hatimler indirir. 1941-1949 yılları arasında istiyenlere Kur'an dersi vermeye başlar. 1949 yılında kendisine Şeyh Camii'nde devletçe görev verilir. 1963 yılında Kesik Minare Camiine, 1968 yılında Gaziantep'e atanır. Bir yandan camide dersler verirken bir yandan da Gaziantep İmam Hatip Lisesi öğretmenlerinden istekli olanlara "Şatıbi" dersi okutur[45]. "Fakat hep derslerini kendi nefsine vermiş

---

tarafından cami, medrese ve mektep olarak kurulmuştur. XVII. yüzyılda kurulan vakfın, sonraki asırlardaki mütevellileri vâkıfın soyundan gelen kişilerdir. Şaban Ağa Medresesi'nin, Haleb'in şu andaki Riyaziye Medresesi'nden sonra en mamur medresesi olduğunu, ifade edilmektedir. Günümüzde Şabaniye Medresesi'nin de içinde bulunduğu vakıf binaları (Mescid, Mektep) faal durumdadır.

[44] Ayıntablı Seyyid Hasan (1766-1837) Aynî'nin Nazmü'l-Cevâhir isimli manzum lügati, yalnız Arapça veya Farsça öğrenmek için değil, ikisini birlikte öğretmek için yazılmıştır. Bir kavramın Arapça'sı, Farsça'sı ve Türkçe'si bir arada manzum olarak verilmiştir. Aynî İstanbul'da ölmüş ve Galata Mevlevîhânesi'ne gömülmüştür.

[45] Endülüslü büyük İslâm âlimi İmam Şâtıbî (v. 790/1338), hadîs, tefsir, fıkıh, usul ve dil gibi İslâmî ilimlerde vukuf sahibi olup müctehid olarak kabul edilmektedir. Değişik alanlarda pek

bir bilge kişidir Hafız Kamil.” 1975 te emekli olarak Kilis’e döner. Vefatında tabutu binlerce Kilisli tarafından mezarlığa kadar eller üzerinde taşınır.

Yaşamı boyunca çok sıkıntılara katlanan Hafız Kamil, aruz ve hece ölçüleriyle şiirler yazar. En başarılı şiirleri Divan tarzı yazdığı tahmisleridir. Hafız Kamil Hocaefendi’nin talebeleri biraraya gelerek öğretmenlerinin şiirlerini okuyarak yazıya dökerler. Bir de bakarlar ki bir divan olacak kadar hacimli bir çalışma ortaya çıkmıştır. Kendisi de hafız olan damadı Abdurrahman Sinanoğlu sponsor olur, “Divan-ı Kamil” yayınlanır.

“Fikr et o günü kendini omuz üstü tutarlar
Pay aldı hayattan diye emvate (ölüler) katarlar
Fikr et o günü derdini bilmez de tabipler
Verdikleri macuna ya tedbire çatarlar
Fikr et o günü bol ecir almak tamaıyla (sevap)
Eş dost birikip üstüne taş toprak atarlar
Fikr et o günü sevdiğin en nazlı evinle
Hep malını haraç mezat ağyara (düşman) satarlar”

çok eseri vardır. Bunlardan aslında Hanefî ve Malikî fıkhını telif etme gayesiyle kaleme aldığı ve bir Usul-u Fıkıh kitabı olan, ancak genel olarak bütün usulü’d-dinle ilgili konuların yer aldığı, bu yönüyle de bir İslâmî ilimler metodolojisi vasfına sahip el-Muvâfakât fî usûli’ş-şerîa adlı dört ciltlik Türkçeye de tercüme edilen bu eseri oldukça orijinaldir.

Ve Diğerleri

Vaiz Mahallesi Mehmet Paşa Sokağında bulunan Hoca Hamamının ılıklık bölümü doğu halvetinde bir türbe bulunmaktadır. Ne var ki, aydınlık delikleriyle bezenmiş bir kubbe ile örtülü olan bu hücrede Bağdatlı **Şeyh Cüneyd** isimli birinin yattığı kabul edilir.

Karaali Mahallesi'nde, Türbeler Sokağında yer alan türbenin içerisindeki sandukada yazı bulunmamaktadır. Türbenin kuzey cephesindeki kitabede ise Türkçe olarak "Erenlerden Köfteci Bekir Dede" yazılıdır. Köfteci Bekir Dede'nin kim olduğu ve türbeyi kimin yaptırdığı bilinmemektedir. Hurufat Defterlerinde ismi geçmeyen bu türbenin yakınında bir zaviye olduğu nakledilir. Ne var ki, 1937'de Vakıflarca 15 liraya satılan bu zaviyeden de günümüze herhangi bir iz gelememiştir.

Türbe kare planlı ve kesme taştan yapılmıştır. Üzeri basık bir kubbe ile örtülüdür. Türbedar Sokağındaki basık kemerli bir kapıdan türbe içerisine girilmektedir. Kapının solunda basık kemerli bir pencere, onun da solunda sivri kemerli bir niş vardır. Türbenin içerisi bu pencereden aydınlanmaktadır. Türbe üzerini örten kubbe taştan yapılmış olmasına rağmen dıştan sıvanmıştır. Kubbe dört taraftaki kemerler üzerine oturtulmuş ve kemerleri de dört köşedeki gömme ayaklar taşımaktadır.

Kilis Nureddin Mahallesinde, Medrese Sokağı ile Hasırcı Sokağı arasında bulunan **Şem'un Nebi** Türbesinin (Küt Küt Dede Türbesi) kitabesi

bulunmadığından yapım tarihi bilinmemektedir. Doğu cephesindeki kapının sağ üst köşesinde talik yazılı dört mısralı bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabeye göre Polo’lu Muhammed Efendi tarafından 1885 yılında, mahalli dernek tarafından da 1958’de onarılmıştır. Kilis Hurufat Defterlerinde Şemun Nebi Zaviyesi’ne ait bir kayıt göz önüne alınacak olursa türbenin de XVIII. yüzyılda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Türbenin üç tarafı evlerle çevrili olup, yalnızca doğu cephesi açıktadır. Düzgün kesme taştan yapılan türbe kare planlıdır. Doğu cephesindeki düz lentolu bir kapıdan içeriye girilen türbe, mescit ve sandukaların bulunduğu iki bölümden meydana gelmiştir. Doğu cephesindeki kapıdan türbenin mescit bölümüne geçilmektedir. Bu mescidin sade bir mihrabı vardır. Mihrap nişine ve nişin iki tarafına geometrik ve bitkisel motiflerle bir bezeme yapılmıştır. Mescidin kuzeyindeki sandukaların bulunduğu bölümün ortası kemerle ikiye bölünmüş, bunlardan soldaki küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Diğer bölümün üzeri mescitle birlikte betonla kapatılmıştır. Orijinal izlerinden bölümlerin beşik tonozla örtülü olduğu sanılmaktadır. Buradaki sandukalar üzerinde yazı olmadığından kimlere ait olduğu bilinmemektedir.

Göz kapağında arpacık çıkan, Küt Küt Dede’nin mezarından toprak alıp gözüne sürer.

Şem-un Nebi'nin bir peygamber olması gibi havariyyundan, Hristiyan Azizlerinden birisi olma

ihtimali de vardır. Hz. İsa'dan 2206 yıl önce doğduğu ve 147 yaşında öldüğü kabul edilen ve bir adı da İsrail olan Hz. Ya'kub'un on evladından birisinin de adı Şem-un'dur. Oğlu Şem-un'un Mısır'da ölmüş olduğunu kabul etmek gerekirse, Kilis'teki onun bir makamı olur. Hz. İsa'nın da Şem-un adlı iki havarisi vardır. İslam kaynaklarında Şem-un-üs-safa, Hristiyan kaynaklarında Petros şeklinde anılır. Hz. İsa'nın baş havarisidir. Öbür Şem-un'a da Yuda denir. Hz.Peygamberin ashabından El-izdi şeklinde meşhur olan Ebu Reyhane Şem-un vardır. Kızı Hz. Peygamberin hizmetinde bulunmuştur.

Kuranı Kerim'de Şem'un adında bir peygamber ismi geçmediği gibi, burada yatan kişinin kimliği hakkında da farklı görüşler (bir görüşü göre Hz. Yakup'un oğlu havari Petros ile Yuda'nın diğer adı, bir başka görüşe göre de, Hz. Muhammed'in ashabından biri) vardır. Yöredeki yaygın inanca göre bu türbe, Hz. Peygamber'in ashabından (eshab) olan ve 83 yıl at üzerinde savaşan Şem'una aittir[46].

Ebu Reyhane Ezd kabilesindendir. İsmi Şemun olup sonradan gelip Medine'ye yerleşenlerdendir. Medine'de İslam yayılınca o da Müslüman olur. Nakledilir ki, Suffe Ashabı'nın arasına katılarak, Allah Resulünden ilim ve irfan tahsil eder. Şemun, Kur'an okumayı çok seviyor,

---

[46] Ayrıca bu isimde bir türbenin de Kayseri'de bulunduğunu görürüz. 'Şem'un Nebi (As) Kayseri Erciyes Dağı'nda Bir Peygamber Türbesi. Seyyid Muhammed Hoca Efendi. Ustaoğlu Kitabevi. 2000.'

ancak dilindeki bir problemden dolayı Kur’an okumakta zorluk çekiyordur. Bir gün, Allah Resulüne giderek, ona Kur’an okumakta zorlandığını söyler ve yeterince Kur’an okuyamadığından şikayet eder. Allah Resulü de, “Güç yetiremediğin şeylerden kendini sorumlu tutma! Sen secde etmeye devam et!”, buyurur.

Kilis Abdioymağı Mahallesi, Sabri Bey Sokağı ile Cüneyne Cami Sokağı arasında bulunan **Şeyh Ahmet** türbesinin yanında Şeyh Ahmet Zaviyesi’nin bulunduğu vakıf kayıtlarından öğrenilmektedir. Ancak bu dergah günümüze ulaşamaz.

Türbenin kitabesi bulunmadığından yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Bununla beraber Evliya Çelebi bu türbeden söz eder. Buna dayanılarak da türbenin XVI. Yüzyılın ortalarında yapıldığı sanılmaktadır. Türbede Şeyh Ahmet ve Şeyh Muhammet’e ait olduğu söylenen iki sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların üzerinde herhangi bir yazı olmadığından hangisinin Şeyh Ahmet’e, hangisinin Şeyh Muhammet’e ait olduğu bilinmemektedir.

Türbe kare planlı, moloz taştan yapılmış, üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin ağırlığını dört köşedeki gömme ayaklar taşımaktadır. Kubbeye geçişte pandantiflerden yararlanılmıştır. Türbenin güney duvarında mihrap, batı duvarında da küçük bir pencere bulunmaktadır. Türbe içerisinde herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır. Günümüzde türbenin dışı betonla sıvanmıştır.

Şeyh Mansur Türbesi yaklaşık olarak Kilis’in üç km. güneyinde bağlar, fıstıklıklar, zeytinlikler ve sebze bahçeleri içinde yer alır. Bu sebeple Kilisliler buraya hem ibadet hem de piknik yapmak için sıkça gelirler. Kitabesi bulunmayan bu türbenin kime ait olduğu bilinmemekle beraber, halk arasında Şeyh Mansur Türbesi olarak tanınmaktadır. Türbenin mimari yönden bir özelliği bulunmamaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü, yuvarlak kemerli giriş kapısının iki yanında yuvarlak kemerli iki penceresi vardır.

Bu türbeye gelenler adaklar adayıp kurban keser, mevlit okuturlar. Şeyh Mansur’un asıl kimliği kesin olarak bilinmemekte olup Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, "Şehrin kıblesinde aydınlık bir kubbe içinde Şeyh Mehmet Simati isminde Hz. Peygamber'in çeşnigirbaşısının yattığını, Hz. Peygamber'in sofrasını/simatını döşediği için kendisine 'simati' denildiğini, her zaman tekkesine gelen fakirlerin ağırlandıklarını, Hz. Peygamberin ashabından olup, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği zamanında şehit olduğunu ve bu türbenin yanında da küçük kubbeli bir yapının da Şeyh İzzeddin ve Şeyh Yusuf a ait olduğunu", belirtir. Bu zatın, Hz. Peygamberin yanından gelen sahabelere hizmet ettiği ve gelen fakir insanlara da sofra açarak onların karnını doyurduğu söylenmektedir

Evliya Çelebi türbenin bulunduğu alanda bir de tekke olduğunu belirtirken bu alanda bir başka türbe içinde Şeyh İzzeddin ve Şeyh Yûsuf adlı iki şahıstan daha

bahseder ki, ne tekke ne de bu bahsedilen diğer türbe günümüze ulamamıştır. Bu bilgilere dayanarak burada eğer bir zamanlar bir tekke varsa bu tekkenin şeyhinin adı Şeyh Mansur'dur. Adı geçen sahabe ise burada çok daha önce şehit olmuştur ve tekke bu sahabenin kabrine yakın bir yere inşa edilmiştir. Zamanla bu iki ayrı isim birlikte anılmaya başlamıştır. Diğer türbe içinde yatan iki şeyh ise bu tekkenin postnişinleri veya önde gelen müritlerinden ikisi olmalıdır.

1900'lü yılların başına kadar Kilis'te epeyce Yahudi bulunmaktadır. Anlatılır ki, bir gün Kilis'te yaşayan Yahudilerden biri Şeyh Mansur Türbesi yanından geçerken hayvanında zeytin, buğday veya bu türden başka bir şeyle dolu olan yükü yıkılır. Yahudi yükünü tekrar hayvanına yüklemekte zorlanınca kendi kendine, "bu Müslümanlar sıkışınca yetiş ya pir derler.", der ve "yetiş ya pir yardım et", diye seslenir. Bunun üzerine kısa bir süre sonra aksakallı, Arabi yüzlü, irice bir adam gelir, ona yükünü tekrar yüklemesinde yardımcı olur. Ve giderken de, "senin ağzının önünde hemen şuracıkta karnı büyük kardeş var. Onu niye çağırmadın da beni taa Bağdat'tan beri yordun.", der. Bu olay üzerine Yahudi bu gelenin Abdulkadir Geylani Hazretleri olduğuna kanaat getirip Müslüman olur.

Kilis'in batısındaki Kalleş Dağı'nın güneyinde bir tepe üzerinde bulunan bu türbenin kitabesi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi'nin "Şehrin batısında bir

büyük tekke daha vardır. Burada sahabe-i kiramdan Şeyh Muhammed Arabi ve Rıttali denen meşhur bir kişi yatar", sözünden yola çıkılarak bu türbenin Şeyh Muhammed Arabi ve Rıttali denilen bir diğer sahabeye ait olduğu düşünülmektedir.

Orijinalliğinden büyük ölçüde uzaklaşmış olan türbenin XIV. Yüzyılın ikinci yarısında, buradaki bir mezarın üzerine yapıldığı sanılmaktadır. Türbe dikdörtgen planlı, kesme taştan yapılmış üzeri de kubbe ile örtülmüştür. Üst örtüsüne palmetleri andıran dendanlar sıralanmıştır.

Türbeye kuzey cephesindeki basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. İç mekan ortada bir kubbe ile örtülü merkezi mekan ile yanlardaki beşik tonozlu iki eyvandan meydana gelmiştir. Kubbe de dört köşedeki sağır sivri kemerler üzerine oturtulmuş ve bu arada pandantiflerden de yararlanılmıştır. Giriş kapısının karşısında mihrap, kuzey, doğu ve batı duvarlarına birer pencere açılmıştır.

Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi Kilis'in güneybatısında olup şehre hakim Kalleş Tepesi üzerinde eski bir kabristanın ortasındadır. Türbe içinde kitabesiz sandukanın altında bir yatır vardır. Türbede ve sandukada burada yatanın kimliğini, ölüm yılını, binanın yapıldığı yılı gösteren bir kitabe yoktur. Türbenin bulunduğu yerde çok önceden bir tekkenin varlığından da söz edilir. Ne

var ki, bugün ne kabristandan ne de tekkeden günümüze herhangi bir iz kalmamıştır. Türbenin kuzeye bakan kapısı önünde **Şeyh Muhammed Gülocak** ve **Şeyh Said** adına karşılıklı iki mezar daha vardır. Şeyh Muhammed Bedevi, rivayetlere göre Hicri 18. yılında Feth-i İslam'da Kilis'e gelip burada yapılan savaşta şehit düşmüştür.

Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi Kilis'te bulunan bütün türbeler içinde en çok ziyaret edilen türbelerden biridir.

Anlatılanlara göre türbenin bulunduğu tepe üzerinde çok önceleri bir kasaba varmış. Bu kasabada oturanlar Yahudi veya Hıristiyanlar imiş. Hz. Ömer'in emri ile Kilis'e kadar gelen bir grup sahabe bu kasaba halkına İslam'ı tebliğ etmişler. Kasaba halkı gelen askerlerin çokluğundan korkarak Müslüman olmuş. Sahabeler buradaki halka İslam'ı anlatmak ve dini bilgileri öğretmek için bu tepe üzerinde konaklamışlar. Sahabeler halka dini öğretmeye çalışırken halk gizlice bir plan kurup çevredeki diğer gayrimüslim yerleşim yerlerinden yardım istemiş ve kalabalık bir ordu ile bir gece baskın yaparak buradaki sahabelerin çoğunu katletmişler. Muhammed Bedevi de bu baskında şehit düşen sahabelerden biri imiş. Tepenin adı daha sonra bu olaydan haberdar olan Kilis'teki ilk Müslümanlar tarafından Kalleş Tepesi diye anılır olmuş.

Türbenin XIV. Yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır. Yapı kare planlı, dört kemerli ve üstü sivri

kubbelidir. Doğu ve batı yönünde bir, güney yönünde iki penceresi vardır. İçeride, üstü yeşil bir örtü ile örtülmüş tahta bir sanduka bulunur. Sandukanın üstünde kimliği belirtecek herhangi bir kitabe yoktur. Ancak Evliya Çelebi'nin, "Şehrin batısında bir büyük tekke vardır. Burada Sahabe-i kiramdan Şeyh Muhammed Arabi ve Rıttali diye meşhur bir zat yatar." şeklindeki açıklamasından bu türbedeki sandukanın Şeyh Muhammed Arabi ve Rıttal diye ünlü bir sahabeye ait olduğu anlaşılmaktadır. Savaşta ve barışta hurma dağıtıcılığı görevinde bulunan bu zatın, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Ebu Ubeyde Bin Cerrah komutasındaki İslam ordusu ile bu bölgeye geldiği ve 639 yılında burada şehit düştüğü kabul edilmektedir.

Anlatılır ki, bir gün yaşlı ve fakir bir çift türbenin yakınında bulunan bahçelerinde çalışmaktadırlar. Kendi aralarında şöyle konuşurlar. “Acaba gerçekten bu türbede Muhammed Bedevi Hazretler mi yatmaktadır? Keşke onu görmek, onunla tanışmak imkanımız olsaydı.” Aradan geçen kısa bir süre sonra yaşlı çift yemek yemek için otururlar. Tam yemeğe başlayacakları sırada aksakallı, başı sarıklı, uzunca boylu bir ihtiyar yanlarına gelir ve kendisinin Tanrı misafiri olduğunu söyleyip, “günlerdir açım, ben de sizinle yemek yiyebilir miyim?” der. Onlar da bunu kabul ederler. Bir süre oturup onlarla sohbet eden bu kişi yemekten sonra, “artık bana müsaade, daha gidilecek çok yolum, yapılacak çok işim var deyip”, müsaade ister. Kalkarken şunları söyler, “Ben

Muhammed Bedevi'yim siz çağırdınız, ben de Allah'ın izni ile yanınıza geldim. Ben gerçekten bu türbede yatmaktayım, burası benim şehit düştüğüm yerdir.", der ve gözden kaybolur.

Muhammed Bedevi Türbesi'nden daha doğrusu onun manevi şahsiyetinden etkilenenlerden biri de Kadiri ve Rufai tarikatlarından icazetli Şeyh Said'dir. Nitekim Şeyh Said sağlığında bu türbeye çokça önem vermiş ve öldükten sonra da bu türbenin bulunduğu tepe üzerine defnedilmeyi vasiyet etmiş. Bugün Muhammed Bedevi Türbesi'nin kuzeyinde bulunan türbesi yerine yenisi yapılmak üzere yıkılmıştır.

Şeyh Said Gaziantep'in *Ulumahsere* köyünde yaşayan ve o bölgede Arap Hoca olarak bilinen Evlad-ı Resul bir zat-ı muhteremdir. Annesi Şeyh Hannun, babası Şeyh İzzeddin'dir. Dedesi ise Şeyh İzzeddin Ebu Hanan'dır. Kilis, Halep ve bu ikisi arasında kalan bölgede hatta Güneydoğunun diğer birçok ilinde bilinen bir Allah dostudur. Şeyh Ulumahsere'de otururdu; ama zikir yaptırmak için ekseriyetle Kilis'teki dergahta vakit geçirirdi. Dergah Şakiratik Camii'nin civarında idi. Şeyh eğitimli ve kültürlü bir insandı. Nakledilir ki, gençlik yıllarında Gaziantep'te öğretmenlik görevi sırasında zikir yaptırmaya devam ettiği için onun bu tutumundan rahatsız olanlar, hakkında Milli Eğitime şikayette bulunurlar. İl Milli Eğitim Müdürü onu yanına çağırtır ve, "sen ayin yaptırıyormuşsun, hakkında şikayet var.", der. Şeyh cevaben, "evet yaptırıyorum; ama onun adı

ayin değil zikirdir. Sizin eğer benim öğretmenliğimle ilgili bir sorunuz varsa sorun cevaplayayım, ben boş vakitlerimde geceleri halkıma Allah dedirtmekten başka bir şey yapmıyorum.", der. Milli Eğitim Müdürü, "ben senin bu işi bırakmanı sadece öğretmenlik yapmanı istiyorum.", deyince Şeyh, "ben de o vakit bu öğretmenliği yapmıyorum.", deyip derhal istifasını verir.

Şeyhin kerametleriyle ilgili anlatılan bir olay şöyledir. Bir gün Malatya'dan bir genç çocuk getirirler. Bu çocuk Malatya'da liseyi bitirmiş olup üniversite sınavlarına hazırlanırken bir gece rahatsızlık geçirir. Sabah olunca ailesi çocuğun hal ve hareketlerinde anormallik olduğunu görür. Çocuk ne konuştuğunu bilmez, eli ayağı tutmaz bir haldedir. Ailesi çocuğu alır, Antep'de doktora götürür. Doktor, çocuk için psikolojisi bozulmuş der. Ve bir kısım ilaçlar verir. Fakat aradan geçen uzun bir zamana rağmen çocukta hiçbir iyileşme olmaz. Bu sebeple tekrar doktora giderler. Doktor, "işin aslını söylemem gerekirse bu çocuğun tedavisi bizde değil. Bu işi çözerse Ulumahsereli Arap Hoca çözer.", der ve nihayetinde ailesi çocuğu alır Ulumahsere'ye şeyhin evine getirir. Şeyh çocuğa bakar, "bunun bir şeyi yok, yarın onu alın Kilis'e gelin", der. Ayınönü Çeşmesi'nin yanında bir evde toplanılır. Hasta çocuğu da getirirler. Şeyh kıyamda zikiri başlatır. Yaklaşık üç, üç buçuk saat zikir devam eder; ama çocukta hiçbir değişiklik olmaz. Çocuk zikir boyunca yanındakinin sakalları ile oynayıp durur. Ve sürekli zikirden çıkmak

ister ve zikir boyunca hiç Allah demez. Sonra Şeyh Said çocuğun yakasından tutar ve besmele çekip "salavat ya Muhammed.", deyip çocuğu yukarı kaldırır. Onun bu hareketinden sonra çocuk Allah Allah demeye başlar ve zikre iştirak eder. Zikir sonunda çocukta hiçbir şey kalmamıştır. İyileşmiş bir şekilde evine döner.

Yine anlatılır ki, o günlerde Kilis'te okullarda ders veren yabancı, daha çok Amerikalı Hristiyan öğretmenler vardır. Bir gün Kilisli öğretmenler ile Amerikalı öğretmenler konuşurlarken konu din konusuna gelir. Sizin dininiz yanlış bizim dinimiz doğru diye konuşma iyice hararetlenir. O vakit kendisi de öğretmenlik yapan Hasan Kıdeyş Efendi, "Size bir keramet göstersek bizim dinimizin gerçek olduğuna inanır mısınız.", der. Onlar, "Keramet de nedir?", diye sorarlar. O zaman kalkıp şeyhin yanına gelirler. Şeyh gelenlere alaka gösterir, ikramda bulunur. Sonra niyetlerini ve geliş sebeplerini sorar. Durumu anlayınca müritlerine, "Mangalı yakın", diye emirde bulunur. Şeyh şişleri, kılıcı ve topuzları hazırlanmış olan mangalda kor halindeki ateşin üzerine koyar ve "Halka olun.", der. Orada bulunan ve arzu edenler zikir halkasına katılırlar. İnsanın içine işleyen bir zikir başlar. Muhabbetten kimse yerinde duramaz. Kısa bir süre sonra şeyh zikrin en hararetli yerinde, "şiş serbest, ateş serbest", der. İçerde bulunanlardan kimi eline ateş, kimi şiş alır. Şeyh mangaldan bir şiş alıp zikirde bulunanlardan birinin karın boşluğundan vurur ve diğer taraftan çıkarır. Sonra orada

zikiri izleyen Amerikalılardan birini çağırır ve "şunu çek", der. Fakat adam korkudan şişi tek başına çıkaramaz. Şeyh elini Amerikalının eli üstüne koyup onunla beraber çeker. Şişin çıktığı yere parmağı ile biraz tükürük çalar, kan da çıkmaz. Şeyhin kor halindeki kömürleri eline alması ve daha birçok kişiye şiş vurmasından sonra zikir biter. Orada bulunanlar çok şaşırırlar. İçlerinden şişi çeken Amerikalı daha sonra Müslüman olur.

Muhammed Bedevi Türbesi'nde Şeyh Said zikir yaptırırken orada tesadüfen bulunan iki kişi, Şeyh'in şiş vurması ile alay edercesine davranışta bulunurlar. Bunu fark eden Şeyh, kulunç şişi veya kulunçluk diye tabir edilen iki büyük şişi onların ikisinin de tam gırtlaklarından vurur. Her ikisi de zikir bitene kadar gırtlaklarından girip ense köklerinden çıkan şişler ile duvara yapışık kalırlar. Zikirden sonra Şeyh Said besmele ile bu şişleri çeker ve o ikisine, "umarım bir daha bu meclislere eğlenmek için gelmezsiniz.", der. Bu olaydan sonra o iki kişi Şeyh Said'in yakın müritleri olurlar.

Yine bir gün Halep'ten Şeyh Hamran adında bir Rufai şeyhi Kilis'e Şeyh Said'i ziyarete gelir. Bu ziyaretten dolayı kalabalık bir topluluk oluşur. Bu topluluk içinde kadınlar ve çocuklar da vardır. Bir müddet sohbet edildikten sonra zikrullaha geçilir. Şeyh Hamran zikirde kendine şiş vurur, fakat garip bir şekilde şişi vurduğu yerden şiddetli bir kan akar. Bu olay üzerine Şeyh Said dışarı çıkar ve damdaki kadınlara "içinizde bir

abdestsiz var. O hemen burayı terk etsin yoksa bu adam vedayı can edecek.”, der. Fakat kimse dışarı çıkmayınca Şeyh Said, kadınlardan birini eliyle göstererek, “sen hemen dışarı çık.”, der. O kadın zikrullah yapılan yeri terk edince, Şeyh Hamran’ın kanaması durur ve iki şeyh karşılıklı şiş vurmak suretiyle uzunca süre zikir ederler. Orada bulunanlardan birkaç kadın zikri terkeden kadına gerçekten abdestsiz olup olmadığını sorarlar. Kadın, “evet ben hastalıklı bir günümde idim; ama utandım çıkamadım keşke en başta çıksaydım”, diyerek Said Efendiyi doğrular. Şeyh Said ve Şeyh Hamran uzunca bir vakit görüşmeye devam ederler. Bu görüşme zamanla iki mürşit görüşmesinden çok mürşit mürit ilişkisine dönüşür. Bu olaydan sonra da Şeyh Hamran Şeyh Said’e halife olarak intisab eder.

Bir gün Şeyh Said Şurahbil Hasene Türbesinin bulunduğu tepede gece vakti büyükçe bir ateş yaktırır. Bu ateşi görenler türbeye hücum ederler. Şeyh Said kalabalık bir insan topluluğu karşısında Şeyh Hamran’dan ateşe girmesini ister. Ateş iyice zayıflayana kadar ateş içinde kalan Şeyh Hamran bir süre sonra dumanlar arasından çıka gelir.

Yenimahalle’de İslam Bey Parkı içerisinde bulunan **Şeyh Muhammed Ensari** türbesinin kitabesi bulunmamaktadır. Kilis Hurufat defterlerinde 1807 tarihli bir kayıttan türbe yanında bir de tekkenin bulunduğu öğrenilmektedir. Şeyh Muhammed Ensari Tekkesi muhtemelen XVII. Yüzyılın sonları ile XVIII. Yüzyılın

başlarında inşa edilmiştir. Ancak bu tekkeden günümüze herhangi bir iz gelememiştir. Türbenin bulunduğu yerde eskiden bir mezarlık olduğu, buradaki mezarın üzerine de bu türbenin yapıldığı sanılmaktadır.

Kare planlı, moloz taştan yapılmış olan türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Güney cephesinde yuvarlak kemerli bir girişi, doğu cephesinde bir penceresi bulunmaktadır. Mimari yönden bir özelliği bulunmamaktadır.

Kilis Yenimahalle'de, Cumhuriyet Caddesi ile Dolappazarı Sokağı arasında bulunan **Şeyh Muhammed Bahaeddin** ve **Muhammet Şahabeddin** Türbesi ile ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Türbenin kuzey cephesindeki Türkçe yazılı altı satırlık bir kitabede burada medfun bulunan Şeyh Mehmed Şehabeddin ile Şeyh Mehmet Bahaeddin Bağdadi'nin h.644 (1246) yılında şehit düştükleri belirtilmiştir. Ancak kaynaklarda bu kişiler ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Türbenin XIX. Yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid dönemine ait albümlerde bu türbenin bir resmi bulunmaktadır. Bu resme dayanılarak türbenin kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Caddesi'nin genişletilmesi sırasında türbenin yarısı yıkılır. Bugünkü durumu ile dikdörtgen planlıdır. Türbe kesme taştan yapılmış, üzeri tromplu yarım bir kubbe ile örtülmüştür. Türbenin kuzey ve batı cephesinde iki küçük penceresi bulunmaktadır. Batı cephesinde girişi vardır. Türbe içerisinde iki sanduka olup, bunların kimlere ait olduğunu belirten bir ibareye rastlanmamıştır.

Şurahbil Hasene Türbesi ve Zaviyesi Kilis'in kuzeyinde bulunan ve üzerinde varlığı tespit edilmiş kale ile aynı adla anılan Re's-ül-Osman Dağının eteğinde yer alır. Günümüze gelebilen kitabelerin hepsi onarım kitabesidir. Zaviyenin ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı arşivlerindeki 1617 tarihli bir belgede bu zaviyenin ismi geçmektedir. Evliya Çelebi de bu dergahtan söz etmektedir. Dergahın banisi ve mimarı hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Zaviyenin Şurahbil'e ait olduğu söylenen mezarın yanındaki mescit zamanla doğuya doğru genişletilmiş, avlusunun çevresine diğer yapılar da yerleştirilerek dergah ortaya çıkarılmıştır. Zaviye avlusu ile birlikte 27.85x24.10 m. ölçüsünde dikdörtgen planlıdır. Avlunun üç tarafında üç eyvan, güneydoğu köşesinde mescit, güneydeki eyvanın batısında türbe, doğusunda da mutfak ve kiler, kuzeyinde de derviş hücreleri bulunuyordu. Dış cephelerde moloz taşa yer verilmiştir. Mescit ile batısındaki eyvan ve türbe düzgün kesme taştan yapılmıştır. Buradaki bir kitabeden 1902 ve 1913 yıllarında bu bölümlerin onarıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre zaviyenin en eski bölümleri avlunun kuzey ve doğu kanadıdır.

Zaviyenin dikdörtgen planlı avlusunun girişi batı yönündedir. Bu avlunun güneydoğu köşesinde 14.40x4.15 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı mescit bulunmaktadır. Tek sahınlı bu mescidin giriş kapısı üzerinde Kilis Ağası Hüseyin Ağa'nın 1913 yılında

yaptığı onarımı gösteren bir kitabe bulunmaktadır. Mihrabın önünde kare mekanlı bir alan meydana getirilmiş ve üzeri küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbe beşik tonozların ve sivri kemerlerin yardımıyla yan duvarlar üzerine oturtulmuştur. Kubbe kasnağı içten yuvarlak, dıştan da sekizgendir. Bunun dışında kalan bölümler ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Mihrap mescidin güney duvarının kenarındadır ve dışa doğru çıkıntı yapmıştır. Mihrabın bir özelliği bulunmamaktadır. Buradaki bir kitabeye göre de bu bölüm 1902 yılında onarılmıştır.

Türbeye batıdan girilmektedir. Üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Bir büyük, bir de küçük pencere ile içerisi aydınlatılmıştır. İç kısmında bezeme elemanına rastlanmamaktadır. Türbenin batısında 1960 yıllarında yapılan minare bulunmaktadır. Mescidin kuzeyindeki sivri kemerle avluya açılan eyvanın kuzeyinde kiler ve mutfak yer almıştır. Zaviyenin helaları avlunun kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir.

İlk Müslümanlardan olan ve Hz. Peygamber (s.a.v) efendimize vahiy katipliği yapacak kadar yakın olan bu sahabenin birçok kaynak Hicret'in 18. yılında Kudüs yakınlarında bir salgın hastalık sonucu yirmi beş bin kişilik bir asker topluğu ile beraber vefat ettiğini bildirmektedir[47]. Şurahbil Hasene için türbenin

---

[47] İlk defa vahiy katipliğini üstlenen sahabe Şurahbil Hasene el Kindi'dir. Hasene annesinin adıdır. Annesi de ilk Müslümanlardan olup Habeşistan'a beraberce hicret

yapılmasına sebep gösterilen menkıbe şöyledir:

Bir vakit, Hicaz civarında bir savaş sırasında Kilisli bir asker çok zor durumda kalır ve hayatı tehlike girer. Tam umudunu kaybettiği, “her şey bitti”, dediği bir anda aksakallı, nur yüzlü biri karanlık geceyi aydınlatarak çıkar gelir ve elinden tutarak onu kurtarır. Sonra bu aksakallının kim olduğunu merak eden asker sorar. “Sen kimsin, bana neden yardım ettin?”. Aksakallı ise ona, “ben senin hemşerinim diyerek elinden tekrar tutar ve askere tayy-ı zaman, tayy-ı mekan yaşatarak bir anda onu Kilis’e bugün türbenin olduğu yere getirir. “Bak işte benim yerim burası, ben Şurahbil bin Hasene’yim, senden bu iyiliğime karşılık burada benim kabrimi belli edecek bir türbe yapmanı istiyorum.”, der. Ve gözden kaybolur. Asker kendine geldiğinde yaşadıklarına bir anlam veremez. Bir süre sonra Kilis’e gelen asker ilk iş olarak kendisine dendiği gibi Şurahbil Hasene’nin türbesini yaptırır.

Şurahbil Hazretleri de yaralanmış, tedavi için Kilis'e bırakılmıştır. Şehit olacağını anlayınca şimdi türbesinin bulunduğu tepeyi işaret etmiş ve oraya defnedilmiştir. Bu tepeye defnedilmesini istemesi ise daha önce oraya defnedilmiş salih bir zatın bulunmasındandır. Kendisiyle

---

etmişlerdir. Rsulullah ile pek çok gazvede bulunan Şurahbil hem Hz. Ebubekir hem de Hz. Ömer (r.a) onu değişik seferlerde komutan olarak görevlendirmişlerdir. Hz. Ömer zamanında Şam’da ortaya çıkan bir taun hastalığından hicri 18 yılında 67 yaşında vefat etmiştir. “Muhittin Akgül. Kur’an’ın ilk Muhafızları”

birlikte 24 sahabi daha caminin alt tarafındaki mezarlıkta medfundur.

Yine anlatılır ki, türbenin eski bakıcılarından olan Altun Dede kalbi çok temiz ve iyi bir müslümandır. Altun Dede bir gün sabah namazı için abdest almak ister ve kuyudan su çeker; fakat ne görsün kuyudan su yerine bir kova altın çıkar. Altun Dede tam üç defa altınları tekrar kuyuya boşaltır. Dördüncüsünde ise, "Ya Rabbi ben senden altın değil abdest almak için su istiyorum.", deyip kovayı tekrar kuyuya salar ve nihayet bir kova su çeker, abdest alır ve namazını kılar.

İşte bu sebepten dolayı bu kuyunun suyunun şifalı olduğuna inanılır. Birçok kimse bugün türbeyi ziyaret esnasında mutlaka avluda bulunan bu kuyudan şifa bulmak ve dualarının kabul olması niyetiyle su içer. Şurahbil Hasene türbesine ekseri felçli hastalar getirilir ve bu hastaların tutmayan hastalıklı azaları bu kuyunun suyu ile yıkanır.

Alt kısmı taş üst kısmı tuğla ile yapılmış olan kubbeli ve tek pencereli **Hulk Dede** türbesinde tek katlı sandukalı bir yatır vardır. Sonradan kubbesinin üstü çimento ile sıvanmıştır. Kilis Halkı sinir hastalığına hulk derlermiş. Sinir hastaları türbeyi ziyaret eder, nezirde bulunurlarsa Allah'ın izniyle hastalıklarının geçeceğine inanılır. Sinir hastası olan kişi Cuma selasından sonra bu yatırın çevresinde üç kez döndürülür. Daha sonra yatırda bulunan zeytiyağından bir parmak alınıp hastanın alnına sürülür. Türbenin önünde çam ve karadut ağaçları vardır.

Türbe Çukur Hamamının arkasındaki geniş havuzlu bahçenin içerisindedir.

Zeyrati Kutti Kilis merkez köylerinde Gülgüman (*Gözkaya*) köyü ile Musabeyli ilçesinin Pertikli (*Çalkaya*) köyü arasında yer almaktadır.

İl merkezine 40 km. mesafede bulunan *Martavan* (Gülbaba) köyünün kuzey batısındaki ziyaretgah, Çingene alanı tepesinin güneybatısında bulunur.

Kotaman ziyareti, il merkezine 27 km. mesafede bulunan Alyanlı (*Karaçavuş*) köyünün kuzeyinde ve İsmailağa dağının doğusunda Kotaman dağı üzerindedir.

Gotal ziyareti il merkezine 37 km. mesafede bulunan *Mağaracık* köyünün kuzey doğusunda İsmailağa dağının batısındaki Gotal dağı üzerinde yer almaktadır.

Darmik ziyareti, Kilis'in Türkiye-Suriye sınırının üzerinden geçtiği Darmik Dağı tepesinde yer almaktadır.

İslam dininin ilk müezzini **Bilal-i Habeşi**'nin makamı, il merkezine 14 km. mesafede bulunan Yavuzlu Beldesindeki tepenin güney yamacındadır. Bilal-i Habeşi Hazretlerinin makamı her yıl Mayıs ayı içerisinde yağışlı bir yılın ardından yapılan şükür duası ve kurak yıllarda yapılan yağmur duasına mekan olmaktadır.

Bilal-i Habeşi hicretin 1. yılında Hz. Peygamberin öğrettiği ezanı onun emri ile ilk defa okumuş, hayatı

boyunca hazarda ve seferde Hz. peygamberin müezzinliğini yapmıştır.

Bilal-i Habeşi, Ebu Ubeyde komutasındaki İslam ordusuyla birlikte Urya Nebi’nin türbesi bulunan Korus, Azaz ve Cibrin’i (Hicri 17-Miladi 638) almış, İslam sınırları içine katmıştır. Aynı yıl içinde bölgede yapılan savaşta yaralanarak kanının döküldüğü yere bölge halkı tarafından bir makam yapılmıştır.

Musabeyli Evliyaları

Uzun yıllar Gaziantep'in Kilis ilçesi'ne bağlı kalan Musabeyli, 1995 yılında Kilis'in il olmasıyla birlikte kendisine bağlanan 46 köyüyle ilçe statüsü kazanır. Bölgede Türkler, Araplar, Çingeneler, Kürtler ve Ermeni kökenli aileler vardır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden önce yöre, büyük bir orman alanı olarak bilinmektedir. Bu tarihten sonra Murathöyüğü adı ile yerleşim birimi haline getirilir. Ancak, kesin olarak kuruluş tarihi bilinmemektedir. Adından da anlaşıldığı gibi ilçe merkezi bir höyük konumundadır. Zaman zaman yapılan inşaat ve iş kazıları sırasında tarihi eserler bulunmaktadır. Bu tarihi kalıntıların Hititler dönemine ait olduğu sanılmaktadır. 1997 tarihinde bölge, Kültür ve Tabiatı Koruma Kanunu gereğince koruma altına alınmış, ikinci ve üçüncü dereceden arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir.

İlçeye dokuz km. mesafede bulunan *Yedigöz* (eski ismi Vijli) köyünde bir ziyaret yeri bulunmaktadır.

Zeyrat tepe ziyareti ilçeye üç km. mesafede olan *Balıklı* köyünün güneybatısında yer alır.

İlçeye 17 km. mesafede olan *Kaynaklı* köyünde Şıh Hasan’ın kardeşi olduğu söylenen **Şıh Mehmet**’in kabri bulunmaktadır.

Şıh Hasan'ın mezarı Haskanlı ile ilçeye 13 km. mesafede bulunan ve günümüzdeki ismi *Kayapınar* olan Büyük Kardem arasındaki Zeyrat tepe de mevcuttur.

Karazeyrat tepe üzerindeki ve ilçeye 10 km. mesafede bulunan Şemetir (*Geçitboyu*) köyündeki mezarda medfun bulunanların, Nurdağı'ndaki Ökkeşiye Hazretleri ile birlikte bölgeye gelmiş ve burada şehit olmuş zatlar olduğu kabul edilir. Musabeyli ilçesinin Seydorehanli köyünün kuzeyinde ilçeye yedi km. mesafede bulunan *Fırlaklı* köyünün güneybatısında yer alır.

Karababa türbesi ilçeye 32 km. mesafede bulunan *Yastıca* köyünün güneyinde yer alır. Burada medfun bulunan zatın Nurdağı civarındaki kabri bulunan Ukkaşiye (Ökkeşiye) Hazretlerinin kardeşi olduğuna inanılır.

Karadağ ziyareti, ilçeye 14 km. mesafede bulunan *Tokaçgemriği* köyünün güneyinde Gemrik tepesinde bulunmaktadır.

Ziyaret yeri ilçeye 14 km. mesafede bulunan Zengül (*Dorucak*) köyünün güneyinde Hüyük tepenin güneyinde, Söğütlü tarlanın kuzeyinde yer almaktadır.

İlçeye 28 km. mesafede bulunan *Sabanlı* köyünde bir ziyaret yeri bulunmaktadır.

Polateli evliyaları

Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Süvari Yüzbaşı Kamil Polat 1889'da Niksar'da doğmuştur[48]. Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Kilis ve Havalisi Kuvay-ı Milliyesi Kumandanı olarak tayin edilmiştir. Yüzbaşı Kamil Bey, Milli Mücadele'de "Polat" mahlasını kullanmıştır. Kahramanlıklarından dolayı Kilisliler tarafından "Polat Paşa" diye anılmıştır. Soyadı kanunundan sonra "Polat" soyadını almıştır. Albaylıktan emekli olmuştur. Kilis'in Mümbiç Bucağına, Polat Bey'in hatırasına hürmeten "Polateli" adı verilmiştir. Polateli, Kilis'in 1995 yılında il olması ile birlikte ilçe yapılmıştır. Ayrıca Polateli'ne bağlı "Cercik" köyüne de Polatbey köyü adı verilmiştir.

İlçe merkezi nüfusuyla Türkiye'deki en küçük ilçe merkezi durumundadır. İlçe olmadan önce Ispanak ve Güldüzü adlarıyla da bilinirdi. Daha önce bir köy niteliğinde olan Polateli, 1935 yılında nahiye olmuştur. 1995'te Kilis'in il olmasıyla Kilis'e bağlı bir ilçe konumuna gelmiştir.

[48] Mustafa Şahin-Cemile Şahin. Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri Ve Kilis Askerlik Şubesi

Zeyrat Tepe *Bektaşlı* köyünün kuzeydoğusunda ilçeye yedi km. mesafede bulunan Sabar (*Ürünlü*) köyünün kuzey batısında yer alır.

Zeyrat tepe ziyaret yeri ilçeye dört km. mesafede bulunan *Kızılgöl* köyünün güneyinde, Yeniyurt ve Karacurun köyünün kuzeyinde yer alır.

Akmezar ziyert yeri *Alatepe* ve *Narlıca* köylerinin doğusundadır.

Kilis’te Mevlevilik

Kilis ve Gaziantep'teki Mevlevihaneler, Safevi Tarikatı aracılığıyla Şah İsmail'in yayılmacı politikasına karşı örgütlenen Mevleviliğin üsleri olarak kurulur. Bu yapılanma, XVI. ve XVII. yüzyıllarda beklenen sonucu vermiş; Mevleviliğin devlet adamlarıyla eşraf üzerinde sağladığı olumlu etki, Şah İsmail'in emellerine set çekmiştir.

Mevlevihane Tekye mahallesinde Cumhuriyet Meydanı’nın (eski Mevlevihane Meydanı) doğusunda bulunmaktadır[49]. Mevlevihaneden artakalmış en eski ünite olan semahane-mescid, eski Beysaray yerine inşa edilen hükümet konağının tam karşısında yer alır. Semahane halk arasında “mevlevihane” veya muntazam beyaz kesme taştan yapıldığı için Ak Tekke olarak da anılmaktadır. Antep-Halep ve Antep-İskenderun yolu üzerinde bulunan Kilis, Suriye ve dolayısıyla Arabistan ve Hicaz’a açılan en önemli çıkış kapılarından biri olduğundan, Mevlevihane tarih boyunca bir menzil zaviyesi olarak önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

Cümle kapısı üzerinde yer alan, şair Ramiz tarafından yazılmış üç sütun halindeki dört satırlık sülüs Arapça kitabesinden, dergahın 1525 yılında vali Abdülhamid el-Murtaza tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

---

[49] Barihuda Tanrıkorur. Kilis Mevlevihanesi. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 26

Küçükdağ makalesinde ise, Mevlevihane'nin inşa tarihini, Canbolad Bey'in Kilis sancağı beyliği döneminde, Canbolad Bey tarafından inşa ettirildiği 1541-1542 yılları olarak ileri sürer[50]. Dündar da bu tarihi paylaşır[51].

Mevlevihanenin ilk şeyhi, daha sonra Halep Mevlevihanesi kurulunca oraya tayin edilen **Kilisli Fakri Ahmed Dede**'dir (ö. 1543).

Tezkirelerde karşımıza çıkan en eski Kilisli divan şairi, aynı zamanda bir Mevlevi şeyhi olan Fakri Dede'dir[52]. Fakri Dede hakkında bize bilgi veren Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye'sidir. Tezkireden edindiğimiz bilgiye göre asıl ismi Ahmet olan Fakri Dede Kilis'te dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi konusunda herhangi bir tarih verilmeyen Fakri Dede'nin, Mevlana'nın yedinci nesil torunlarından Sultan Divani hazretlerinin halifelerinden birinin oğlu olduğu zikredilmiştir. Fakri Dede, Şeyh Ahmed-i Kari hazretlerinin sohbetlerine katılmış ve onun meclisinde tahsil görmüştür. Meşrebi fakr ü fenaya yatkın olduğu ve tasavvufi anlamda tam bir arınmaya meyilli olduğu için arkadaşları arasında Fakri adıyla anılmış ve bunu mahlas olarak kullanmıştır. Bir rivayete göre Şah İsmail-i Safevi meclisinde Sultan Ebu's-Seyf hazretlerinin oğulları olan

---

[50] Yusuf Küçükdağ. Kilis Mevlevihanesi Vakıfları ve Vakfiyeleri

[51] Abdulkadir Dündar. Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserler. Sh.325

[52] Hasan Şener. Tezkirelerde Adı Geçen Kilisli Divan Şairleri

Fûlad Mirza ve Ulvan Mirza Sultan Selim Han ile Şah İsmail arasındaki savaşta Sultan Selim Han tarafına geçip padişahın yüce eşiğine yüz sürerek ikisi de padişahın iltifatlarına mazhar olmuş ve İsmailiyye savaşlarının sona ermesinden sonra Halep'te iskan olunmuşlardır.

Burada Sultan Divani'nin sohbetlerinden feyizlenerek Mevleviliğe gönül bağlamışlar ve Halep şehrinde bir Mevlevihane inşa etmişlerdir. Fakri Dede bu tekkeye şeyh olarak görevlendirilmiştir. Fakri Dede, 950/1543-44 civarında Halep'te vefat etmiştir.

1553'te Kilis sancak beyi Canbolat Bey mevlevihanenin güneybatısına cami, medrese ve türbeden oluşan bir külliye yaptırır. 1661 tarihinde **Ali Dede** I. Abdülhalim Çelebi tarafından Mevlevihanenin postnişinliğine ve mesnevihanlığına getirilmiştir. Onun döneminde Mevlevihane muhtemelen temelden itibaren yenilenir. Ne var ki, Mevlevihanenin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar geçen dönem hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında **Abdülgani Dede** ile oğlu **Ahmed Sabûhi Dede** postta oturmuş, Sabûhi Dede vazifesi müddetince mevlevihanenin imar ve tamiriyle ilgilenmiş, eşi Ayşe Hanım da dergahın arsasına bir ev inşa ettirmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Şam'a giden gönüllü Mevlevi alayına Ahmed Sabûhi Dede otuz bir dervişle katılır. Kayıtlardan Sabuhi Dede'nin Kilis Mevlevihanesinde 43

yıl dergahta vazife yaptığı anlaşılmaktadır (1869-1912)[53]. Mevlevihanenin son şeyhi Ahmed Sabûhi Dede'nin oğlu **Abdülgani (Tevfik Gündüz) Dede Efendi**'dir.

1967 yılında mevlevihane bahçesinde bulunan kırmızı mermer üzerine dokuz satır ve iki sütun halinde ta'likle yazılmış bir tamir kitabesinden, 1876'da Kilis Mevlevihanesi'nde vekil bulunan Sabûhi Dede'nin Halep Mevlevihanesi postnişini Abdülgani Dede'nin emri üzerine mevlevihaneyi semahane kapısından mihrabına kadar tamir ettirdiği anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid'in buraya yeni bir tekke kapısı yaptırdığı, kubbe eteğinde görülen 1308 (1890) tarihinin o sırada semahanenin geçirdiği bir başka tamiri daha gösterdiği ileri sürülür. 1899 tarihli vakfiyeye göre Sabûhi Dede'nin oğlu Abdülgani Efendi'yi 200 kuruş vazife ile hafız-ı kütüblüğe tayin etmiş, vakfedilen kahvehane, dükkanlar ve menzilin tevliyetini şehri 200 kuruşla vazife vermiştir. Mevlana Müzesi Arşivi'nde 1905-1913 yılları arasında çoğu Kilis Mevlevihanesi postnişini Sabûhi Dede'den gelen sekiz belge mevcuttur. Bunlardan biri, mevlevihanenin yıkılmış olan bazı yerlerinin tamiri için 1 Şubat 1912 tarihli keşif belgesidir. Bu belgeden dergahın güneyindeki hücrelerin tonozlu olduğu, mescidin kuzey duvarının da onarılması gerektiği öğrenilmektedir. Muhtemelen bu tamir gerçekleşmemiştir. Aynı keşif belgesinden ve İbrahim

---

[53] Sezai Küçük. XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler. Sh. 259-261.

Hakkı Konyalı'nın tesbitlerinden anlaşıldığına göre bugünkü semahanenin güneyinde bir hamûşan ve açık bir türbe, 150 kişinin namaz kılabileceği bir mescid, semahanenin önünde de fıskıyeli havuzlu bir bahçe, onun kuzey tarafında kapıları bahçeye açılan tonozlu hücreler sıralanmakta, doğu tarafında altta dükkanlar, üstte bir sofa ile iki büyük odalı şeyh dairesi, altta dükkanlar ve kahve ocağı, üstte bir sofa ve iki büyük odası olan bir şeyh dairesi bulunmaktaydı. Cumhuriyet Meydanı açılırken derviş hücreleri, şeyh dairesi ve dükkanlar yıktırılıp semahanenin güneyi havuzlu bir park haline getirilir. Semahane ise İstiklal Savaşı sırasında Atatürk tarafından toplantı yeri, 1972'ye kadar zeytinyağı deposu, bir süre kütüphane, 1994'te ise bir ara mescid olarak kullanılır.

1972'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımı gerçekleştirilen kareye yakın, merkezi kubbeli kagir semahanenin dört cephesi farklı olup girişi batı cephesindedir. Bulunduğu arsanın kuzey-güney istikametinde aşağıya doğru meylinden dolayı binanın Cumhuriyet Meydanı'na bakan batı giriş cephesiyle arka sokağa bakan doğu cephesi arsaya uyarak meyilli olup cephelerin kuzey tarafı güney tarafından daha alçaktır. Batı, güney ve doğu cephelerinin üst taraflarının ortasında iki sıra dişli profilli silmelerle çevrilmiş birer yuvarlak alçı pencere yer alır. Diğer pencereler altlı-üstlü iki sıra halindedir. Giriş cephesinde cümle kapısı ile sağ ve solundaki ikişer pencere, üzerlerinde tepe

pencereleriyle birlikte bina yüksekliğince devam eden göçertmeler içine alınmıştır ve cümle kapısının bulunduğu göçertme diğer dördünden daha geniştir. Cepheye hem hareket hem zarafet getiren bu üstü mukarnaslı dikdörtgen göçertmeler ve açık koyu renkli taş örgüsü Memlük mimari etkisinin belirtileridir. Basık kemerli cümle kapısının üzerindeki kısım, ikisi kemer üzerinde olduğu için kavisli, biri onların üzerinde yatay olarak yer alan, gri taş şeritle çevrili üç panoya ayrılmıştır. Bu panonun üstünde yuvarlak bir tepe penceresi vardır. Cümle kapısının üstündeki yatay panonun ortasında inşa kitabesi yer almaktadır. Güney cephesi daha sade olup ortadaki yuvarlak alçı penceresinin iki yanında giriş cephesine benzeyen, üstü mukarnaslı, altı pencereli ve iki renk taşla örülmüş iki düşey dikdörtgen göçertme daha bulunur. Yan duvarların alt kısmında basık tahfif kemerli birer dikdörtgen pencere yer alır. Bu duvarlarda mukarnaslar hizasında balık kuyruğu şeklinde dört zarif taş çörten vardır. Doğu cephesinin düz duvarı ortasında sivri atnalı şeklinde kemerli geniş bir pencere, üstünde de yuvarlak bir alçı pencere mevcuttur. Cephenin iki yanında ise altta basık tahfif kemerli birer dikdörtgen pencere ile üstlerinde sivri kemerli uzun tepe pencereleri yer alır. Bu pencerelerle ortadaki yuvarlak tepe penceresi arasında bu sonuncuya daha yakın olmak üzere, birer çörten vardı. Buna karşılık sadece bir çörtenle muhtemelen havalandırmaya yarayan ince bir delik bulunan kuzey cephesi sağır bırakılmıştır.

Kare planlı harim, bağımsız dört payenin taşıdığı dört sivri kemer, yüksek kasnaklı merkezi bir kubbe, kemerlerin arasında kalan düz tavanlar ve dört köşede tuğladan örülmüş küçük birer kubbeyle örtülüdür. Yine Memlük etkisiyle ayakların oldukça alçak bir yerinden başlayan, baldaken gibi birbirine bağlanmış sivri kemerler, içbükey dilimli üçgen pandantiflerle kasnaklı ana kubbeye geçişi sağlar. Kurşun kaplı kasnaklı ana kubbenin yüksek görünümü yanında nisbetsiz ölçüde alçak kalan dört küçük köşe kubbeyle birlikte beş kubbe üzerine Mevlevi dal sikkeli alemler konulmuştur. Son onarımda köşe kubbeleri daha yüksek yapılmıştır. 1 m. kalınlığındaki beden duvarlarında 47 cm. derinlik ve yaklaşık 90 cm. genişliğinde "ağzı açık" denilen kitap dolabı (zaviyenin kütüphanesi) vardır. Kuzey duvarının batı köşesinde mutrip mahfiline ve sonra dama çıkan bir taş merdiven bulunmaktadır. Asma mutrip mahfili kıbleye karşı olup kuzey duvarıyla önündeki iki ayak arasındaki aynalı tonozla örtülü dikdörtgen bölümün altına yerleştirilmiş ve duvardan çıkan eliböğründelere taşıtılmıştır. Bugün ise mahfil kemer iç yüzleri hizasına kadar taşırılmış ve ahşap dikmelere oturtulmuştur. Semahanenin içi duvarlarda yirmi dört, kubbe kasnağında on iki, toplam otuz altı pencere ile aydınlatılarak ferah bir mekan elde edilmiştir. Cümle kapısının ekseninde bulunan sivri kemerli büyük doğu penceresi şekil ve büyüklük bakımından diğer pencerelerden farklıdır. Semahanenin güney duvarının sağ ve solundaki ikişer

pencere ortasında oldukça sade dikdörtgen bir mihrap yer alır. Mihrap nişi sütunçesiz, yüzeysel, sivri atnalı bir kemer şeklinde olup alt kısmı girintisi dokuz kenarlıdır. Kavsaranın tepesinde ufak istiridye kabuğuna benzeyen bir taç motifi, sonra dört sıra iri mukarnas dizisi ve onların bitiminde kıvrımlı çiçek ve yapraklı dallardan oluşan nebati hafifçe kabartmalı bir friz vardır. Kavsaranın püskülsüz, yükseldikçe daralan üçgen planlı dört sıra mukarnası üst sıra dışında birbirine eşit olup kasnak eteğindekilerle kemer üzengilerindekilerden farklıdır. Mihrap mukarnasları Osmanlı'dan ziyade Memlük mukarnaslarına benzer. Mihrabın köşeliklerine önü iki sıra iri örgülü, yanları geometrik geçmeli motifli, dişli ve örgü motifli bordürle çevrilmiş birer taş konsol yerleştirilmiştir. Mihrabın taş yüzeylerinin tamamı renklendirilmiş olup kavsara mukarnasları, kenar silmeleri ve konsolları mavi tonlardadır. Ancak bugün bunların bir kısmı silinmiş ve bozulmuştur. Kemer etrafı ile silmeler arası ise, sarı zemin üzerine siyah kontur ve beyaz çizgili rûmi ve madalyon düğümlü Memlük tarzı geometrik ağ arasında kırmızı ve mavi çiçekli, yeşil dal ve yapraklı canlı nebat motifiyle süslenmiştir. Kemerin üstünde, sülüsle yazılmış ayet ve hadislerin ortasına Mevlevi sikkesi resmedilmiş olup tahminen çıkartılabilen sikke üzerindeki "Ya Hazret-i Mevlana" dışında büyük ölçüde silinmiş olduğu için bugün okunamayan sülüs yazılar bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı ana kubbe göbeğinde bir "lafz-ı celal"in tekrarlandığını ve etek

çevresinde güzel bir hatla yazılmış 1890 tarihli otuz sekiz mısralık bir kitabe bulunduğunu söyler. Ancak günümüzde bunlardan hiçbiri yerinde değildir.

Semahane, 1876'da Sabûhi Dede'nin yaptırdığı onarımda kapısından mihrabına kadar tamir edilmiştir. Konyalı'nın kubbe eteğinde gördüğü 1308 (1890) tarihinden kubbenin bu tarihte bir onarım geçirdiği tahmin edilebilir. Ancak tamir keşifleri elde bulunmadığı için semahanenin orijinal mimarisinin bu onarımlarda ne derece değiştirildiği tam olarak bilinmemektedir. Halep Mevlevihanesi semahanesinin plan şeması ve cephelerinin Kilis Mevlevihanesi semahanesininkine benzemesi her iki işte de aynı ustaların çalışmış olabileceğini düşündürmektedir. Aynı durum XIX. yüzyılda da tekrarlanmış olabilir. Zira Halep Mevlevihanesi'nin tamir ve ihyasında büyük rol oynayan şeyh Abdülgani Dede'nin daha önce postnişinliğinde bulunduğu Kilis Mevlevihanesi'nin onarımını kendisinden sonra şeyh olan oğlu Sabûhi Dede'ye yaptırmış olması iki semahane arasındaki mimari benzerliklerde rol oynamış olmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in Kilis'i Osmanlı sınırlarına katmasından dokuz on yıl sonra yapılan mevlevihanenin semahanesi, Kilis'teki Osmanlı devri eserlerine ait ilk değerli örneklerin arasında yer almaktadır. Semahanenin simetrik planı, çok temiz taş işçiliği, sade, ahenkli ve dengeli mukarnaslı cephe tezyinatıyla mevlevihaneler arasında daha önce benzeri olmayan zarif bir mimariye

sahiptir. İnşa edildiği tarih dolayısıyla mimarisinde bir Memlük-Osmanlı üslûp karışımı görülmektedir.

Kilis Mevlevihanesi semahanesinin gösterdiği en önemli mimari özellik, cami mimarisinde görülen plan şemasının bir semahane planında kullanılmış olmasıdır. Kare planlı semahanenin dört kalın yığma ayak üzerine oturtulmuş merkezi kubbesiyle dikdörtgen tonozlu simetrik yan sahanların köşelerine yerleştirilmiş dört küçük kubbe, XVI. yüzyılda aynı bölgede biraz farklı ve geliştirilmiş bir form uygulamasıyla (tonozlar yerine yarım kubbeler) Elbistan Ulucamii ile Diyarbekir Fatih Paşa Camii'nde canlandırılıp Mimar Sinan tarafından İstanbul Şehzade Camii'nde kemale eriştirilmiştir. XVII. yüzyılda devam ettirilen bu şema günümüzdeki cami mimarisinde de hala yaşatılmaktadır.

Kilis Mevlevihanesi semahanesi, cami ve tekke mimarisi arasında kökleri İslam öncesi Türk mimarisine kadar inen bir ruh birliğini yaşatan önemli bir eser olarak değerlendirilmelidir. Hemen sonra inşa edilen Halep (936/1530 civarı) ve 113 yıl sonra Antep mevlevihaneleri semahanelerinin plan şemasının Kilis Mevlevihanesi semahanesinden örnek alınarak yapılmış olması bu semahanenin önem ve etkisini göstermektedir.

Kilis’te Nakşibendilik

İçinde altı tane derviş hücresi, zikirevi olarak da kullanılan mescit ve türbeden oluşan Nakşibendi Tekkesi, Bölük Mahallesi, Kurtağa Caddesi'nde geniş bir bahçe içersindedir. Basık kemerli kapıyı kuşatan sivri kemerin altındaki kitabeye göre, tekke 1858 yılında inşa edilmiştir. Portalden uzun bir dehlizle tekke avlusuna girilir. Dehlizin güney kısmındaki derviş hücrelerinin kapıları avluya açılır. Basık kemerli kapı ve pencereleri olan hücrelerin ikisinde dolap nişi olmasına karşılık, diğerlerinde bu ayrıntı yoktur. Mescit, avlunun güneydoğu köşesinde olup; içinde büyükçe sivri bir kemerle avluya açılan, tek kemerli küçük bir son cemaat yeri vardır. Buradan basık kemerli bir kapıyla harime geçilir. Harim ortada sütunla, yanlarda gömme sütuncelerle birbirine bağlanan sivri kemerlerle iki sahına (kıbleye paralel iki sahın) bölünmüştür. Basık kemerli toplam dört pencereden ışıkla aydınlanan mescitte, harimin ortasında kemerli yalın bir nişten oluşan mihrap vardır.

Şeyh Abdullah Sermest Efendi'nin avludaki türbesi, düzgün kesme taşlardan yapılmış iki mekandan oluşmuştur. Kubbeyle örtülü mekanda biri Şeyh Abdullah Sermest Efendi'nin olmak üzere beş sanduka, çapraz tonozla örtülmüş bölümde de Şeyh Abdullah Sermest Efendi'nin aile bireylerine ait yedi sanduka vardır.

Abdullah Sermest’in tarikat silsilesi Muhammed Can,

Abdullah ed-Dihlevi, Habibullah Mazhar, Muhammed Bedrani, Hafız Muhsin, Şeyh Seyfeddin vasıtasıyla İmam-ı Rabbani'nin oğlu Muhammed Ma'sûm'a ulaşır. Abdullah Sermest müridlerinden Antepli Akif ve Elbistanlı Ahmed Hamdi'ye icazet vermiştir. Oğlu Mehmed Vakıf (Tazebay) Efendi (ö. 1965), seyrü sülûkünü Ahmed Hamdi Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra tekkenin meşihatini üstlenmiş ve tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar (1925) bu görevi sürdürmüştür. Mantık ve kelama dair basılı eserleri bulunan Abdullah Enveri, divan sahibi şair Çermikli Zihni Baba gibi çeşitli kesimlerden geniş bir mürid halkasına sahip olan Abdullah Sermest, Nakşibendi müceddidliğinin katı ve sert tutumundan uzak, hoşgörü sahibi, Ehl-i beyt muhibbi arif ve kamil bir mürşid olarak tanınmıştır.

Tasavvuf neşvesi içinde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Abdullah Sermest'in divanı 118 parça şiirden meydana gelmektedir. Bunların çoğu Türkçe olup gazel tarzındadır. Halis veya Sermest mahlasını kullanan şairin şiirlerinde çok sayıda mahalli kelime kullandığı görülmektedir. Dört nüshası bulunan divan, Abdullah Şahin tarafından şair hakkında geniş bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Ankara 1999). Eserin baş tarafında Abdullah Sermest'in torunlarından Uygur Tazebay'ın ailesi hakkında bir tanıtma yazısı yer almaktadır. Abdullah Sermest'in Sıffin Vak'ası adlı eseriyle tıbba dair bir kitabının da bulunduğu, bu ikinci

eserin Kilis'e gelen bir Fransız araştırmacı tarafından ödünç alınıp geri getirilmediği kaydedilmektedir.

Kilis’te Rufailik

Talha bin Ubeydullah Hazretlerinin türbesinin Rufailiğin mekanı olarak kullanılmış olduğu kaydı ile Kilis’te Şeyh Ahmet Malhut ve Ulumahsereli Şeyh Said Hazretlerinin temsilciliğini yapmış oldukları Rufailiğin varlığından söz etmek mümkün görünüyor.

Yer ve İsim İndeksi

A

Abdulkadir Geylani, 85

Abdullah Enveri Efendi, 39

Abdülganî Dede, 107, 108, 113

Ahmed Sabûhî Dede, 107

Ahmet Muhtar Yavaşça, 61

Alatepe, 104

Altun Dede, 98

Alyanlı, 99

B

Balıklı, 101

Baytazzâde, 33, 34, 36, 125

Bekir Vahid Efendi, 37

Bekir Vahit, 13, 42

Bektaşlı, 104

Bilal-i Habeşi, 99, 100

Ç

Çalkaya, 99

D

Dorucak, 102

F

Fakrî Ahmed Dede, 106

Fırlaklı, 102

G

Geçitboyu, 102

Gözkaya, 99

Gülbaba, 99

H

Hafız Kâmil Kıdeyş, 77

Hulk Dede, 98

İ

İnanlı, 42

K

Karababa, 102

Karaçavuş, 99

Kayapınar, 102

Kaynaklı, 101

Kızılgöl, 104

Küt Küt Dede, 80, 81

L

Lütfullah Hazım, 13

M

Mağaracık, 99

Martavan, 99

Mecit Dilmen, 64, 66

Mehmed Vâkıf Efendi, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77

Mehmet Sezai Efendi, 41, 42

Müftü Haki Efendi, 13, 59

Müftü Muharrem Efendi, 63

N

Narlıca, 104

Ö

Ökkeşiye Hazretleri, 102

R

Rıttali, 86, 88

S

Sabanlı, 102

Ş

Şair Meyli, 30

Şemetir, 102

Şem'un Nebi, 80

Şeyh Ahmed, 18, 19, 45, 71, 106

Şeyh Ahmet, 19, 38, 66, 69, 83, 118

Şeyh Ahmet Malhut, 38

Şeyh Cüneyd, 80

Şeyh Gökçe Ferdi Efendi, 10

Şeyh Hamran, 92, 93

Şeyh Iyd, 45, 58

Şeyh Mansur, 84, 85

Şeyh Muhammed, 18, 19, 39, 45, 86, 87, 88, 93, 94

Şeyh Muhammed Gülocak, 87

Şeyh Osman Çelebi, 16

Şeyh Said, 87, 89, 91, 92, 93, 118

Şıh Hasan, 101, 102

Şıh Mehmet, 101

Şurahbil Hasene, 93, 95, 96, 97, 98

T

Tanrıverdioğlu Hasan, 14

Tevfik Gündüz, 108

Tokaçgemriği, 102

U

Ulumahsere, 89, 90

Urya Nebi, 100

Ü

Ürünlü, 104

V

Vijli, 101

Y

Yastıca, 102

Yavuzlu, 99

Yedigöz, 101

Z

Zengül, 102

Kaynakça

Kitaplar

1. Kilis Tarihin Gölgesinde 41 Eser. Kilis Valiliği. Gaziantep. 2008
2. Seyahatname. Evliya Çelebi. IX. Cilt. İstanbul Devlet Matbaası. 1935
3. Abdulkadir Dündar. Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserler. TC Kültür Bakanlığı. Ankara. 1999
4. V. Cuinet. La Turquie D'Asie. Paris. 1892.Cilt II
5. Bursalı Mehmed Tahir Efendi. Osmanlı Müellifleri. Meral Yayınevi. İstanbul. Cilt 1

Tezler

1. Hür Mahmut Yücer. XIX. Yüzyılda Anadolu'da Tasavvuf. Doktora Tezi Marmara Üni. İstanbul. 2001
2. Sezai Küçük. XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler. Doktora Tezi. Marmara Üni. İstanbul. 2000
3. Ömer Faruk İncili. XIX. Yüzyılda Kilis Şehri'nin Coğrafi Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi.Fırat Üni. Elazığ. 2013
4. Cumhur Ün. Kilisli Mustafa Ruhi Efendi'nin Ruhu'ş-Şuruh'u. Doktora Tezi. Trakya Üni. Edirne. 2007

Makaleler

1. Yusuf Küçükdağ. Kilis Mevlevihanesi, Vakıfları Ve Vakfiyeleri
2. İbrahim Ateş. Kilisli Şeyh Mehmet Vakıf Efendi
3. Ahmet Turan Hazar**.** Ulema ve Camileriyle Kilis Medreseleri. Vakıflar Dergisi XXV. Sayı
4. İbrahim Beşe. Osmanlı Döneminde Kilis'te Eğitim
5. Muhittin Akgül. Kur'an'ın ilk Muhafızları
6. Orhan Cezmi Tuncer. Kilis Mevlevihanesi
7. Mustafa Şahin-Cemile Şahin. Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri Ve Kilis Askerlik Şubesi
8. Erdinç Gülcü-Ahmet Gündüz. Milli Mücadele Döneminde Kilis Ve Çevresinde Ermeniler
9. Abdurrahman Sağırlı. Cezayir-i Irak-ı Arab veya Şattü'l Arabın Fethi –Ulyanoğlu Seferi- 1565-1571
10. Hasan Hüseyin Adalıoğlu. XVII. Yüzyıl Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Şaban Ağa Külliyesi
11. Hasan Şener. Tezkirelerde Adı Geçen Kilisli Divan Şairleri

Ansiklopedi

1. Kilis. Metin Tuncel. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 26
2. Kilis Mevlevihanesi. Barihuda Tanrıkorur. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 26
3. Kilisli Abdullah Sermest. Nihat Azamat.TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 26

4. Canbolat Bey Türbesi. Semavi Eyice. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 7
5. Canbolatoğulları. Mücteba İlgürel. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 7
6. Baytazzade Hacı Abdullah (Kilis). Evliyalar Ansiklopedisi
7. Zübeyr b. Avvam. Mehmet Efendioğlu. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt: 44
8. Talha b. Ubeydullah. Bünyamin Erul. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 39